

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

XXXIV : 3-4

1939

IZDALO ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

Vsebina. — Table des matières.

I. Razprave. — Dissertations (145—193).

Grafenauer B., Potek vseslovenskega kmečkega upora l. 1515. na Spodnjem Štajerskem (Der Verlauf des allslowenischen Bauernaufstandes i. J. 1515 in der Slowenischen Steiermark). — Pirjevec A., Homileti »Slovenskega Prijatelja« (Die Homilien der Monatsschrift »Slovenski Prijatelj«). — Maučec M., Podstenj in priklet v prekmurski hiši (Der Gang unter dem Dachvorsprünge und der Hausflur im Bauernhause von Prekmurje). — Kotnik Fr., Kolacija (Kollation bei den Slowenen).

II. Izvestja. — Rapports (194—206).

Baš Fr., Nova predzgodovinska postojanka na Pobrežju pri Mariboru (Nouvelle station préhistorique à Pobrežje près de Maribor). — Mušič M., Gradivo iz dobe romanike in gotike v mariborski stolnici (Matériaux des époques romane et gothique dans la cathédrale de Maribor). — Plešič Fr., P. Bernard Mariborčan in p. Fr. Wagner (P. Bernardus Marburgensis und P. Fr. Wagner). — Glaser J., Doslej neznana Slomškova pesem (Pièce en vers par Slomšek — jusqu'à présent inconnue). — J. A. G., Latinski silogizem kot slovenjgoriški »test« za treznost (Syllogismus latinus — testimonium sobrietatis in Collibus Slovenicis).

III. Bibliografija. — Bibliographie (207—210).

Pivec-Stelè M., Stanje slovenske historične bibliografije (De la bibliographie historique slovène).

IV. Slovstvo. — Littérature (211—238).

Kidrič Fr., Zgodovina slovenskega slovstva (J. Glaser). — Kidrič Fr., Zoisova korespondenca 1808—1809 (S. Bunc). — Kidrič Fr., Prešeren (dr. J. Tomišek). — Sovrè A., Stari Grki (J. Košar). — Kos M., Urbarji salzburške nadškofije (P. Blaznik). — Stelè Fr., Monumenta artis slovenicae. II. del (F. Mesesnel). — Bučar V., Politična istorija Slovenačke (B. Stupan). — Filič K., Vjenčanje Tome Edödija s Marijom Ungnadovom (Fr. Baš). — Nagl-Zeidler-Castle, Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte (J. Glonar). — Debeljak T., Anton Martin Slomšek (J. Glaser). — Škerl Fr., Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860—1869 (Fr. Baš). — Škafar I., Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina (Fr. Baš). — Teržan J., Slovensko planinsko društvo, podružnica Ruše. Mariborska podružnica SPD ob dvajsetletnici (H. Weiss). — Klemenčič V., Iz starih in novih časov (J. Kontler). — Jančič I., Naša zgodovina v slikah (J. Kontler). — Tomšič I., Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih (A. D.). — Splošni pregled dravske banovine (J. Mravljak). — Gosar A., Banovina Slovenija (dr. A. Veble). — Karlovšek J., Slovenski domovi (Fr. Baš in M. Mušič). — Graber G., Das Köstenberger Passionsspiel (Fr. Kotnik).

V. Zapiski. — Notices (238—241).

Gradivo za zgodovino ptujskih sodarjev (A. Smodič). — Slomšekiana (J. Glaser). — Iz zgodovine mariborskega šolstva (J. Glaser). — Slovenija (Fr. Baš).

VI. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés (242—255).

Zgodovinsko društvo v Mariboru l. 1939. — Muzejsko društvo v Mariboru l. 1939. — Banovinski arhiv v Mariboru l. 1939. — Prekmursko muzejsko društvo l. 1939. — Imenik članov Zgodovinskega društva.

VII. Vprašanja in odgovori. — Interrogations et réponses (256).

»Kelko kavračov sidí na veji?« (L. Stanek). — Ljutomerski tabor (Fr. Baš).

Uredila *Franjo Baš* in *Janko Glaser*

Za vsebino prispevkov odgovarjajo pisatelji.

Letna članarina ZDM, oziroma naročnina ČZN: 50.— din, za inozemstvo 60.— din.

Knjigotrška cena ČZN 1939: 75.— din.

Potek vseslovenskega kmečkega upora l. 1515. na Spodnjem Štajerskem.

B o g o G r a f e n a u e r.

I. Problem.

Med stanjem, v katerem se nahaja raziskavanje o kmečkem uporniškem gibanju l. 1515. na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in Spodnjem Koroškem, na prvi pogled ni nobene razlike. Za vse tri dežele je namreč preiskano in razloženo gibanje v posameznih deželnih zgodovinah in v dveh celotnih obravnavah tega upora, pri Mayerju¹⁾ in pri Franzu²⁾. Zdi se celo, da je položaj za Štajersko nekoliko ugodnejši, ker je prvi izmed obeh imenovanih avtorjev, na katerem temelji vse naše dosedanje znanje o vseslovenskem kmečkem uporu, izšel pri tozadevnem študiju prav iz zanimanja za razmerje tega punta do štajerske deželne zgodovine in priobčil pred svojo obsežno razpravo o vsem puntu l. 1515. številne arhivalne vire o njegovem poteku, deloma v celoti, deloma v odlomkih, in sicer predvsem take, ki zadevajo Štajersko. Poleg tega ima za to dobo samo Štajerska deželno zgodovino, ki odgovarja zahtevam moderne zgodovinske vede.

In vendar v resnici ni tako. Dočim daje namreč za Koroško Megiser v svojih Analih trdno podlago za nadaljnje delo, njegove podatke pa še izpopolnjuje dobro poročilo o uporu na Koroškem, ki izvira iz Dietrichsteinove rodbinske tradicije, in dočim nudi prav tako trdno podlago za potek punta na Kranjskem Valvasor, ki so ga Dimitz, Mayer in Kaspret dopolnili še s porabo arhivalnega gradiva (zlasti kranjskih deželnih stanov), nam za razvoj punta na Štajerskem taka trdna podlaga v obliki zanesljivega pripovednega vira manjka. Tudi s puntom na Štajerskem se sicer, kakor bomo videli, peča več pripovedujočih virov, a kakor nam bo pokazala analiza teh virov, so skoro vsi nezanesljivi, tako da se pri opisovanju in še zlasti pri kronološkem uvrščanju dogodkov zlasti v prvem razdobju upora, ko so bili kmetje v premoči, ni mogoče naslanjati v prvi vrsti nanje, marveč predvsem na različne akte in pisma, ki nam sicer sporočajo podrobne novice, vendar v fragmentarni in neurejeni obliki. S tem se težave seveda povečajo, zato imajo rezultati raz-

¹⁾ F. Mayer, Der innerösterreichische Bauernkrieg des Jahres 1515. Archiv für österreichische Geschichte 65, 1883, 56—136.

²⁾ G. Franz, Der deutsche Bauernkrieg. München-Berlin 1933, 56—70.

iskavanja za dogodke na Štajerskem v resnici manj zaključen značaj kakor glede Kranjske in Koroške. Mayer, Pirchegger in Franz so sicer uporabili vse tiste vire, ki jih rabim jaz pri pričujoči študiji, vendar pa je mogoče z nepomnoženimi sredstvi dati o poteku upora v nekaterih točkah popravljeno, v nekaterih pa točneje utemeljeno in razvidnejšo podobo.

Namen pričujoče študije je pretresti in ugotoviti na podlagi vseh objavljenih virov podroben razvoj dogodkov kmečkega punta l. 1515. na Spodnjem Štajerskem, zlasti v prostoru med Savo in Bočem, Sotlo in doljno Savinjo, torej v prostoru, kjer se je l. 1515. na Štajerskem vršila velika večina bojev, ki jih poznamo. Pričujoča študija ne sega preko tega namena v različna, glede slovenskih kmetijskih uporov še nenačeta in obravnave potrebna vprašanja.

2. Viri in literatura.

Ako zberemo najprej pripovedujoče vire za vseslovenski punt na Spodnjem Štajerskem, vidimo, da so krajše ali daljše beležke o tem predmetu v sedmih historiografskih delih; štiri od teh spadajo med tipične predstavnike obsežnih proslavljajočih historiografskih del, ki so nastajala v 17. in 18. stoletju po raznih deželah in ob raznih dinastijah, in so tiskana, tri so pa bolj zasebnega izvora in pomena in so bila objavljena (vsaj v tistih odlomkih, ki zanimajo nas) v prejšnjem stoletju.

Najstarejše tiskano delo, ki omenja razširjenje vseslovenskega punta na Štajersko, so *Megiserjevi Annales Carinthiae* (Leipzig 1612). Seveda piše Megiser, ki se je pečal s koroško zgodovino, o dogodkih na Štajerskem le mimogrede v uvodu k opisu upora na Koroškem (v II. delu str. 1336). Njegov opis punta obsega dva podatka, ki nas zanimata: omenja pomoč, ki naj bi jo Korošci poslali Kranjcem po izbruhu kmečkega upora na Kranjskem preko Celja, in — najbrž na podlagi listine, ki jo je pozneje našel Bischoff v Celovcu — opisuje pogajanja štajerskega deželnega glavarja Sigismunda v Dietrichsteina z upornimi kmeti pri Konjicah. V zvezi s tem meni tudi, da se je upor na Štajerskem začel pri tem kraju.

Najstarejši tiskani vir, ki opisuje dogodke na Štajerskem, je *Fugger-Birken: Spiegel der Ehren des höchstlößlichen Erzhauses Oesterreich* (Nürnberg 1668). Vir je že prilično pozen. Dogodke uvršča pod l. 1517. in jih opisuje takole: Vseslovenski upor se je začel s shodom okoli 80.000 kmetov pri Brežicah, ki so zahtevali od cesarjevih uradnikov izboljšanje svojega položaja na podlagi »stare pravde«. Po odgovoru, da je to odvisno od cesarja, so poslali poslanstvo k cesarju v Augsburg. Cesar ga je milostno sprejel in sam vpricho kmetov nastopil proti svojim uradnikom za staro pravdo. Razveseljeni kmetje so začeli napadati gradove in samostane. Nato navaja vir posebej dogodke ob padcu gradu Mehovega in opisuje padec Brežic. Ker je cesar sedaj videl, da je dobrota odpovedala, je zapovedal nabrati vojsko na Koroškem (okrog Beljaka, Brež in Celovca). S to vojsko je S. v. Dietrichstein prešel pri Ptujju Dravo in pri Brežicah premagal kmete, ki so še vedno tam

taborili. Boj, ki ga precej podrobno opisuje, naj bi se bil vršil »um Michaelis«, t. j. 29. septembra (str. 1355 sl.). To poročilo ima pa več netočnosti. Med te spada že osnovna avtorjeva misel, da je punt tako tesno zvezan z Brežicami, da je bil tam njegov začetek, najznamenitejši dogodek, ki je sprožil cesarjevo protiakcijo, in konec. Tudi časovna opredelitev dogodkov je netočna. Kritičen pretres posameznih podatkov nam bo pokazal, da je Fugger-Birkenovo poročilo umetna konstrukcija brez stvarne podlage in brez prave vrednosti.

Okrog dvajset let mlajši *V a l v a s o r* (*Die Ehre des Herzogthums Crain*, IV. del, Nürnberg 1689) registrira pod l. 1515., kjer obširno opisuje kmečki upor na Kranjskem, razširjenje upora na Štajersko samo s kratko vestjo, da se je v istem l. 1515. začel upor na Štajerskem pri Konjicah, a da ni bil tako krvav kakor kranjski (str. 406). Pač pa pod l. 1517. (str. 417 sl.) prepisuje poročilo Fugger-Birkena, a z dvakratno opombo, da ni utegnil preiskati točnosti poročila glede časovne določitve in glede poteka; zlasti glede prvega je očitno pravilno sumil, da gre za dogodke v zvezi s kranjskim uporom l. 1515. (str. 406 sl., 418).

Končno obravnava potek vseslovenskega kmečkega upora na Štajerskem še *A. J. C a e s a r* v delu *Annales ducatus Styriae* (III., Graecii 1777) pod l. 1516. V prvem delu svojega opisa (665 sl.) se Caesar naslanja zelo izrazito na Fugger-Birkenov *Ehrenspegel*. Na enak način kakor tam se upor začne, razvija in konča. Tudi tu je značilen isti osrednji položaj Brežic, oba avtorja se krijeta v številčnih podatkih, ostala je tudi značilna Dietrichsteinova vloga pri zmagi nad kmeti, razlike so le v nekoliko skrčenem načinu pripovedovanja pri Caesarju in v letnici, ki jo je Caesar izpremenil najbrž radi poročila celjske kronike, ki ga je tudi porabil. Poleg poročila pri Fugger-Birkenu je Caesar uporabil še dva rokopisna teksta: rokopisno štajersko kroniko, v kateri se poudarja, da je pomagal Dietrichsteinu v boju proti upornim kmetom tudi Jurij v. Herberstein (666), in nemško celjsko kroniko, ki k l. 1515. in 1516. kratko omenja kmečki upor na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, plenjenje gradov, osvojenje Brežic in Mehovega ter boj pri Celju, v katerem so stanovi pod Herbersteinovim poveljstvom premagali kmete (666 sl.).

Najstarejši izmed treh virov zasebnega značaja je odlomek iz rodbinske kronike *S i g m u n d a v. H e r b e r s t e i n a*,³⁾ kjer govori Sigmund o bojnih delih svojega brata Jurija in pri tem opisuje tudi njegov pohod proti upornim kmetom l. 1515., ko je bil imenovan za vrhovnega poveljnika vojske vseh treh dežel, v katerih so se kmetje uprli. Sigmund v začetku kratko omenja izbruh upora, razmerje cesarja in plemstva do upornih kmetov, Jurijevo izvolitev, nato pa bolj podrobno bratov pohod preko Štajerske in Kranjske ter tri bitke z uporniki: pri Gleisdorfu, Vuzenici in Celju. Poročilo izvira od nedvomno dobro poučenega sodobnika in je zelo stvarno. Sama na sebi sicer ne bi bila izključena možnost rodbinske tendence, a primerjanje z arhivalnimi

³⁾ *Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein*, izd. J. Zahn, Archiv für österreichische Geschichte 39, 1868, str. 317.

viri kaže, da v kratkem, sumaričnem Sigmundovem poročilu o bratovih uspehih taka tendenca ni dokazljiva in da nam lahko ta vir služi glede poteka bojev med stanovi in uporniki kot osnovni vir prve vrste. Poročilo je tudi časovno najstarejše, izvira iz srede 16. stoletja.

Iz konca istega stoletja izvira poročilo iz Dietrichsteinove rodbinske tradicije, ki ga je po starejših listinah in podatkih sestavil l. 1597. J. H. v. Dietrichstein.⁴⁾ To poročilo se peča predvsem z boji na Koroškem, v katerih je S. v. Dietrichstein igral precejšnjo vlogo, in glede njih dopolnjuje Megiserjeve podatke. Za potek upora na Štajerskem ima le nekaj drobcev: da se je upor razširil skoro po vsej Spodnji Štajerski, da kmetje niso držali, kar so obljubili, in da so Štajerci prosili Korošce za pomoč; omenja se tudi bitka pri Celju in prehod vojske na Kranjsko, s čemer je bil upor končan. Tudi to poročilo je zelo stvarno in poleg Herbersteinove rodbinske tradicije najboljši vir, le škoda, da o dogodkih na Štajerskem ne vsebuje mnogo.

Tretji rokopisni vir izvira iz cistercijskega samostana R u n e (Reun).⁵⁾ Mayer, ki objavlja ta odlomek, ne navaja časa, iz katerega bi mogel izvirati, a po vsebini sodim, da je njegov avtor porabljal poleg citirane rokopisne kronike Štajerske, ki jo je pisal Jacobus de Ceroni, ali neposredno ali pa posredno še nekatere druge vire, ki smo jih že obravnavali, n. pr. Megiserja. Poleg podatkov, da se je upor začel pri Konjicah in da je Dietrichstein s Herbersteinovo pomočjo premagal upornike, obsega poročilo le še nekaj splošnih opazk o uporniških dejanjih. Kronika, ki jo ta tekst citira, je najbrž ista, kakor jo je uporabil tudi Caesar.

S tem so izčrpani vsi pripovedujoči viri, ki so, kakor smo videli, trdili samo za drugo razdobje bojev v l. 1515. Glede prvega, pa tudi glede drugega razdobja nam dajejo dragocene podatke akti, objavljeni predvsem v treh skupinah. F. K r o n e s⁶⁾ je objavil v obliki registov dva akta o shodu štajerskih deželnih stanov l. 1515. v Mariboru, ki sta v zvezi z uporom. Izdaja aktov ni povsem brezhibna, predvsem pogrešam pri prvem nekaj podrobnosti o uporniškem gibanju, ki jih avtor samo omenja, ne da bi jih podrobneje navedel, pri drugem aktu pa je nepravilno določil datum, kar je povzročilo nekaj netočnosti v razporedu dogodkov, ki se vlečejo v literaturi do danes. Isti avtor je izdal tudi Maksimiljanov patent z dne 11. junija 1515, ki je v zvezi s puntom.⁷⁾ Največ aktov o uporu je izdal F. M a y e r,⁸⁾ najvažnejše v celoti, od manj važnih pa je natisnil samo odlomke med tekstom razprave,

⁴⁾ F. Mayer, *Materialien und kritische Bemerkungen zur Geschichte der ersten Bauernunruhen in Steiermark und den angrenzenden Ländern*. BKStGQu 13, 1876, 18—9.

⁵⁾ Mayer, l. c. 10—1.

⁶⁾ F. Krones, *Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Landtagwesens der Steiermark*. BKStGQu 6, 1869, 88—9.

⁷⁾ F. Krones, *Die landesfürstlichen und landschaftlichen Patente der Herrscherzeit Maximilian's I. u. Ferdinand's I. (1493—1564), als Quellen der inneren Geschichte, mit besonderer Rücksicht auf die Steiermark*. BKStGQu 19, 1883, 8—9.

⁸⁾ F. Mayer, l. c. 1—32.

s katero uvaja objavo. Nekaj novih tekstov je objavil še kot dodatek svoji študiji o uporu l. 1515. Mayer je objavil poleg Schrottovega obvestila o padcu Podčetrтка, edinega takega neposrednega sodobnega poročila iz upora l. 1515., zlasti pisma cesarja Maksimilijana Herbersteinu pred in med Herbersteinovim poveljstvom v boju proti upornikom, različna druga pisma, ki jih je Herberstein dobival med časom svojega poveljevanja, Herbersteinova lastna pisma kranjskim deželnim stanovom, v katerih prosi po končanem puntu za izplačilo obljubljenih nagrad, in sklepe kranjskih deželnih stanov o postopanju s kmeti po doseženi zmagi. F. B i s c h o f f⁹⁾ je objavil dva važna akta s konjiškega kmečkega shoda, ki vsebujeta zlasti za notranjo podobo kmečkega gibanja zelo zanimive podatke. Odkril ju je v Celovcu v arhivu zgodovinskega društva za Koroško v prepisu, ki je bil po vsej verjetnosti namenjen krškemu škofu Mateju Langu, svetovalcu cesarja Maksimilijana, ki je bil pri dogodkih neposredno prizadet.

Poleg teh aktov je ohranila nekaj podatkov o uporu tudi nemška landsknehtovska pesem »A i n n e w e s l i e d v o n d e n k r a y n n e r i s c h e n b a u e r n«,¹⁰⁾ ki opisuje tudi boj pri Celju in nekaj njegovih podrobnosti.

*

H e r m a n n¹¹⁾ in M u c h a r¹²⁾ sta bila prva, ki sta se v okviru svojih deželnih zgodovin morala pečati tudi s problemi vseslovenskega kmečkega upora l. 1515. Oba sta uporabljala pri opisu teh dogodkov samo tiskane historiografe prejšnje dobe. Hermann je združil poročili Megiserja in Caesarja, začel upor s shodom pri Brežicah in ga pri Brežicah l. 1516. v začetku septembra končal, a vpletel je tudi poročilo o shodu in kmečki organizaciji pri Konjicah in poročilo o koroški pomoči Štajercem (224—245). Temu sledi opis bojov na Koroškem (245—246). Tudi Muchar se je naslonil pri opisu teh dogodkov (v postumno izdanem sklepnem delu svoje zgodovine) samo na Fugger-Birken-Caesarjevo tradicijo in v skladu z njo opisuje dogodke, dodaja le še odlomek celjske kronike, ki ga je objavil tudi Caesar.

P a r a p a t¹³⁾, prvi slovenski avtor, ki se je podrobneje pečal s kmečkimi

⁹⁾ F. Bischoff, Zur Geschichte der Bauernunruhen in Steiermark, 2. BKStGQu 14, 1877, 120—4.

¹⁰⁾ Prvi jo je objavil L. Uhland v svoji zbirki nemških narodnih pesmi, a v nekoliko pokvarjeni obliki, ki se je ponavljala pri vseh njegovih številnih ponatiskovalcih te pesmi. Litografski ponatis letaka, na katerem je bila natisnjena, je objavil J. Bleiweis v LMS za 1877, med str. 200 in 201.

¹¹⁾ Hermann H., Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten, V. (II. Abt. 1. Heft). Klagenfurt 1843, 244—6.

¹²⁾ Muchar A., Geschichte des Herzogthums Steiermark, VIII. (Schlußband). Graz 1867, 259—60.

¹³⁾ J. Parapat, O kmečkih puntih sploh in o uporu leta 1573. posebej. LMS za 1869, 97—110, zlasti 98—100. Pred Parapatom je pisal o tem le še Krempl A. (Dogodivšine štajerske zemle. V' Grádci 1845, str. 158), in sicer na podlagi Caesarja, seveda skrajšano in brez poznanja drugih virov.

upori, ni za upor l. 1515. razen Valvasorja uporabljal nobenega vira, temveč glede dogodkov na Štajerskem in na Koroškem samo Mucharjevo in Hermannovo zgodovino. Temu primerno tudi začinja upor s shodom pri Brežicah in kmečkim poslanstvom k cesarju, nadaljuje z zgodovinskimi dogodki na Kočevskem in ostalem Kranjskem, v Konjicah in Brežicah (zavzetje mesta in gradu) ter na Koroškem, sklene ga pa septembra 1516 z zmago Dietrichsteina in Herbersteina pri Brežicah.

Dimitz¹⁴⁾ pomeni v nekaterih pogledih že nastop nove dobe v zgodovinopisju vseslovenskega kmečkega upora l. 1515. Izrabil je tudi arhivalno gradivo kranjskih deželnih stanov, zlasti glede skupnih posvetovanj deželnih stanov notranjeavstrijskih dežel l. 1515. pred izbruhom upora (Bruck o. M., Dunaj). Pred opisom dogodkov se je dotaknil tudi položaja kmetov, ki je povzročil upor. V opisu upora se drži v glavnem Valvasorja, zato se je kot prvi odrekel shodu pri Brežicah in na njegovo mesto postavil izpričana dejstva o dogodkih na Kočevskem in pri Mehovem. Ohranil je pa še vedno poročilo o kmečkem poslanstvu k cesarju in o sklepni Dietrichsteinovi zmagi pri Brežicah.

F. Mayer je vseslovenski kmečki upor prvi obdelal strokovno.¹⁾ Dela se je lotil dobro pripravljen: kakor smo videli, je bil sam najmarljivejši zbiratelj arhivalnega gradiva za ta upor. Obsežno je obravnaval vzroke, ki so upor povzročili, na podlagi vseh virov in literature zgradil do podrobnosti potek dogodkov ter kot sklep dodal opis kazni in razpravo o kmetovem položaju med stanovi in cesarjem po kmečkem porazu. Potek dogodkov, ki ga je ugotovil, je v bistvu isti, kakor se ponavlja do danes: opisuje, kako se je iz Kranjske razširil upor preko Štajerske in Koroške, dokler ga ni zadušil Herberstein s svojim pohodom preko Štajerske in Kranjske in Dietrichstein z boji na Koroškem ter z zmago pri Brežicah. Vendar pa se vidijo pri obravnavanju kmečkega poslanstva k cesarju in sklepnega boja pri Brežicah pri Mayerju že sledovi dvoma.

V važnem delu je stvarno dopolnil Mayerja samo še A. Kaspret s svojo razpravo *Über die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des XV. und im Anfange des XVI. Jahrhunderts*,¹⁵⁾ v kateri je obširno obdelal razmere gorenjskih kmetov pred uporom in tudi nekaj njihovih pritožb, s čimer je dopolnil Mayerjevo sliko glede vzrokov upora.

Oba slovenska avtorja, ki sta se po objavi navedene Mayerjeve študije še pečala z vseslovenskim kmečkim uporom, J. Gruden¹⁶⁾ in F. Kovačič,¹⁷⁾ sta podala samo kratek posnetek Mayerjevih rezultatov, pri čemer je radi pomanjkanja točnega poznavanja virov tudi izginilo kritično nastrojenje proti

¹⁴⁾ Dimitz A., *Geschichte Krains*, II. (1493—1564). Laibach 1875, str. 21—32.

¹⁵⁾ MMK 1889, 69—148. Tekst članka je (brez aktov!) izšel pod naslovom »Razmere gorenjskih (predvsem blejskih) kmetov okolo leta 1500« tudi v slovenščini (LZ 1891 in 1893 v ponatisu).

¹⁶⁾ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec 1913, str. 446—9.

Fugger-Birkenovi tradiciji, ki ga že zasledimo pri Mayerju. Nasprotno slonita obe nemški obdelavi, ki sta še sledili Mayerju, v delih Pircheggerja¹⁸⁾ in Franza²⁾ na ponovni samostojni predelavi virov. Vendar sprememb glede poteka dogodkov ne prinaša ne prvi, ne drugi. Pirchegger je samo obširneje načel vprašanje vzrokov tudi za Štajersko, Franz pa se je v svojem delu enako kakor glede drugih uporov, ki jih še obravnava, pečal zlasti z vprašanjem značaja kmečkih zahtev in z notranjo strukturo uporniškega gibanja in njenimi pogoji.

Tako moramo ob tem pregledu literature ugotoviti, da so vsi temeljni spisi o vseslovenskem kmečkem punktu nastajali v tuji, nemški sferi (enako imajo za hrvatskoslovenski kmečki upor Hrvati že dve monografiji, Slovenci pa niti obsežnejše študije). Ena posebno važnih nalog slovenske historiografije je vsekakor monografija o kmečkih uporih na Slovenskem. Pričujoča študija naj bi bila majhen prispevek k tej nalogi.

3. V znamenju kmečke premoči.

Pregled virov za vseslovenski kmečki upor in njihov študij sta pokazala, da je Fugger-Birkenovo poročilo o začetku kmečkega upora l. 1515. z velikim kmečkim shodom pri Brežicah brez zadostne podlage. Iz Valvasorja in iz pritožb kmetov na Gorenjskem smo namreč poučeni, da je najprej začelo vreti na Kranjskem, in sicer tako na Gorenjskem kakor na Dolenjskem. Tudi do uporniških dejanskih nastopov je prišlo najprej na Kranjskem: že v prvih mesecih l. 1515. na Kočevskem proti Thurnu in njegovemu oskrbniku Strženu, nato pa 17. maja proti mehovskemu graščaku Mindorfu, kar je sprožilo splošen kmečki upor, ki se je kmalu razširil tudi preko deželnih mej.

S tem je pokopana vest o brežiškem shodu. Samo po sebi se nam ob tem pojavi vprašanje, kaj je s kmečkim poslanstvom, ki naj bi ga kmetje pred uporom izpod Brežic poslali cesarju. Iz Brežic to poslanstvo prav gotovo ni moglo iti, poslano bi moglo biti kvečjemu z Gorenjskega. Toda še 29. marca, torej prav v zadnjem času, ko bi moralo odriniti poslanstvo, da bi moglo dobiti cesarja v Augsburgu, kjer so ga kmetje v tem letnem času pred uporom po Mayerjevem mnenju mogli obiskati samo v prvi polovici aprila, so se bohinjski kmetje s svojimi pritožbami obračali še vedno samo na svojega zemljiškega gospoda, briksenškega škofa.¹⁹⁾ Tudi cesarjevo obnašanje upravičuje sum v resničnost tega poslanstva. Kot smo videli, bi mogli poiskati poslanci cesarja v Augsburgu samo v prvi polovici aprila. Cesar pa v pismu, ki ga je pisal v maju poznejšemu poveljniku v boju proti upornim kmetom, še vedno ničesar ne slutí o pripravah na kakšno nevarnost na jugu in mirno vabi Herbersteina na slavnosti, ki so se pripravljale na Dunaju.²⁰⁾ Če potemtakem

¹⁷⁾ F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis. Slovenska zemlja VII. Ljubljana 1926, str. 236—7.

¹⁸⁾ H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1282—1740. Graz 1931, str. 321—31.

¹⁹⁾ Dimitz, l. c. 22. O cesarjevem prebivanju v Augsburgu: Mayer, BKSStQu 13, 1876, 7.

²⁰⁾ BKSStQu 13, 1876, 8.

upoštevamo tesno zvezo, ki je v poročilu Fugger-Birkena med brežiškim shodom in med poslanstvom k cesarju, ter dejstvo, da razen tega vira ne poroča o kakem takem poslanstvu nihče, in končno, da je opisan sam sestanek cesarja z odposlanci upornih kmetov na zelo sumljiv način, je jasno, da se moramo ravnati po pravilu: v slučaju, da se izkaže za netočno ena od dveh tesno povezanih vesti, pade tudi druga, če ni zanjo posebnih dokazov. Kmečko poslanstvo, ki govori o njem Maksimilijan v patentu z dne 11. junija 1515, je prišlo k njemu šele po izbruhu upora, kakor kažejo besede: »vnd w e i t e r nit greiffen wollen«. ²¹⁾ Njegovo poročilo potemtakem tudi ni moglo vplivati na izbruh upora, kakor popisuje dogodke Fugger-Birken. Morda je bilo poslano to poslanstvo v zvezi s pogajanji, o kakršnih imamo pričevanje s konjiškega shoda. Na to bi kazale kmečke obljube pri obeh prilikah, a z gotovostjo se to seveda ne da trditi.

Uporniško gibanje se je preneslo na Štajersko in je po besedah Dietrichsteinove tradicije (solcher pundt wuchs fast in die gencz Vnder Steyer-Marck) zajel skoro vso Spodnjo Štajersko. Iz Schrottovega pisma deželnim stanovom v Mariboru ²²⁾ vemo, da je bilo premirje, ki ga je ukazal cesar kmetom in plemičem malo pred koncem maja (na Kranjskem je bilo tozadevno Maksimilijanovo pismo razglašeno 26. maja ²³⁾), aktualno tudi na Štajerskem. Punt je torej moral prestopiti deželne meje že pred tem časom. V času od izbruha upora do 31. maja je padel Pilštanj, v času med razglasitvijo premirja ²⁴⁾ (Das alles beschehn ist in fridlichen anstandt, so durch kayserlicher mayestät rat vnd commissari gemacht) in 31. majem Podčetrtek, oboje krška last. O padcu Podčetrka smo podrobneje poučeni po pismu Schrotta, njegovega upravitelja, ki je bil ob času napada slučajno odsoten: kmetje so grad povsem izropali, ubili Schrottovo hčer, oskrbnika in nekega hlapca, smrtno ranili nekega duhovnika in pretepli dve služabnici. Kljub temu napadu na grad so pozneje kmetje izpovedali, da nimajo proti Schrottu nobene pritožbe. ²⁵⁾ Čas, pred katerim se je to zgodilo, nam dajejo podatki o pogajanjih na kmečkem shodu v Konjicah.

Koncem maja (vsaj že pred 27., ko so že odšli s konjiškega shoda Korošci, ki so razširili kmečko gibanje še v tretjo notranjeavstrijsko deželo ²⁶⁾) so se spodnještajerski uporniki zbrali v Konjicah in se tudi na neki način organizirali — imeli so nekako vodstvo s 300 člani. Tu so jih poiskali poslanci deželnega glavarja S. v. Dietrichsteina (Augustin Khevenhüller, Hans Mannsdorfer, Filip von Wichsenstein, Niklas Resch), ki so 31. maja sprejeli kmečke zahteve ²⁷⁾ in se pogodili s kmeti na sledeče točke: Ustavi naj se razširjanje uporniške zveze in nasilje proti gospodi. Kmetje bodo izročili poslancem zapisane svoje pritožbe, ki jih bodo ti spravili pred cesarja ali štajerskega de-

²¹⁾ BKS_tG_{Qu} 19, 1883, 8.

²²⁾ BKS_tG_{Qu} 13, 1876, 23.

²³⁾ Mayer, AÖG 65, 1883, 84.

²⁴⁾ Mayer, AÖG 65, 1883, 89—90.

²⁵⁾ BKS_tG_{Qu} 14, 1877, 120—3.

želnega glavarja in se potrudili, da se jim ugodi. Podčetrtak in Pilštanj, krška gradova, bodo izročili kmetje poslancem ali komur bodo ti naročili, z vsem, kar je še v njih. Sodba glede narejene škode na posestvih cesarja, krškega škofa ali druge cerkvene in svetne gospode se prepusti cesarju ali štajerskemu deželnemu glavarju. Kmečka zveza bo podprla gospodo v boju proti vsakemu drugemu uporu, ki ne bi priznal te pogodbe. Z uporom izsiljene obljube gospode, trgov in mest kmetom se razveljavijo, tozadevna pisma naj kmetje vrnejo. Te pogoje je tristočlansko kmečko vodstvo, pa tudi »gmajna« sama, potrdilo s prisego vpričo poslancev.²⁶⁾ S temi pogoji je dokazan padeč Podčetrtka in Pilštanja pred 31. majem. Iz listine, s katero je krški škof Anton v. Hoyes 24. aprila 1539 obnovil prebivalcem Pilštanja njihove stare pravice, je razvidno, da so kmetje temu krškemu trgu po zavzetju vzeli listine o njegovih pravicah in da so se te listine takrat izgubile.²⁷⁾

Listina imenuje izrecno le dva gradova, ki naj bi jih kmetje vrnili. Vendar se zdi, da je bilo število zavzetih in izrecno imenovanih gradov v izvirniku listine večje. To kažejo sledeče besede, ki slede določili o vrnitvi Podčetrtka in Pilštanja: »Mer ist beredt umb die gethan schaden und genomen guetter, so sy in den obbemelten schlossern alnn, sy sein kay. Maiestät, des Cardinal von Gurgkh oder ander, sy sein geystlich oder weltlich...« To izražanje kaže, da dotlej na Spodnjem Štajerskem ni trpela samo krška posest, kakor bi mogli sklepati na podlagi prejšnjega člena, marveč tudi cesarska in druga. Kateri gradovi so bili še imenovani, nam je seveda nemogoče reči. Zakaj sta bila v prepisu, ki ga je našel Bischoff, navedena samo krška gradova, nam pojasni njegova naslovna stran: namenjen je bil za krškega škofa Langa in je očitno obsegal od posebnih določb samo tiste, ki so ga zadevale neposredno. Isto nam potrjuje tudi patent²¹⁾ cesarja Maksimilijana, izdan 11. junija 1515 (»vnnnd darauf ettliche vnnser vnd derselben Prelaten und vom Adl Heuser vnd Slößser gewaltigklich eingenomen vnd gedrungen«).

Brez dvoma konjiška pogodba, ki je dala kmetom le to, da so njihove pritožbe prišle pred cesarja in deželnega glavarja, vzela bi jim pa vse njihove trenutne uspehe, ni odgovarjala kmečkim zahtevam. Zato se ne moremo čuditi, da poroča Dietrichsteinova tradicija: »aber was die pauern zusagten, das hielten sie nit.«²⁸⁾ Takoj iz Konjic so odšli kmetje zopet na uporniški posel: zavzeli so grad Zbelovo zahodno od Poljčan in samostan Studenice vzhodno od tod. Mayerjevo domnevo, da se je moglo zgoditi to tudi pred shodom v Konjicah, po mojem mnenju zavrača izražanje teksta: »Es mugen ungezweyfelt E. ky. Mt. bericht haben, welcher gestallt die pauerschafft umb Gonabitz, Plankhenstain im lande Steyr gefahren und derselben end mit den kloster Studencz.«²⁹⁾ Zaporednost imenovanih krajev kaže oddaljevanje od Konjic in to je v skladu samo z dobo po shodu. Poleg zavzetja imenovanih

²⁶⁾ BKStGQu 14, 1877, 123—4.

²⁷⁾ BKStGQu 13, 1876, 9—10.

²⁸⁾ BKStGQu 13, 1876, 18.

²⁹⁾ Mayer, AÖG 65, 1883, 89, opomba.

dveh krajev so doživeli kmetje v juniju ali v prvih dneh julija svoj največji uspeh, ki ga pa ne moremo točno datirati: zavzeli so mesto in grad Brežice.

Navadno se navaja ta kmečki uspeh, kot bi ga kmetje dosegli že maja. V taki zvezi popisujeta padec Brežic tudi Mayer³⁰⁾ in Pirchegger,³¹⁾ vendar tudi oba priznavata možnost, da so Brežice padle kmetom v roke šele junija ali julija. V resnici je zadnje veliko bolj verjetno ko prvo. V virih se opisuje padec Brežic vsega skupaj na petih mestih: pri Fugger-Birkenu, Valvasorju (v prepisu Fugger-Birkena), Caesarju (dvakrat — prvič obširneje v oddelku, kjer je odvisen od Fugger-Birkena, drugič se samo omenja v celjski kroniki) in v sporočilu štajerskih deželnih stanov s sestanka v Mariboru, ki ga je kot homo še videli, treba datirati s 13. julijem 1515. Ker se prva tri poročila pri historiografih strnejo v eno, nam ostanejo od petih poročil le tri. Na dosedanje zgodovinarje je vplivalo poročilo Fugger-Birkena, ki navaja padec Brežic takoj po padcu Mehovega, s tako močjo, da so postavili tudi tega v maj, kjer je izpričan oni. Vendar pa to ni upravičeno. Predvsem je treba podčrtati, da vsebuje poročilo Fugger-Birkena sploh samo dva res zgodovinsko izpričana dogodka, zavzetje Mehovega in Brežic, ki sta bila pač najznamenitejša. Za vso dobo od izbruha do konca septembra navaja kot konkretni kmečki dejanji samo to dvoje. Iz njihove tesne zaporednosti torej ne moremo izvajati nobenih sklepov za kronološko določitev. Da je pri tej združitvi v resnici odločilna samo vloga teh dveh dogodkov med drugimi, kaže zlasti celjska kronika, ki ju navaja celo v obratnem redu: »Rain, Mayhau.«³²⁾ Edini datirani tekst o padcu Brežic je sporočilo deželnih stanov deželnemu glavarju. Menim, da ni verjetno, da bi ti tako pozno sporočali dogodke, ki so se vršili takoj ob začetku upora. Po mojem mnenju so kmetje zavzeli Brežice najbrž junija, ker imamo za prve dni julija v istem viru navedene že druge kmečke uspehe.

Ti uspehi so padec dveh cesarskih gradov Kunšperka in Podsrede ter krškega posestva Bizeljskega. Imenovano poročilo pravi, da so padla ta tri posestva »nächstvergangenem Phintztag«.³³⁾ Določitev časa tega kmečkega uspeha je torej odvisna od tega, kako razvozlamo datum listine same, ki je datirana »am Freytag nach Margaretentag«. Kronos še ni poznal virov za kmečki upor, objavljenih šele sedem let kasneje, zato je datum razrešil mirno po običajnem koledarju, v katerem je sv. Marjeta 13. julija. L. 1515. je bil to petek, kot datum akta je določil prvi petek za tem, 20. julij 1515. Za padec gradov je določil kot datum, ker se mu je najbližji pretekli četrtek (19. julij) zdel po pravici preblizu, da bi mogli stanovi že poznati te dogodke, četrtek pred sv. Marjeto, 12. julij. To datiranje je kljub odkrivanju novih dejstev ostalo v veljavi do danes.

³⁰⁾ Mayer, BKStGQu 13, 1876, 9; AÖG 65, 1883, 84, 86.

³¹⁾ Pirchegger, l. c. 325, 327, op. 372.

³²⁾ Caesar, l. c. 666—7.

³³⁾ BKStGQu 6, 1869, 89.

Vendar pa so se z novimi podatki pojavile tu težave, ki jih ni mogoče odstraniti, če ohranimo Kronesovo datiranje. Naj jih navedem le nekaj: Akt je namenjen štajerskemu deželnemu glavarju Dietrichsteinu v zvezi z odgovorom, ki so ga dali stanovi cesarjevima odposlancema že v ponedeljek pred sv. Marjeto (9. julija, pri Kronesu tiskovna napaka 19.). Zakaj tako velika časovna razdalja med dogodkoma, ki sta v časovni zvezi in ki ju je bilo treba opraviti hitro drugega za drugim? Kako je mogoče, da bi se že p o odločilnem porazu pri Celju mogli kmetje še 12. julija dvigniti k tako mogočnemu napadu? Kako, da bi še 20. julija deželni stanovi v Mariboru ne vedeli nič o odločilnem porazu kmetov, marveč bi še v času, ko je bila vojska z uporniki na Štajerskem že skoro zaključena (ok. 22. julija je odšel Herberstein pri Rajhenburgu na Kranjsko), še vedno trepetali, da Herberstein ne bo mogel užugati kmetov? Kako, da bi prišla pomoč Korošcev šele 23. julija (»am nächsten Montag«), in sicer v Celje, ko je iz drugih virov jasno, da je to zadnji dan, na katerega je moral Herberstein prekoračiti Savo, da moremo potek dogodkov spraviti v sklad z ohranjenimi viri, in da je pomoč prišla pred tem prehodom? Razrešitev tega nerazumljivega vozla je kaj enostavna: V Salzburgu so praznovali god sv. Marjete en dan prej ko drugje, 12. julija,³⁴⁾ v Mariboru smo pa na tleh, ki so pod neposredno jurisdikcijo salzburške stolice. »Freytag nach Margaretentag« torej 1. 1515. ni bil tu 20., marveč 13. julij, pojasni se nam tudi izraz »nächstvergangener Phintztag«, ker pisec na prejšnji dan ni gledal kot na četrtek, marveč kot na god sv. Marjete, in se je radi tega netočno izrazil. Tako pridemo do 5. julija, ko Herberstein svoje odločilne bitke še ni izbojeval. Tudi skepsa stanov glede Herbersteinovega uspeha se nam pojasni, ker štajerski stanovi, ki so se še dolgo bali ponovnega upora, še niso mogli poznati vseh posledic celjske bitke. Tudi prihod koroške vojske in vse drugo se da spraviti ob novem datiranju lepo v sklad. Tako je treba zadnje tri uspehe upornikov datirati mesto z 12. s 5. julijem. Sledila je le še zasedba celjskega gradu, a tu je doletela kmete že katastrofa.

4. Nastop plemstva in cesarja.

Iz gornjega izvajanja o virih je jasno, da se to razdobje vseslovenskega kmečkega upora na Štajerskem glede virov, ki jih imamo na razpolago, precej loči od razdobja kmečke prevlade. Težjih vprašanj tu skoro ni.

Gospoda v času, ki smo ga obravnavali na koncu, že zdavnaj ni več mirovala. Ko se je ponesrečil cesarjev poskus s posebnim patentom,⁷⁾ s katerim je hotel Maksimilijan napraviti red in mir (11. junija), so nastopili vojaki. Na Koroškem sta že junija pobila upornike štajerski deželni glavar Dietrichstein in koroški deželni upravitelj (Koroška je bila prav ta čas brez deželnega glavarja) V. Welzer. Hkrati je bil (po domnevi Mayerja že v prvi polovici junija)

³⁴⁾ Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover. I, 1891, 118; II, 1892, 162.

izvoljen skupni poveljnik za vse tri ogrožene dežele, Jurij v. Herberstein. Vendar pa kaže zgoraj obravnavano pismo štajerskih deželni stanov Dietrichsteinu, da je izbojeval Herberstein vse glavne uspehe samo z 900 vojaki, ki so jih že maja najeli štajerski deželni stanovi.

Herberstein je porazil kmečke upornike najprej pri Gleisdorfu pri Wildonu,³⁵⁾ nato je hitel proti Vuzenici, kjer so imeli kmetje shod, si je izsilil prehod preko Drave in jih razgnal, se obrnil proti vzhodu in rešil gradič Viltuš³⁶⁾ pri Mariboru ter nato odšel proti Celju, kjer je zasedel mesto. Prej-kone po 5. in pred 10. julijem (5. je doživljalo uporniško gibanje še svojo zadnjo kulminacijo, a 14. je izvedel vest o kmečkem porazu³⁷⁾ že Maksimilijan na Dunaj, in sicer preko svojih komisarjev v Ljubljani) je tu odločilno porazil kmete, ki so zasedli celjski grad.³⁸⁾ Po poročilu pesmi naj bi kmetje sami s svojim napadom izzvali bitko, ki jih je vodila v katastrofalen poraz — po Dietrichsteinovi rodbinski tradiciji je padlo 700, po cesarjevem pismu celo 2000 upornih kmetov. Velikih bojev je bilo s tem konec. Začelo se je podrobno zatiranje uporniškega gibanja na Spodnjem Štajerskem, ki je trajalo okoli dva tedna. Njegov način nam jasno kaže odgovor štajerskih deželni stanov upravitelju Podčetrтка, Ahacu Schrottu (Schrattu), na njegovo prošnjo za pomoč, da bi dobil svoje uropano premoženje nazaj:²²⁾ tolažili so ga s prihodom 100 pešcev, ki bodo prišli iz Celja pod vodstvom Pernharta v. Teuffenbacha.³⁹⁾ Očitno so začeli poleg bojevanja z večjo vojsko pod Herbersteinom razpošiljati tudi manjše oddelke, da bi uporniško gibanje čim popolneje uničili. Kako so se štajerski stanovi še dolgo po sklepu pravih odločilnih bojev bali ponovitve upora, nam kaže cesarjevo pismo Herbersteinu z dne 31. julija, kjer govori cesar o poročilu stanov, da so kmetje nestalni, o njihovem strahu, da bi se po odhodu Herbersteinove vojske zopet dvignili, dasi so se pred vojaki potuhnili, in končno priporoča Herbersteinu, naj ne neha nikjer, dokler ni zadušil vseh kali upora.⁴⁰⁾

Seveda je za tak način boja bilo treba mnogo vojakov. Zaradi tega nam je jasen strah štajerskih deželni stanov, izražen v pismu z dne 13. julija, da 900 njihovih najemnikov ne bo moglo vsega opraviti, in jasna tudi prošnja na cesarja za vojaško pomoč.⁶⁾ V resnici je pomoč prišla, in sicer 400 koroških in 1000 cesarskih vojakov.⁴¹⁾ Vprašanje pa je, kdaj. Mayer⁴²⁾ meni, da je

³⁵⁾ Za podlago sledečega izvajanja služi poročilo S. Herbersteina (op. 3); njegovih podatkov ne navajam posebej, marveč le tiste, ki jih poznamo od drugod.

³⁶⁾ BKStGQu 13, 1876, 27.

³⁷⁾ BKStGQu 13, 1876, 24.

³⁸⁾ O tej bitki nam razen Herbersteinovega brata poročajo še štirje viri: cesarjevo pismo Herbersteinu z dne 14. julija (BKStGQu 13, 1876, 24), J. H. v. Dietrichstein (BKStGQu 13, 1876, 19), odlomek celjske nemške kronike (Caesar, l. c. 666—7) in nemška narodna pesem (LMS 1877, med 200 in 201).

³⁹⁾ BKStGQu 6, 1869, 90.

⁴⁰⁾ BKStGQu 13, 1876, 25.

⁴¹⁾ BKStGQu 13, 1876, 19.

razpolagal Herberstein v boju pri Celju z 900 štajerskimi, 400 koroškimi in najbrž še 200 kranjskimi vojaki (v celem torej z okoli 1500 možmi), dočim je 1000 cesarskih najemnikov prišlo na pomoč šele po bitki. Nasprotno pa meni Pirchegger,⁴³⁾ da so tudi cesarski najemniki prišli že pred bojem (tako da bi Herberstein razpolagal pri Celju z okoli 2500 možmi). Viri glede tega vprašanja niso povsem soglasni.

Po prvotnem dogovoru⁴⁴⁾ bi morala odriniti koroška pomoč (in sicer 100 konjenikov in 400 pešcev) na prošnjo kranjskih deželnih stanov proti Slovenjgradcu oziroma proti Celju pod poveljstvom H. Zothna 1. ali vsaj 8. junija (am Freytag vor der heiligen Dreyfaltigkeit oder acht tage darnach). Ker pa so se v začetku junija razširili boji z upornimi kmeti na Koroško samo, ta pomoč ni odšla. Kasneje so po poročilu Dietrichsteinove tradicije prosili Korošce za pomoč tudi štajerski stanovi. Korošci so jim po tem poročilu poslali 400 mož in nato še cesar 1000.⁴⁵⁾ Oboji naj bi se pridružili Herbersteinovi vojski že pred bitko pri Celju. To poročilo pa je v nasprotju s tremi odločilnimi viri: Najprej s Herbersteinovo tradicijo, ki govori o pomnožitvi vojske samo med bitko pri Celju in prehodom Save pri Rajhenburgu.⁴⁵⁾ Herbersteinovo tradicijo povsem potrujeta tudi oba akta štajerskih deželnih stanov. Prvi (izdan 9. julija), namenjen cesarju, govori o cesarski pomoči kot o stvari, ki je še ni in za katero stanovi prav v tem aktu prosijo, drugi (izdan 13. julija) pa čisto določno govori o tem, da se proti upornikom na Štajerskem bori še vedno samo 900 štajerskih najemnikov, da bo 400 koroških vojakov šele prišlo »am nächsten Montag«, t. j. 16. julija, o cesarski vojski, ki naj bi prišla od Beljaka, pa še ni gotove vesti.⁴⁶⁾ Tako vidimo, da je Herberstein izbojeval odločilne boje s primeroma majhno vojsko, kar nam pojasni tudi samozavest kmetov, ki se odraža v nemški narodni pesmi. Da ni dobil pomoči s Kranjskega, je povsem razumljivo iz Auerspergovih pisem Herbersteinu, iz katerih se jasno vidi, da so bili kranjski deželni stanovi celo doma do Herbersteinovega prihoda proti upornikom brez vsake moči.⁴⁷⁾

Herberstein tudi v času drobne borbe proti upornikom na Spodnjem Štajerskem ni počival. Najprej se je podal v Savinjsko dolino, kar moremo sklepati iz strahu Kamničanov, da ne bi prišel na Kranjsko mimo Kamnika in spotoma oškodoval tudi mesto, o čemer so 13. julija pisali Herbersteinu cesarjevi komisarji v Ljubljani.⁴⁸⁾ Strah je bil brez podlage. Herberstein se je namreč obrnil najprej še v ozemlje vzhodno od Celja in je okrog 22. julija⁴⁹⁾

⁴²⁾ Mayer, AÖG 65, 1883, 97.

⁴³⁾ Pirchegger, l. c. 328.

⁴⁴⁾ Megiser, l. c. 1336.

⁴⁵⁾ AÖG 39, 1868, 317.

⁴⁶⁾ BKStGQu 6, 1869, 88—9. Zlasti važen je podatek drugega akta, ki ga prej radi netočnega datiranja ni bilo mogoče prav uporabljati.

⁴⁷⁾ BKStGQu 13, 1876, 26—8.

⁴⁸⁾ BKStGQu 13, 1876, 26.

⁴⁹⁾ 25. julija mu je namreč pisal iz Ljubljane A. Auersperg: »eur vnd aller eur

pri Rajhenburgu prekoračil Savo in uničil uporniško gibanje še na Kranjskem. Dietrichsteinova tradicija kratko registrira po omembi njegovega prehoda na Kranjsko: »Mit dem ward der bund zertrent«. ⁴¹⁾

5. Problem Dietrichsteinove zmage pri Brežicah.

Celjska zmaga nad upornimi kmeti, ki je dokončno odločila boj proti upornikom, se je vršila, kakor smo videli, že v prvi polovici julija brez vsakega sodelovanja Dietrichsteina. Ostane nam še vprašanje bitke pri Brežicah, ki so jo doslej še vsi avtorji kljub delnemu skepticizmu vendarle navajali kot zgodovinsko dejstvo. Kljub temu, da je nista upala vreči z njenega mesta, pa sta že Mayer in Pirchegger zbirala in navajala razloge, radi katerih ne more poročilo o tej bitki imeti polne veljave. Mayer ⁵⁰⁾ naslanja svojo skepso samo na to, da vir, ki nam poroča o bitki, ni sodoben, Pirchegger ⁵¹⁾ pa je zbral tudi nekaj podatkov, ki sami na sebi govore proti verjetnosti te bitke, zlasti to, da manjka v Dietrichsteinovi osebni in rodbinski tradiciji.

O bitki je ohranjeno samo eno poročilo: Fugger-Birkenovo poročilo v različnih oblikah (Fugger-Birken, Valvasor, Caesar). V tej konstrukciji se je pojavila bitka pač predvsem zaradi temeljne povezanosti Brežic s kmečkim uporom l. 1515. v njej. O bitki ne poroča noben drug vir. Tudi o Dietrichsteinovi vodilni vlogi pri boju proti kmetom na Štajerskem nimamo sicer nobenega točnega podatka. Ko je bil Dietrichstein l. 1525. ujet od upornikov, so mu ti sicer res očitali, ⁵¹⁾ da je pred desetimi leti najbolj preganjal upornike (»unsere brüder«), a to se more nanašati tudi na boje na Koroškem, v katerih je Dietrichstein v resnici odločilno sodeloval. Isto velja za podatek štajerske rokopisne kronike, da sta skupno s Herbersteinom pobila upornike, v kolikor ni morda nastal ta podatek tudi že pod vplivom Fugger-Birkenove tradicije. Dočim imamo o bitki pri Celju kar pet različnih zanesljivih poročil, nimamo o Brežicah niti enega. Celo v Dietrichsteinovi tradiciji se o tej bitki, ki bi bila vendar znamenit dogodek, nič ne ve: Niti S. v. Dietrichstein sam ni navajal te svoje zasluge v svoji obrambi l. 1525., niti J. H. v. Dietrichstein ni vedel za njo, ko je sestavil poročilo o bojih l. 1515. ⁵²⁾

Proti resničnosti te bitke pa ne govorita samo ta čudni molk in splošna nezanesljivost Fugger-Birkenove tradicije o kmečkem uporu l. 1515., marveč tudi pozitivni podatki virov. Vsi neposredni viri poznajo kot zmagovalca nad kmeti samo Herbersteina. Tudi Dietrichsteinova tradicija, kakor smo videli, izrecno poroča, da je pomenil prehod na Kranjsko konec upora. Pred tem

gesellschaft zuekunft vber die Saw in die March bin ich im hertzen erfreut, aber erst heut dato spat erindert«. BKStGQu 13, 1876, 27.

⁵⁰⁾ Mayer, AÖG 65, 1883, 101. V BKStGQu 13, 1883, 9 je poročilo sprejemal še brez dvomov.

⁵¹⁾ Pirchegger, l. c. 329, opomba 376.

⁵²⁾ Istotam, BKStGQu 13, 1876, 18—9.

prehodom za bitko pri Brežicah že zato ni prostora, ker vemo, da Dietrichstein do takrat sploh ni posegel v boje na Štajerskem, po njem pa zopet ne, ker se ni bilo več treba boriti proti kmetom. Tudi za koroško pomoč, ki naj bi jo po Fugger-Birkenu vodil Dietrichstein, vemo iz virov, da je že davno pred časom, v katerega polaga Fugger-Birken te dogodke, prišla na Štajersko, in sicer po drugi poti, in se podredila Herbersteinu. Nemogoče se zdi, da bi mogel Herberstein pri svojem odhodu na Kranjsko pustiti za hrbtom tako močno kmečko vojsko, o kakršni poroča Fugger-Birken, zlasti če upoštevamo ves način in čas čiščenja Spodnje Štajerske. Zlasti se zdi to nemogoče za Brežice, ko je Herberstein komaj par kilometrov od tod prekoračil Savo in odšel na Kranjsko. Datum, ki ga navaja Fugger-Birken (29. september), je nemogoč tudi po podatkih aktov. Onemogoča ga zlasti cesarjevo pismo, ki ga je poslal Maksimilijan 12. septembra krškemu škofu Mateju Langu, da je treba nagraditi Herbersteina za njegovo zmago nad uporniki.⁵³⁾ Boj je bil torej že končan. Isto velja za odgovor kranjskih deželnih stanov na cesarjeve predloge o ureditvi kmečkega položaja, sestavljen 24. avgusta 1515, iz katerega se vidi, da je bil upor takrat že zaduščen.⁵⁴⁾

Vse to je dovolj, da tudi v tej točki popolnoma zavržemo Fugger-Birkenovo poročilo. Ti pozitivni dokazi proti njemu zavračajo tudi Pircheggerjevo misel, da gre morda za boj pri Bregu (Rann) pri Ptujju.⁵¹⁾

*

Če strnemo naše ugotovitve o poteku vseslovenskega kmečkega upora na Slovenskem Štajerskem, vidimo sledeče: Poročilo v Fugger-Birkenovem Ehrenspieglu je večinoma nezanesljivo in vsebuje le dva dokazana zgodovinska dogodka (padec Mehovega in Brežic). Druga važna ugotovitev glede virov je pravilno datiranje poročila štajerskih deželnih stanov iz Maribora štajerskemu deželnemu glavarju S. Dietrichsteinu (13. mesto 20. julija), ki nam omogoča ureditev kronologije dogodkov v prvi polovici julija.

Na tej podlagi lahko predvsem z uporabo podatkov v ohranjenih listinah ugotovimo sledeči potek upora: Kmalu po padcu Mehovega (17. maja), in sicer vsaj pred 26. majem, se je upor prenesel preko kranjsko-štajerske deželne meje in zajel skoro vse Slovensko Štajersko. Med 17. in 31. majem je padel Pilštanj, med 26. in 31. majem pa Podčetrtek. V istem času so uporniki zavzeli še več drugih cesarskih in zasebnih gradov, ki jih pa ne poznamo po imenu. Vsaj od 27. do 31. maja se je vršilo veliko kmečko zborovanje v Konjicah, na katerem so kmetje točno določili svoje pritožbe in sklenili 31. maja nekako premirje z zastopniki deželnega glavarja. Premirja niso držali, marveč so po koncu zborovanja v mesecu juniju zavzeli grad Zbelovo, samostan Studenice in v istem mesecu tudi mesto in grad Brežice. V prvih dneh julija so želi uporniki svoje zadnje uspehe: 5. julija so zavzeli cesarska

⁵³⁾ BKS_tQ_u 13, 1876, 28—9.

⁵⁴⁾ V dodatku k Mayerjevi razpravi, AÖG 65, 1883, 126—34.

gradova Kunšperk in Podsredo ter krško posest Bizeljsko, med 5. in 10. julijem pa celjski grad. Tu jih je pa doletela katastrofa: Jurij Herberstein, junija izvoljeni poveljnik Kranjske, Koroške in Štajerske v boju z uporniki, je z majhno vojsko (900 mož) premagal upornike najprej pri Gleisdorfu in Vuze-nici, nato pa jih je med 5. in 10. julijem odločilno porazil pri Celju. 16. julija je dobil v pomoč 400 mož od Koroške, še kasneje 1000 mož od cesarja. Dva tedna je z lastno vojsko in z manjšimi vojaškimi ekspedicijami čistil Slo-venko Štajersko, najprej Savinjsko dolino, nato ozemlje med Savinjo in Sotlo. Okoli 22. julija je pri Rajhenburgu prekoračil Savo in zatrl uporniško gibanje še na Kranjskem. S tem je bil upor končan. Fugger-Birkenovo poro-čilo o bitki pri Brežicah (29. septembra) je neverodostojno; brežiške bitke v resnici sploh ni bilo.

6. Dodatek.

Izdaja velikega števila aktov, ki jo je za hrvatsko-slovenski kmečki upor l. 1573. oskrbel Račk i,⁵⁵⁾ je s svojim bogatim gradivom za dogodke ob Gre-goričevem pohodu odstranila iz podobe njegovega poteka skoro vsa dvomljiva vprašanja, vsaj glede dogodkov na slovenskih tleh. Nemalo sta k temu pripo-mogli tudi dve novejši monografiji⁵⁶⁾ in več podrobnih študij o tem uporu. Vendar pa sem pri svojem študiju kmečkih uporov na Spodnjem Štajerskem naletel na neko še nepojasnjeno uganko, ki pa jo je po mojem mnenju mogoče pojasniti.

Gre za vzrok skrivnostne vesti, da so se v Bistriški dolini pojavili Turki in prodrli do Kozjega, ki jo je neki konjenik prinesel upornikom, ko so zbrani v Planini pričakovali Gregoričevega prihoda. Kmečka vojska se je na to vest preplašena razpršila.⁵⁷⁾ Hartinger⁵⁸⁾ poroča to brez komentarja, dočim meni Durman,⁵⁹⁾ da je bila to provokacija gospode, ki je hotela izzvati med kmeti paniko. Ta razlaga nas ne more zadovoljiti, ker bi v zasebnem poročilu med gospodo tega ne skrivali, marveč se še ponašali z zvijačnim uspehom proti kmetom.

⁵⁵⁾ Rački F., Gradja za poviest hrvatsko-slavenske seljačke bune god. 1573. Starine VII, 1875, 164—322; Dopunak, Starine VIII, 1876, 243—52.

⁵⁶⁾ Gl. pod ⁵⁸⁾ in ⁵⁹⁾.

⁵⁷⁾ Starine VII, 1875, 203, št. LXII (Montpreis den 9. Februar 1573. Stefan Siebenaicher an Fr. J. J. von Thurn): »Euer Gnaden schreiben von wegen des punterischen hauptman hab ich empfangen, vnd seines Inhalts vernomen. Darauf erinder ich E. G. das am negst verschinen Freytag der aufruerischen Punterischen Pauern zwen hauffen hieher khuemen. In den ersten hauffen sein bey 120 Personen vnd in den andern hauffen bey 6 oder 700 Personen gewest. Der erst hauffen ist strackhs durch Monpreis auf Geyrach zuezogen, der andere hauffen ist allhie beliben. Als sich dieselben bey zwo oder drey stunden gesaumbt, khumbt ain Person gerittner von Peülnstain hieher, vnd vermeldt, das der Feindt, der Türgkh, bey Tragkhenburg sey, vnd alles abprenn. Darauf sich nun bemelter hauffen aller zertrent vnd die Flucht geben, vnd nit vber 60 Person allhie belibt...«

⁵⁸⁾ Hartinger J., Hrvatsko slovenska seljačka buna 1573. Osijek 1911, 160.

⁵⁹⁾ Durman M., Hrvatska seljačka buna 1573. Zagreb 1936, 113.

V resnici imamo na razpolago povsem naravno razlago. A. Kaspret je l. 1911. opisal vpad dveh hrvatskih plemičev, graničarskih stotnikov Petra Ratkaja in Josipa Dornbergerja v Bistriško dolino do Podsrede, ki je v zvezi z vojsko proti kmetom l. 1573.⁶⁰⁾ Kaspret, ki je menil, da so bili kmetje pod Gregoričevim vodstvom premagani 5. februarja, je datiral omenjeni napad, ki imamo o njem prvo poročilo z dne 9. februarja,⁶¹⁾ v čas takoj po tem kmečkem porazu, ko so bili kmetje še vsi zmedeni, in sicer na 7. ali 8. februar.⁶²⁾ Pod njegovim vplivom meni tudi Hartinger,⁶³⁾ da spada ta boj v čas po uporniškem porazu, dasi po njegovih lastnih podatkih to prav za prav ni mogoče. Kaspretova določitev datuma je pa nevezdržna: Gregorič je bil premagan šele 8. februarja in se je prav 7. in 8. februarja pomikal po Bistriški dolini od Planine k Sv. Petru pod Svetimi gorami. Boj se je vršil na vsak način pred 9. februarjem, ker imamo iz tega dne že poročilo o njem, a gotovo le par dni pred tem dnem, ker je bil vpad izvršen v času upora in ker oskrbnik s poročilom najbrž ni dolgo odlašal. 8. in 7. februar kot dneva vpada vsekakor odpadeta, ker bi sicer oba hrvaška plemiča zadela na kmečko vojsko, ki se je umikala ob Bistrici proti Sotli. Prvi dan, ki bi prišel v poštev za določitev napada obeh graničarskih stotnikov, je torej 6. februar, dan, ko imamo poročilo o strahu pred Turki v Planini. Zdi se, da ni nobenega dvoma, da so bili »Turki« v resnici 6. februarja v Bistriški dolini, toda v obliki obeh Hrvatov. Hkrati pa nam to sovpadanje obeh dogodkov kaže tudi neki vzrok hrvatkega napada. Puntarji, ki so prišli v Planino, so bili namreč prebivalci vzhodnega dela Bistriške doline, ki sta ga oba Hrvata napadla.

Zusammenfassung.

Der Verlauf des allslovenischen Bauernaufstandes i. J. 1515 in der Slovenischen Steiermark.

1.—2. Um den Verlauf des Bauernaufstandes in der Slovenischen Steiermark i. J. 1515 genauer festzustellen, wird zunächst vom Verfasser das diesbezügliche Material, soweit es publiziert ist, einer kritischen Sichtung unterzogen. Für den ersten Zeitabschnitt des Aufstandes gibt es sichere Nachrichten nur in den damaligen Akten, während die erzählenden Quellen größtenteils unverlässlich sind, darunter auch der Bericht im Ehrensiegel von Fugger-Birken, dessen Angaben durch Valvasor und Caesar auch in die Geschichtschreibung Aufnahme gefunden haben. Besser sind wir über den Schluß des Aufstandes unterrichtet, worüber uns neben Akten eine vorzügliche Quelle im Familienbuche Sigmunds von Herberstein zu Gebote steht.

⁶⁰⁾ Kaspret A., Oplenitev kunšperških in podsredskih podložnikov l. 1573. ČZN 8, 1911, 21—32.

⁶¹⁾ Starine, VII, 1875, 204, št. LXIII (Peilenstein den 9. Febr. 1573. V. Graffenstainer an Maximilian Rueppen von Pfeilberg): »Souill bin Ich glaubwürdig bericht, das des Herrn Radkey Untertanen vber die Sattl gefallen, vill Vieh genomen und wekhgetrieben...«

⁶²⁾ ČZN 8, 1911, 23.

⁶³⁾ Hartinger, l. c. 169.

3. Im einzelnen wird gezeigt, wie sich die Angaben Fugger-Birkens (von welchen sich nur zwei als glaubwürdig erweisen: die Einnahme von Mehovo in Krain und von Brežice in der Steiermark) mit andererseits überlieferten historischen Tatsachen nicht in Einklang bringen lassen. Noch wichtiger und von grundlegender Bedeutung für die Chronologie der Ereignisse im Juli 1515 ist die Richtigstellung des Datums im Berichte der steirischen Landstände aus Maribor an den Landeshauptmann Sigmund v. Dietrichstein über den Kampf mit den Bauern: der Bericht ist nicht mit 20. Juli (wie Krones es tat), sondern bereits mit 13. Juli 1515 zu datieren; es ist nämlich zu berücksichtigen, daß der »Margaretentag« (der die Grundlage für die Datierung bildet) am linken Draufer nicht am 13., sondern schon am 12. Juli gefeiert wurde. Daraus ergibt sich für die Ereignisse im Juli folgender Verlauf: Bald nach dem Falle von Mehovo (17. Mai), und zwar noch vor dem 26. Mai, hat der Aufstand über die Landesgrenze von Krain gegriffen und sich fast über den ganzen slovenischen Teil der Steiermark verbreitet. Zwischen dem 17. und 31. Mai fiel Pilštanj in die Hände der Aufständischen, zwischen dem 26. und 31. Mai Podčetrtek; zur selben Zeit wurden noch andere kaiserliche und private Burgen geplündert, die wir aber dem Namen nach nicht kennen. Ende Mai veranstalteten die Bauern eine große Versammlung bei Konjice, auf welcher ihre Beschwerden präzisiert und mit den Vertretern des Landeshauptmanns eine Art Frieden geschlossen wurde. Dessenungeachtet überfielen sie unmittelbar darauf die Burg Zbelovo, das Kloster Studenice und die Stadt Brežice, alles noch im Juni. Am 5. Juli erstürmten sie die kaiserlichen Burgen Kunšperk und Podsreda und den gurkischen Besitz Bizeljsko, zwischen dem 5. und 10. Juli die Burg Celje.

4. Hier aber ereilte sie die Katastrophe. Georg v. Herberstein, den die Landstände Krain, Kärnten und Steiermark zum Führer im Kampfe gegen die aufständischen Bauern erkoren hatten, besiegte mit 900 Mann die Bauern zuerst bei Gleisdorf und Vuzenica, dann aber schlug er sie entscheidend zwischen dem 5. und 10. Juli bei Celje. Schon nachträglich, am 16. Juli, kam die Hilfe von Kärnten (400 Mann), noch später die vom Kaiser (1000 Mann). Mit kleineren militärischen Expeditionen pazifizierte nun Herberstein binnen zwei Wochen das ganze Land, zuerst das Tal der Savinja, dann das Gebiet zwischen Savinja und Sotla. Um den 22. Juli überschritt er bei Rajhenburg die Save und machte auch in Krain dem Aufstande den Garaus.

5. Im Anschlusse daran wird erwiesen, daß der im Ehrensiegel von Fugger-Birken überlieferte Sieg Dietrichsteins bei Brežice am 29. September 1515 dokumentarisch nicht begründet ist und daß um diese Zeit bei Brežice ein Kampf überhaupt nicht stattfand.

6. Im Anhange wird noch eine Episode aus dem Bauernaufstande des J. 1573 geklärt: der rätselhafte »Türkeneinfall« in das Tal der Bistrica, der das Zerstreuen der aufständischen Bauern in Planina am 6. Februar 1573 zur Folge hatte, war in Wirklichkeit nur ein Einfall zweier kroatischer Edelleute (Ratkaj und Dornberger).

Homileti „Slovenskega Prijatelja“.

August Pirjevec.

Ob koncu leta 1883. je v Celovcu prenehal izhajati Slovenski Prijatelj, ki ga je bil l. 1852. ustanovil Andrej Einspieler kot »časopis za šolo in dom« (Šolski prijatelj), ga l. 1856. preuredil v »časopis za cerkev, šolo in dom« ter ga končno od 1858. l. popolnoma posvetil slovenski homileti, akoravno je dajal nekaj časa — ob začetku ustavne dobe — prostora tudi posvetnim dopisom, politiki in polemiki z Nemci.

Kakor mnoge druge Ilirce tako so tudi A. Einspielerja prisilile realne potrebe slovenskega ljudstva, da je svoje sanje in jezikovne zmote iz l. 1848. pokopal in pričel orati ledino za slovensko besedo. Gospodarski in kulturni germanizaciji bi bil sanjavi in zanesenjaški ilirizem na slovenskih tleh le šibak jez in v dobi absolutizma, ki je zadužil vsako politično delo, je mogla samo gojitev ljudske govornice v knjigah, v cerkvi ali kjer koli je bilo to sploh možno, vsaj deloma zmanjšati uspehe premočnega nasprotnika in pripravljati ugodnejša tla za poznejše boje. Po reakciji, ki je sledila revolucijskemu letu 1848., se tudi Einspieler ni mogel več oprijeti ilirščine; tako se je pojavila kot odločilna in v tistih letih skoraj edina možna slovenska narodna naloga gojitev slovenske ljudske govornice.

Einspielerjev SPj je organiziral gojitev ljudske govornice v cerkvi, še več, on je rabo slovenščine v cerkvi šele omogočil, ker je v nemških šolah izobraženim duhovnikom ustvaril potrebno pomoč in vzorce za slovensko pridigovanje. Sodobni laiki in duhovniki nam pričajo, kako potrebna je bila duhovščina v onih letih take pomoči in vzorcev. »Vsi lemenatarji, vsi mladi duhovniki, s katerimikoli sem govoril, so mi rekli, da jim je neizrečeno težko slovensko pridigo sestaviti. Prisiljeni so večidel najpred nemški tekst spisati ali pa nemški tekst vzeti in po njem z velikim trudom prestavljati... Pridigar mora iz serca govoriti; najpred pa je treba se ve da je zik znati...«, je napisal Janez Trdina v Novicah (1859, 298). Par tednov pozneje je neznan duhovnik potrdil iz lastne skušnje vse, kar je Trdina napisal. »Gosp. Terdinov spis je ves prav iz našega serca vzet; vse, kar je rekel, smo sami skusili. 10. t. m. (t. j. oktobra 1859) sem bil na Gorenskem, pozneje na Dolenskem; povsod smo se pomenkovali od gospod Trdinovega spisa v »Novicah«, vsakdo je terdil, da je od konca do kraja gola resnica, resnica — k nesreči naši! Martrali so nas moliti po nemško, latinsko in greško — in — in še hebrejsko v 10. šoli, in ko smo izučeni gospodje na deželo prišli, smo mogli m a l e g a k a t e k i z m a iskati in se učiti; iskati, kar nam je — čudna, čudna šola vzela...« (N 1859, 343).

Prav dobro je opisal pomen SPj njegov sotrudnik Anton Žlogar¹⁾:

¹⁾ A. Žlogar: Pogled na cerkveno književnost slovensko l. 1883. LZ 1884, 313, 377, 443,

»Ko domača duhovščina še ni imela tacega časnika, tedaj je v svojih cerkvenih ogovorih le preveč nemškovala, vzgojena se ve v nemškem duhu. Pomočkov za izdelavo homilij v domačem jeziku je imela silno malo, zato se je ukvarjala s pustimi frazami, katerih kar mrgoli v nemških homiletih, in tako se je zasejalo v naš narod tudi dokaj germanizmov, ki so pri starejših ljudeh še zdaj ukoreninjeni in se bodo pogubili šele z njih smrtjo. A ta list (t. j. SPj) je začel v domačem duhu jedernate, logično izvedene govore v čisti materinščini objavljati in nemško vzgojeni duhovščini kazati, kako naj v cerkvi in šoli z ljudmi govori po domače. Tako so se nemškovalni izrazi in stavki polagoma opuščali, lepe, dobre domače besede se uvajale in ljudje so se zmerom bolj privajali novim besedam za iste pojme . . . Na mejah slovenskih dežel je prižnica s katehizovanjem jedini branitelj — naše narodnosti, dokler ne dobimo tudi ondu narodnih šol. Na Koroškem in sploh ob nemški meji je menda le še tu prostor za slovenski jezik. In če je morda na takih župnijah duhovnik, ki ni rodom Slovenec, ali celó nasproten našim težnjam, oznanoval je po »Slov. Prijatlu« vender v dostojni obliki vernikom božjo besedo. Le vprašaj naše narodne duhovnike, možé, ki stojé v 40 in 50 letih, kje so se naučili slovenščino gladko govoriti in pisati, odgovoré ti, da iz »Prijatla« . . .«

Ogromna večina sotrudnikov SPj svojih prispevkov sploh ni podpisala, ali jih je samo šifrirala, tako da je mogel Žlogar ugotoviti, da je sodelovalo pri SPj »veliko pisateljev, o katerih dosedanje slovstvene zgodovine naše molče«, in je zato želel, naj bi Einspieler sam, ali če on tega ne zmore več, L. Ferčnik ali M. Torkar napisala »slovstveno zgodovino slovenske homiletike«.

Razen Einspielerja samega je navedel Žlogar še imena sledečih sotrudnikov SPj, ki jih radi preglednosti podamo v abecednem redu: Ankerst A., Ažman J., Cigoj Alojzij, Cvetko Fr., Ferčnik L., Gaberc S., Globočnik Janez, Isop Florijan, Jakelj Gregor, Kafol Filip, Kajtna Andrej, Kandut Štefan, Lendovšek M., Mraz T., Rozman Janez, Rozman Jožef, Rup Fr., Škofič Ivan, Torkar M., Vales Marko, Volčič J., Vozel Peter, Wiery V., Zupan Tomo, Žlogar Anton.

Marn se v Jezičniku ni posebno brigal za sotrudnike SPj. O listu govori samo pri opisu Einspielerjevega življenja in dela, ne navaja pa nobenih sotrudnikov. Le mimogrede je omenil pri sedmih piscih, da so sodelovali tudi pri SPj. Novi imeni sta samo Pintar Anton, ki naj bi se skrival za šifro A. P. (Jezičnik XXV, 52) in Vilfan Simon (ib. 26—7).

Glaser je prevzel v Zgodovini slov. slovstva (III, 51) Žlogarjeve podatke, a je omenil po Marnu tudi Vilfana (III, 275). Več sotrudnikov je že poznal Benkovič, ko je za IV. zv. Glaserjeve zgodovine napisal poglavje o bogoslovni

574; o SPj na str. 314—6. Članek ni podpisan, vendar je avtor razviden iz imenika sotrudnikov LZ, ki navaja pod št. 117 A. Žlogarja, tedaj kaplana pri sv. Jakobu v Ljubljani.

kajževnosti (IV, 246—83). A tudi Benkovič je ugotovil, da ni mogoče podati popolnega pregleda vseh sotrudnikov (ib. 265). Pomnožil pa je Žlogarjev seznam s sledečimi imeni: Bezjak Francišek Ser. (IV, 268, 275—6), Dolinar Luka (267), Einspieler Gregor (ib.), Einspieler Lambert (ib.), Furlani Josip (268), Gostiša Janez (267), Hočevnar Matija (ib.), Klofutur Leonard (ib.), Kosar Fr. (268), Marinič Janez Ev. (266), Müller Valentin (267), Namre Anton (ib.), o. Pintar Albert (ib.), Rutar Lavrencij (268), Rutar Tomaž (ib.), Škrbinc Jožef (266), Volc Jurij (267); iz krške škofije je omenil še šifri L. S. in A. S. (ib.). Iz Žlogarjevega seznama pogrešamo pri Benkoviču samo A. Cigoja, G. Jaklja in M. Lendovška.

Končno moramo še upoštevati A. Medveda Zgodovino slov. cerkv. govorništa (VBV 1907—1908), ki je tudi ugotovil, da se ne more več dokazati, kdo so bili sotrudniki SPj, ker so govori večinoma tiskani brez podpisa in podatkov, kdo, kje in kdaj jih je govoril (VBV 1907, 290). Pravilno je sklepal, da je mnogo nepodpisanih in nešifriranih govorov napisal Einspieler sam. Medved ni prevzel v celoti ne Žlogarjevega in ne Benkovičevega seznama, navedel pa je sledeča nova imena: Kobé Jurij (VBV 1908, 64), Kobilica Ivan (ib. 1907, 405), Kocijančič Štefan (ib. 1908, 61), Oliban Anton (ib. 1907, 297), Potočnik Lavrencij (ib. 301), Raič Božidar (ib. 1908, 61), Rogáč Jožef (ib. 65), Slomšek A. M. (ib. 1907, 292), o. Šmajdek Mansvet (ib. 298).

Ugotovili smo torej imena 53²⁾ sotrudnikov SPj, a samo imena in nič več. Razen par ponatisov iz SPj, ki so izšli pod pravimi imeni avtorjev, še vedno ne vemo, v katerih letnikih in katere pridige so posamezni sotrudniki objavili v SPj. Tudi nam ni znano, katere šifre so rabili posamezni pisci in pri stotini šifer in znakov bi mogli samo na slepo ugibati, kdo je pravi pisec. Zato je danes nemogoče oceniti delo posameznih slovenskih pridigarjev, ki so se zbirali ob Einspielerjevem SPj.

Za nadaljnje raziskovanje bi bilo treba najprej rešiti posamezne šifre. To delo ni tako brezupno, ker je Einspieler sam po spominu razrešil vsaj šifre svojih glavnih sotrudnikov in nam dal trdno podlago, na kateri bo mogel dalje graditi zgodovinar slovenske homiletike. Einspieler je napisal ta seznam, ki obsega dva lista v folio, že v zadnjih letih svojega življenja, ko se vseh svojih sotrudnikov in njih šifer ni več dobro spominjal. Seznam hrani univerzitetna biblioteka v Ljubljani (ms. 508). Kako je prišel v knjižnico, ne morem več točno dognati, domnevam pa, da ga je napisal Einspieler za Marna, ki pa ga ni več utegnil porabiti za Jezičnik. Z deli Marnove zapuščine je prišel seznam v Slovensko matico in od tam v knjižnico. Glasi se:

1856 M. H.: Mihael Holiber, župn. v Vetrinjah † ³⁾ L. F.: Lamb. Frčnik, dekan v Žabnicah /

²⁾ Žlogar 26 imen, razen teh na novo Marn 2, Glaser-Benkovič 16, Medved 9.

³⁾ V izvirniku stoji vsako ime v novi vrsti. Tu jih iz tehničnih razlogov objavljamo za vsak letnik zdržema, ločimo pa jih med seboj s poševno črto (/).

- M. R.: Tom. Rutar, župn. pri sv. Luciji † (Goričan) / Fr. Ž.: Franc Žager, kaj ? Lavantince / M. P.: Matevž Polak, penz. župnik / K. D.: Karol Dürnwirth, špiritual † / A. P.: Ant. Pintar v Zalem logu † / Uno je vse moje.
- 1857 F. L. - M. H. ut supra / J. F.: Jož. Furlani Goričan / †: Trafenik — dekan v Skalalah † / A. L. v C. je umrl v Cirknici še mlad, imena ne vem več (Likar?) / T. R.: Tom. Rutar / Uno moje.
- 1858 Jož. Skrbina, župnik v Ukvah (simbolika) † / Bl. H.: Blaž Hermeter † / L. F. in M. H. ut supra / † ut supra / J. F. v Gorici ut supra / A. P. ut supra Pintar / A. L. ut supra je pisal tudi nekaj o zakonu, menda Likar? / L. D.: Luka Dolinar ali⁴⁾ Dolence župn. blizo Komende (od sv. leta) / Sim. Vilfan o gnadi b. župn. v Kranjski gori / Uno moje.
- 1859 A. L.: Likar ut supra / † ut supra Trafenik / L. D.: Luka Dolenc ut supra / A. P.: ut supra Pintar / M. H. ut supra Holiber / F. W.: Franc Viconik, prošt v Dobrlevesi / K. K.: Krištof Kanduth, zdaj stolni župnik v Mariboru / J. A-st: Jan. Ankrst župnik ? † / Uno moje.
- 1860 † ut supra / J. A-st: Ankrst ut supra / M. H. ut supra Holiber / L. F. ut supra L. Frčnik / Lavr. litanje (!) S. Vilfan, potem L. F. / A. L. ut supra Likar / L. D. ut supra Dolenc / J. Š. in -f- Jan. Škofic Suhor † / M. T.: Mat. Torkar / A. P. ut supra Pintar / J. F. ut supra Furlani / K. K. Kanduth ut supra / Uno moje.
- 1861 J. Šk.: Jan. Škrbine; zdaj župn. v Vogrčah / M. T. Torkar / J. Š. -f- Škofic † / J. A-st. Ankrst ut supra / J. F. Furlani / L. D. Dolenc / A. P. Pintar / Uno moje.
- 1862 J. A-st. Ankrst / J. Šk. Škofič / M. T. Torkar / M. H. Holiber † / A. L. Likar.
- 1863 J. Skb. ut supra Skrbine / J. Š. — Skofic / M. T.: Torkar / J. A-st: Ankrst / M. H.: Holiber Mih. / T. R.: Tom. Rutar / J...c in J. f. c.: tudi Skofic / † ut supra Luka Trafenik / L. F.: Frčnik / Uno moje.
- 1864 M. T.: Torkar / Jan. E. M. Marinič, župnik v Lipi / L. D.: Luka Dolenc / L. F. Frčnik / -f- Skofič / M. H.: Holiber / J. Š.: Skofič / J. A-st: Ankrst / A. L. Likar / † Trafenik / K. K. Kandut / Fr. R.: Rup župnik v Št. Jurju (bivši).
- 1865 J. Sk. Skofič / Dr. F. Ž.: Žager v Mariboru † / J. A-st: Ankrst / M. T. Torkar / K. K. Kandut / † Trafenik / -f- Skofič / Fr. R. Rup ut supra / L. F. Frčnik / L. A. Likar / J. F. K.: Kafol / J. G. Jos. Globočnik, župn. v Pontablu (letnik Homilij).
- 1866 J. Gl. ut supra homilije (letnik) / M. T. Torkar / -f- Skofic / K. K. Kandut / L. D. Dolenc / L. F. Frčnik / F. R.: Rup / J. A-st: Ankrst / M. H. Holiber.
- 1867 J. Sk. Skofič -f- / J. A-st. Ankrst / L. F. Frčnik / M. T. Torkar / J. F. v G. Furlani / K. K. Kandut / M. H. Holiber / Fr. R. Rup.
- 1868 -f- Skofič / M. T. Torkar / L. F. Frčnik / J. Sk. Škofic / J. Skb. Skrbine / J. A-st. Ankrst / Fr. R. Rup / K. K. Kandut / M. H. Holiber / L. D. Dolenc.
- 1869 -f- Skofic / F. R. Rup / J. A-st. Ankrst / K. K. Kandut / J. S. Skofic / M. T. Torkar / L. F. Frčnik / A. P. Ant. Pintar.
- 1870 -f- Skofic / M. T. Torkar / J. A-st. Ankrst / J. Šk. Skrbine / K. K. Kandut / J. Š. Skrbine / Fr. R. Rup / T. R. Rutar / A. L. Likar / M. H. Holiber / A. P. Ant. Pintar.
- 1871 M. T. Torkar / K. K. Kandut / -f- Skofic / J. A-st. Ankrst / L. F. Frčnik / A. L. Likar / M. H. Holiber / F. R. Rup / A. L. Likar / L. D. Dolenc.
- 1872 Imena niso tiskana in tudi jes se ne spominjam.
- 1873 L. D. Dolenc / L. F. Frčnik / K. K. Kandut / I. Zupan / -f- Skofic / J. A. Ažman — Dolje / † Trafenik / M. H. Holiber / T. Zupan / M. V. Vales Goričan / J. A...st: Ankrst / A. L. Likar.
- 1874 J. Sk. Skrbine / Fr. R. Rup / I. Zupan / J. A. Ažman Dolje / M. H. Holiber / L. F.

⁴⁾ Dolinar prečrtano.

Frčnik / M. T. Torkar / K. K. Kandut.

1875 M. T. Torkar / J. A. Ažman.

1876 -f- Skofic / S. G. Sim. Gabrc župn. Lavant / J. Sk. Škrbinc / J. A. Ažman / J. G. v Lj. ?? / M. H. Holiber / O. A. R. Alb. Risar franč. / Kafol / Tom Zupan / L. F. Frčnik.

1877 M. T. Torkar / J. A. Ažman / -f- Skofic / S. G. Gabrc / M. V. Vales / L. F. Frčnik / J. F. K. Kafol / M. H. Holiber / O. A. P. Alb. Pintar / T. M. Tom. Mraz dek. v Vuzen. †.

1878 T. M. T. Mraz v Vuhredu / F. R. Rup / M. H. Holiber / Grg. Jakelj / -f- Skofic / L. F. Frčnik / I. A. Ažman / M. T. Torkar / K. K. Kandut / J. A-st Ankrst.

1879 J. A-st. Ankrst / K. K. Kandut / Fr. Cvetko, menda v Ptujii?? / A. P. Ant. Pintar / -f- Škofic / M. T. Torkar / J. S. Škrbinc / J. A. J. Ažman / S. G. Sim. Gabrc / M. H. Holiber / L. D. Dolenc / J. R. Jož. Rozman dek. v Konjicah † / L. F. Frčnik.

1880 -f- Škofic / M. H. Holiber / Fr. Cvetko / J. S. Škrbinc / M. T. Torkar / J. A-st: Ankrst / J. A. Ažman / O. A. P. Alb. Pintar / T. Zupan / K. K. Kandut / L. F. Frčnik / J. F. Kafol / J. R. Rožman dekan † Trebnjem.

1881 J. R. Rozman dek. (za celo leto) brezimno / S. G. Sim. Gabrc / Fr. Cvetko / -f- Škofič / J. A. Ažman / O. A. P. Alb. Pintar / J. S. Škrbinc / O. Al. Cigoj / M. T. Torkar / J. A-st Ankrst / Ant. Žlogar.

1882 J. Rozman (brezimno) / Ant. Žlogar Škrbinc / J. Š-c J. Škrbinc / M. Lendovšek / -y- v Ljubl. ?? / — Skofič / J. A. Ažman / K. K. Kandut / L. F. Frčnik / M. H. Holiber / J. A-st Ankrst.

1883 I. R. Rozman dek. konj. brezimno / M. T. Torkar / J. A-st Ankrst / L. F. Frčnik / Ant. Žlogar / J. Š. Škrbinc / J. A. Ažman / K. K. Kandut / -f- Skofic / A. Ž. Žlogar / J. Š-c: Jan. Škrbinc / Tom. Zupan.

To seveda še niso vse šifre, ki jih srečamo v SPj. Že iz prvega letnika 1856 ni razrešil Einspieler šifer *J. T.* in *J. S.*; a pomanjkljivosti, netočnosti in pomote ne morejo omajati trdne podlage, ki nam jo nudi seznam za ugotovitev glavnih in najbolj plodovitih sotrudnikov, in ki nam more služiti deloma tudi kot kažipot za reševanje onih šifer, ki jih Einspieler sam ni vedel več pojasniti, ali ki jih je sploh prezrl.

Naj sledijo po abecednem redu doslej ugotovljeni sotrudniki SPj⁵⁾:

Ankerst Janez; šifra *J. A-st*; (Glaser III, 51; IV, 267; VBV 1907, 301; SBL ga nima); rojen v Mošnjah 18. junija 1814, ordiniran 5. avgusta 1839, umrl kot vpokojen kaplan v javni bolnici v Ljubljani 13. avgusta 1875. Služboval je v Šenčurju pri Kranju (1841), Moravčah (1842), Vipavi (1845), Št. Vidu pri Vipavi (1848), Žireh (1851), Kranjski gori (1853), Šmarju pod Ljubljano (1862), na Brdu pri Podpeči (1867), v Javorju (1869), Dolu pri Ljubljani in v Kamni gorici (1874).

Pri SPj je sodeloval v letih 1859—1873, torej do svoje smrti, in še v letih 1879—1883 ima SPj nad 20 njegovih pridig. Ali so to nove pridige ali ponatis starejših, nisem ugotovil.

Ažman Janez; šifra *J. A.*; (Glaser IV, 267, 269; VBV 1907, 407; SBL I, 21). Einspielerjev seznam imenuje Ažmana šele med sotrudniki 1872. l.

⁵⁾ Življenjepisne podatke bomo navedli le, kjer je to potrebno, bodisi, da je pisec še neznan, ali da so znani samo pomanjkljivi življenjepisni podatki. Pri sotrudnikih iz goriške, lavantinske in krške škofije mi niso bile na razpolago popolne serije šematizmov. Letnica v oklepajih pomenja letnik šematizma.

Vendar najdemo njegovo šifro že prej 1861 in 1871. Od 1871 je sodeloval do 1875, nato od 1879 do 1883.

Bezjak Franc Ser. Glaser IV, 275—6 in SBL I, 37 trdita, da je objavil Bezjak kot negovski kaplan pridige v SPj pod šifro *F. N[egovski]*. Te šifre nisem našel, pač pa v letniku 1881, 132 šifro *F. S. B. pri sv. M. nižje Pt.*, kar je brez dvoma Bezjakova šifra. Einspieler ga v svojem seznamu ne imenuje.

Cigoj Alojzij. SBL I, 80 pozna samo njegova nemška dela. SPj je objavil dve pridigi 1881, 370 in 1882, 372.

Cvetko Fran (Glaser III, 51; VBV 1907, 293; SBL I, 88). Pridige iz njegove ostaline je objavil SPj 1879—81.

Dolenc Luka; šifra *L. D.*; rojen 16. oktobra 1813 v Poljanah, študiral teologijo v Ljubljani, bil 3. avgusta 1841 ordiniran in je umrl kot župnik 9. oktobra 1876 v Tuhinju. Služboval je v Borovnici (1843), Mošnjah (1845), Tuhinju (1848), Kamniku (1854) in zopet v Tuhinju (1860), Sodeloval je pri SPj 1858—62, 1864, 1866, 1868, 1871, 1873.

Da moramo šifro *L. D.* pripisati Dolencu in ne Dolinarju Luki, ki ga na podlagi te šifre kot sotrudnika SPj navaja — edini, a pač pomotoma — Benkovič (Glaser IV, 267), dokazuje zraven Einspielerjevega seznama tudi SPj 1858, 651, kjer se je podpisal *L. D.* kot mestni kaplan v Kamniku. Dolinar pa je bil tedaj že več let župnik v Tuhinju. Zmota je mogla nastati radi sličnosti priimkov, enako se glasečih imen in skupnega službovanja, odnosno bivanja v Tuhinju.

Dürnwirth Karol; šifra *K. D.*; rodil se je v Celovcu 1. septembra 1829, bil 27. julija 1851 ordiniran in je umrl kot spiritual v Celovcu 11. novembra 1874. Služboval je v raznih krajih na Koroškem, postal 1861 spiritual v Celovcu, kjer »so vzeli slovenščino pod svojo varstvo, jo podpirajo z djanjam in besedo, da bi zbujali mlačne serca, ali jih poterdili, ako so še nestalne« (SPj 1861, 184). Objavil je v SPj eno pridigo (1856) in pesem v čast škofu Wieryju (1858, 724).

Einspieler Andrej je označil kot svoje prispevke vse nešifrirane spise do incl. 1863. leta.

Einspielerja Gregorja in Lamberta imenuje Benkovič (Glaser IV, 267) med sotrudniki SPj. Einspieler A. jih v svojem seznamu ni navedel.

Ferčnik Lambert; šifra *L. F.*; (Glaser IV, 266; VBV 1907, 412; SBL I, 175). Sodeloval je skoraj v vseh letnikih SPj od 1856—1883.

Furlani Josip; šifre *J. F. v G.*, *J. F. v Gor.*, *J. F—i v Gor.*, *J. F—i in J. F.*; (Glaser III, 120, 277; IV, 168; SBL ga nima). Rojen je bil v Dornbergu 25. februarja 1826, ordiniran 22. septembra 1849 in bil 7. februarja 1914 pokopan v Štandrežu pri Gorici. 1849 je služboval pri Sv. Ignaciju v Gorici, bil vsaj že 1867 v začasnem pokoju ter je postal še pred 1880 kaplan knezov Bacciochi v Villi Vicentini, kjer je ostal tudi po upokojitvi

- do svoje smrti. V mlajših letih je dopisoval Bleiweisovim Novicam (pseudonim *Ternogorski*) in bil prvi blagajnik goriške čitalnice. Pri SPj je sodeloval 1857—8, 1860—2, 1864, 1867, 1873.
- Gaberc Simon*; šifra S. G. (Glaser IV, 268; VBV 1907, 404; SBL I, 195).
- Globočnik Janez*; šifra J. G., morda tudi J. Glb. (1883); (Glaser III, 51; IV, 266; SBL ga nima); rojen 2. oktobra 1833 v Mošnjah, ordiniran 31. julija 1862, umrl 5. julija 1902 kot vpokojen župnik v Pontablju. Služboval je v Šmarjeti v Rožni dolini (1863), Rudi (1865), Peravi (1867), se preselil kot vpokojenec v rojstni kraj Mošnje (1869), služboval zopet kot kaplan v Labudu (1870), kot ekspozit pri romarski cerkvi Mariji Pomagaj na Grobniškem polju (1871) in v Rablju (1874) ter kot župnik v Pontablju (1882). Za SPj je prevedel homilije Martina Königsdorferja (1865—6), njegovo šifro najdemo tudi v letnikih 1872, 1880, 1882, 1883.
- Gostiša Janez*; kot sotrudnika SPj ga navaja samo Benkovič (Glaser IV, 267), Einspieler ga nima v seznamu.
- Hermeter Blaž*; šifra Bl. H.; SBL I, 319 ne pozna njegovega sodelovanja pri SPj 1857—8, 1860.
- Hočevar Matija* (1824—1888). Medved (VBV 1908, 64) trdi, da je bil neutrudljiv sodelavec SPj. V Einspielerjevem seznamu ga ni. Medved mu je najbrž po pomoti pripisal šifro sledečega.
- Holibert Mihael*; šifra M. H.; rojen 30. septembra 1812, ordiniran 21. julija 1836, umrl 5. januarja 1878 kot dekanijski svetnik in župnik v Vetrinju. Služboval je kot kurat v Bajdeku vsaj že od 1848 in prišel najkasneje 1856 za župnika v Vetrinje. Z malimi izjemami je sodeloval skoraj v vseh letnikih SPj.
- Izop (Isopp) Florijan*. Kot sotrudnika SPj ga imenujeta samo Žlogar (LZ 1884, 315) in Benkovič (Glaser IV, 267), SBL ga nima, tudi v Einspielerjevem seznamu ga ni. Izop spada vsekakor le med priložnostne, ne pa med stalne sotrudnike SPj. Našel sem dve njegovi pridigi v letniku 1879. — Rojen je bil v Št. Ilju ob Dravi 3. maja 1844, ordiniran 24. julija 1870 in je služboval v (Spodnjem) Dravogradu (1872), v Šmarjeti v Rožu, bil od 1880 župnik v Glinjah, od 1900 prošt, duhovni svetnik in dekan v Dravogradu, kjer je umrl 28. decembra 1914. Starejši ljudje, ki se ga še spominjajo, pravijo, da je bil vedno vesel, zabaven v družbi, izvrsten pevec.
- Jakelj Gregor*. Njegovo sotrudništvo pri SPj je zabeležil samo Žlogar (LZ 1884, 315), SBL (I, 368) ga pozna samo kot pospeševatelja cerkvenoglasbenega pokreta na Slovenskem. Sodeloval je pri SPj 1878; morda je njegova tudi šifra G. J. (SPj 1880, 476), ki je pa Einspieler ni razrešil.
- Jarnika Urbana* pridigo za 14. pobinkoštno nedeljo iz leta 1809. je objavil Einspieler v SPj 1861, 412. *
- Kafola Jakoba Filipa* (SBL I, 421) pridige je objavljala SPj šele po njegovi smrti 1865, 1866—7, 1880.

- Kajtna Andrej* (Žlogar LZ 1884, 315; Glaser IV, 268); SBL ga nima in tudi Einspielerjev seznam ga ne pozna. Objavil je vsaj eno pridigo v SPj 1879, 370. Rojen je bil v Loki na Štajerskem 19. novembra 1832, ordiniran 9. junija 1859, postal kaplan v Črešnjevcu, 1860 v Škalah, 1863 v Pod-sredi, 1869 v Št. Janžu pri Dravogradu, konec istega leta provizor, pozneje župnik pri Sv. Petru na Kronski gori, kjer je umrl 7. marca 1908.
- Kanduth Krištof*; šifra K. K.; (Žlogar LZ 1884 in Glaser III, 51 z napačnim imenom; VBV 1907, 297 pozna samo njegove pridige l. 1875.: SBL ga nima). Sodeloval je pri SPj v letih 1859—61, 1864—71, 1873—74, 1879—80 in 1882—83. — Rojen je bil 6. avgusta 1830 v Slovenjem Gradcu, bil 25. julija 1853 ordiniran, služboval kot kaplan v Velikovcu (1854), Št. Andražu (1856), Šmihelu pri Pliberku (1857), od 1859 kot stolni in mestni kaplan v Celovcu, postal 1862 korni vikar v Mariboru, 1865 spiritual, 1869 konzistorialni svetnik in župnik v Sp. Polskavi, nato tudi dekanjski administrator za Slov. Bistrico (1875), konec 1882 stolni in mestni župnik ter dekan mariborske dekanije l. breg v Mariboru, kjer je 1. maja 1890 stopil v pokoj. Umrl je 20. oktobra 1892 v Gradcu.
- Klofutar Leonard* (SBL I, 464); sotrudištvo pri SPj omenja samo Benkovič (Glaser IV, 267), Ali je šifra L. K. (SPj 1870—1), ki je Einspieler ni razrešil, njegova, ne vemo. Isto velja o šifri K. L. (1873, 1875).
- Kobè Jurij* (SBL I, 476); sotrudištvo pri SPj pozna samo Medved (VBV 1908, 63—4), ki mu pripisuje šifro —e brez navedbe letnice. Šifre J. K. v C. (SPj 1857, 150) in J. K. (1861, 1880) pa Einspieler ni razrešil.
- Kobilica Ivan* (SBL ga nima); kot sotrudnika SPj ga pozna samo Medved (VBV 1907, 405) brez natančnejših navedb. V Einspielerjevem seznamu ga ni. Kobilica je bil rojen v Ljubljani 21. decembra 1845, ordiniran 1. avgusta 1868 in je umrl kot župnik v Črnučah 23. oktobra 1905.
- Kociančič Štefan* (SBL I, 481). Njegovo sotrudištvo pri SPj omenja samo Medved (VBV 1908, 61). Ali sta šifri S. K. (1871) in K. S. (1880) njegovi, ni mogoče trditi z gotovostjo.
- Kosar Franc* (SBL I, 481). Kot sotrudnika SPj ga omenja samo Benkovič (Glaser IV, 268). Šifro F. K., ki je Einspieler ni razrešil, najdemo v SPj 1873.
- Lendovšek Mihael* (SBL I, 635); Medved trdi (VBV 1907, 417), da se je Lendovšek mnogokrat oglasil v SPj. Einspieler ga omenja kot sotrudnika samo v letu 1882.; šifre M. L. iz leta 1867. pa ni razrešil.
- Likar Andrej*; šifre A. L. v C.; A. L. in L. A. SBL (I, 663) ne omenja njegovega sotrudištva pri SPj. Po Einspielerju je sodeloval 1857—60, 1862, 1864—5, 1870, 1871, 1873, 1883.
- Marinič Janez Ev.* (Glaser IV, 266); šifra J. E. M.; šifre J. M. (1871 in 1875) pa Einspieler ni razrešil. SBL ga nima. Rojen je bil v Podravljah 27. februarja 1832, študiral je semenišče v Celovcu in bil 27. julija 1856

- ordiniran. Služboval je v Medgorjah in Lipi ter kot župnik in prošt v Dobrli vesi (1893), kjer je umrl 27. septembra 1897. — V SPj je objavil 1858 pesem škofu Wieryju in 1864 nekaj pridig.
- Mraz Tomaž* (Žlogar LZ 1884; Glaser IV, 260, 267; VBV 1907, 298; SBL II, 159); razen tam navedenih prilog so tudi njegove pridige šifrirane s *T. M.* v letu 1877.
- Müller Valentin* (SBL II, 163), kot sotrudnika SPj ga imenuje le Benkovič (Glaser IV, 267). Našel sem po eno pridigo v letnikih 1859 in 1869 (šifra *Dr. V. M.*).
- Namre Anton* (Glaser IV, 267; SBL II, 189 brez navedbe sotrudništva pri SPj). V Einspielerjevem seznamu ga ni. Šifro *A. N.*, ki je morda njegova, najdemo v letnikih 1858—60, 1866—7, 1869.
- Novak Josip* (SBL II, 207) je objavil v SPj govor ob pogrebu kaplana Antona Rozmana, morda je njegova tudi šifra *J. N.* (1871), ki je pa Einspieler ni razrešil.
- Oliban Anton* (SBL II, 224). Sotrudništvo pri SPj omenja samo Medved (VBV 1907, 297) brez natančnejših podatkov. V Einspielerjevem seznamu ga ni.
- o. Pintar (Jožef) Albert* O. F. M.; šifra *O. A. P.*; rojen 3. avgusta 1829 v Kranjski gori, v frančiškanski red vstopil 1848, četrti letnik teologije dovršil 1855. Služboval po ordinaciji v Ljubljani, kot kurat v kaznilnici, pozneje kot kaplan in bibliotekar v frančiškanskem samostanu. 1870 je zapustil Ljubljano in bil do 1880 gvardian v samostanu Nazarje na Štajerskem. Po Einspielerjevem seznamu je sodeloval pri SPj 1879—81.
- Pintar Anton*; šifri *A. P.* in *A. P. v T.* (Jezičnik XXV, 52; Glaser III, 247; VBV 1907, 298). Sodeloval je pri SPj 1856, 1858—61, 1865, 1867, 1869—70, 1882.
- Polak Matevž*; šifri *M. P.* in *M. P. v C.*; rojen 1. januarja 1822 v Vetrinju, ordiniran 2. avgusta 1846, služboval je v Kapli v Sp. Rožu (1848), kot kaplan v Celovcu (1853—6), kot župnik v Št. Ilju ob Dravi (1863—72), pri Št. Marjeti nad Bajtišami (1874—75), v Grebinju (1876) in živel kot vpokojen župnik v Celovcu (1888), kjer je umrl 11. januarja 1906. — Pri SPj je sodeloval 1856, 1858, 1860—61 in 1880.
- Potočnik Lavrencij*. Kot sotrudnika SPj ga imenuje samo Medved (VBV 1907, 301); Einspieler ga ni navedel v svojem seznamu. Morda je njegova šifra *L. P.* v letnikih 1871, 1873—74 in 1879. — Rojen je bil 8. avgusta 1827 v Zasipu na Kranjskem, študiral je teologijo v Celovcu in bil 25. julija 1853 ordiniran. Služboval je pri Sv. Petru pod Sv. gorami, v Slov. Bistrici, pri Devici Mariji v Puščavi, kot župnik in dekan v Gornjem gradu in Braslovčah, kjer je umrl 3. februarja 1892.
- Raič Božidar*. Medved (VBV 1908, 62) obžaluje, da je le malo njegovih govorov tiskanih v Drobtincah in SPj. V Einspielerjevem seznamu ga ni.

- Risar Albin O. F. M.*, šifra *O. A. R.*, je sodeloval po Einspielerjevem seznamu samo v letniku 1876.
- Rogač Jožef*. Njegovo sotrudništvo pri SPj omenja samo Medved (VBV 1908, 65), Einspielerjev seznam ga ne pozna.
- Rozman Josip*, dekan v Konjicah in *Rozman Josip*, dekan v Trebnjah (Jezičnik XXIV, 69—73; Glaser III, 51; IV, 267; VBV 1907, 187); po Einspielerjevem seznamu dobimo o sotrudništvu obeh Rozmanov sledeče podatke: 1879 J. R. Jož. Rozman dekan v Konjicah; 1880 J. R. Rozman dekan v Trebnjem; 1881 J. R. Rozman dekan (za celo leto) brezimno; 1882 J. Rozman brezimno; 1883 J. R. Rozman dek. konj. brezimno. — Vprašanje je, ali se ni Einspieler zmotil pri letu 1880. Vrsta brezimnih pridig se začne že v zadnjih dveh številkah tega letnika. Trebanjskemu Rozmanu moramo vsekakor priznati avtorstvo onih pridig in priložnostnih nagovorov, ki so lokalizirani na Dolenjskem ali sicer šifrirani s šifro *J. R. v T.*: 1860, 237, 427; 1863, 244, 280, 315; 1866, 323, 374; 1867, 184; 1869, 278; 1870, 236. — Razen navedenih so še druge pridige šifrirane z *J. R.*, ki jih Einspieler ni natančneje določil, in sicer v letih 1868, 1869 in 1870. Končna ugotovitev, katere pridige je napisal konjiški dekan in katere trebanjski, bo morala sloneti na primerjanju stilističnih in jezikovnih posebnosti onih pridig, ki nosijo samo šifro *J. R.*, ki je verjetno šifra konjiškega dekana.
- Rup Franc*; šifra *F. R.*; (Žlogar LZ 1884; Glaser III, 51; IV, 266, 291; VBV 1907, 298); rojen v Vetrinju 1. decembra 1843, je študiral teologijo v Celovcu in bil 25. julija 1867 ordiniran. Kaplanoval je v Tinjah (1869), Gorjanah (1872), Žabnicah (1875) in v Št. Rupertu pri Celovcu (1876), od 1877 je bil računski preglednik v škofiji in mestni kaplan v Celovcu, od 1883 župnik pri Sv. Jurju na Zili, živel kot vpokojenec v Celovcu (1888—89), bil nato pomožni duhovnik v Koritu župnije Obirsko (1890), kaplan v Kotarčah (1896) in je umrl kot župnik v Kazazah 15. oktobra 1897. — Pri SPj je sodeloval 1864—71, 1873—75 in 1883.
- Rutar Lavrencij*. Med sotrudniki SPj ga navaja samo Glaser (IV, 268). V Einspielerjevem seznamu ga ni. Šifro *L. R.*, ki bi mogla biti njegova, srečamo 1871 in 1879; šifro *R. L.*, ki je tudi nerazrešena, pa 1879. — Rojen je bil v Libušnjem 5. avgusta 1821, ordiniran 21. septembra 1847. Služboval v Ravnici, Čepovanu in bil že pred 1880 podravnatelj na Sveti gori pri Gorici, kjer je umrl 26. avgusta 1894.
- Rutar Tomaž*; šifre *T. R.*; *T. R. na M.*; *T. R. pri sv. L.*; sodeloval je pri SPj 1856—57, 1863, 1870. — Rojen je bil v Polubinju na Goriškem 10. decembra 1807, ordiniran 21. septembra 1834. Vsaj že pred 1846 je bil kaplan in pozneje tudi župnik pri Sv. Luciji. Umrl je pred 1880.
- Slomšek Anton Martin* je objavil v SPj 1859 poslovilno pastirsko pismo.

Stres Ivan, prijatelj Simona Gregorčiča, ki mu je posvetil pesem Grobni spomenik prijatelju (Poezije I, 103), je objavil eno priložnostno pridigo v l. 1870.

Škarbina (Skarbina, Skrbina) Josip. Rojen je bil v Laščah na Kranjskem 19. novembra 1821, ordiniran 2. avgusta 1846 ter je služboval samo v krški škofiji, v Bekštanju (1848), v Naborjetu (vsaj že 1853), v Domačalah (1854) in je postal vsaj že 1867 župnik v Ukvah, kjer je umrl 29. septembra 1879. — Einspieler je objavil njegovo Keršanko-katoljško simboliko v letniku 1858 in eno pridigo 1881 s šifro *J. Sk.* že po Škarbinovi smrti. Vprašanje je, komu je pripisati isto šifro v letih 1864—67, 1873, 1877—78 in 1883.

Škofic Janez (Žlogar LZ 1884; Jezičnik XXV, 61; Glaser III, 114, 274; IV, 267; VBV 1907, 299); rojen 22. decembra 1821 na Brdu pri Podpeči, ordiniran 1845, služboval v Hrenovicah (1846), Črmošnicah (1848), Toplicah (1851) in kot župnik v Suhorju (1859), kjer je umrl 30. aprila 1871.

Škrbinc (Skerbinc) Jožef (Glaser IV, 266; VBV 1908, 78); rojen 15. marca 1831 v Stranjah pri Kamniku, ordiniran 1. avgusta 1858, služboval v Črni (1859), Velikovecu (1865), Črnečah (1867), pri sv. Danijelu (1874), na Kamnu v Junski dolini (1883) in v Vogrčah (1889). Umrl je 4. jun. 1897 v Rogaški Slatini. — Šifre Škofica in Škrbinca so si zelo slične, menjata se *S* in *Š* in videz je, da se Einspieler sam ni več dobro spominjal, kaj je napisal prvi, kaj drugi. Šifro *J. Š.* je razrešil kot Škofičevo za letnike 1860—61 in 1864, kot Škrbinčevo pa za letnika 1870 in 1883; za 1862—3, 1871—2, 1874, 1879—80 je pa sploh ni razrešil. Šifro *J. Šk.* je označil kot Škofičevo za 1862, za Škrbinčevo 1861, 1870; za 1863 in 1865 pa je ni razrešil. Šifro *J. Sk.* je navedel kot Škofičevo za 1864, 1866, 1868; za Škrbinčevo 1874 in 1876; nerazrešena je ostala 1865, 1867, 1871, 1873, 1883. Šifra *J. S.* je po Einspielerju Škofičeva 1869, Škrbinčeva 1878, 1880—81; nerazrešena 1865—7, 1870, 1879. Razen navedenih je še deset sličnih šifer, ki jih Einspieler ni razrešil. Na prvi pogled se zdi naravnost nemogoče rešiti vseh 19 šifer, za katerimi se skrivata Škofic in Škrbinc, včasih verjetno tudi Škarbina. Vendar ni stvar tako brezupna, ker sta nam sigurno kazalo črki *f* in *b*. Šifre, ki imajo v kakršnemkoli sestavu tudi črko *f*, so brez dvoma Škofičeve, one s črko *b* pa Škrbinčeve. Tako dobimo za Škofica sledeče šifre: —*f*—, *J. —f—*, *J. f.c.*, *J. Šfc.*, *J. Škf.* in *J. Škfc.* Za Škrbinca pa *J. Skb.* in *J. Škb.* Dvomljive šifre so: *J. . . c.*, *J. S.*, *J. S—c.*, *J. Sk.*, *J. Š.*, *J. Š—c.*, *J. Šk.*, *J. Šk. v C.*, *J. Škc.*, *Sk. J.*, *Sk—c. J.* Od dvomljivih smemo izločiti šifro *J. . . c.*, ki je po Einspielerju Škofičeva. Po stilističnih in jezikovnih posebnostih ne bo težko dognati tudi dvomljive šifre. Upoštevati bo pač treba, da sta sicer oba Gorenjca, a da je služboval Škofic ves čas na Kranjskem in od 1859 v Suhorju, Škrbinc pa od ordinacije do smrti na Koroškem.

Šmajdek Mansvet O. F. M. Medved (VBV 1907, 298) ga je sicer navedel med sotrudniki SPj, nima pa natančnejših podatkov. Einspieler ga ne imenuje.

Torkar Matija; šifra *M. T.*; (Žlogar LZ 1884; Jezičnik XXX, 20; Glaser III, 51, 116; IV, 267, 295; VBV 1907, 410). Sodeloval je pri SPj od 1860 z malimi prestopki do 1883 in spada med najbolj plodovite pridigarje SPj.

Trafenik (Trafönnig) Franc je rabil znak +; sodeloval je pri SPj 1857—60, 1863—65, 1873, 1882. — Rojen je bil v Št. Florijanu na Štajerskem 11. novembra 1826, bogoslovje je študiral v Celovcu in Št. Andražu ter bil 1851 ordiniran. Služboval je v lavantinski škofiji kot kaplan v Gornjem gradu (1859), kot župnik v Zabukovju (1864), Zgornji Polskavi (1865), pri Sv. Ilju pri Velenju (1878) in v Škalah, kjer je umrl 24. aprila 1886.

Vales Marko (Žlogar LZ 1884; Glaser IV, 268; ZD 1873, 22) je objavil pridigo ob novi maši Hil. J. Zorna (SPj 1873) in še dve pridigi 1871 ter 1880, ki sta šifrirana z *M. V.* — Rojen je bil 10. aprila 1840 v Gaberjahu na Vipavskem in 23. septembra 1865 ordiniran. Služboval je kot kaplan pri Sv. Luciji (1867), na Oseku v dekaniji Črniče (1880), živel kot začasen vpokojenec v rojstnem kraju (1883) in na Sv. Gori (1886) ter bil pozneje vikar in kurat v Branici (1892). Po vpokojitvi se je preselil v Šempeter pri Gorici, kjer je umrl 24. aprila 1905.

Viconik (Wiconik, Wizonigg) Franc; šifra *F. W.*; sodeloval pri SPj 1859, 1864—65. — Rojen je bil v Grabštanju 28. novembra 1820, ordiniran 3. avgusta 1845. Kaplanoval je v Hodišah (1848) in v Kapli (1853), služil kot kurat in pozneje kot dekanijški svetnik v Logi vesi (1863—80), kot infuliran prošt, župnik, dekan in konzistorialni svetnik v Doberli vesi (1881), kjer je umrl 14. aprila 1892.

Vilfan Simon (Marn XXV, 26; Glaser III, 275; VBV 1907, 291), rojen 20. oktobra 1802 v Stari Loki, ordiniran 27. oktobra 1825. Služboval je v Šmartnem pri Kranju (1829), v Smledniku (1831), bil vojaški duhovnik 17. pešpolka (1834), nato župnik v Kranjski gori (1839) in kanonik v Novem mestu (1868), kjer je umrl 4. novembra 1881. — Pri SPj je sodeloval 1858—1862.

Volc Jurij, rojen v Podkorenu 5. aprila 1805, ordiniran 19. julija 1831 in umrl kot kanonik v Ljubljani 14. aprila 1885. Med sotrudnike SPj ga šteje Glaser (IV, 267). V Einspielerjevem seznamu ga ni.

Volčič Janez (Žlogar LZ 1884; Glaser III, 51; VBV 1907, 300), rojen 27. aprila 1825 v Gabrovem pri Škofji Loki, ordiniran 31. julija 1849, služboval v Šmarjeti pri Klevevžu na Dolenjskem (1851), Horjulu (1852), Semiču (1856), Šmarjeti pri Klevevžu (1859), Dragatušu (1864), Podgradu (1871) in zopet v Šmarjeti pri Klevevžu (1876), kjer je umrl 14. decembra 1887. — Einspieler ni navedel Volčiča v seznamu, pač pa

v SPj 1883, da je nadaljeval in končal krščanski nauk, ki ga je začel Janez Škofic. Šifro *J. V.* najdemo v SPj 1867, 1869, 1872 in 1875; šifro *J. V. v S.* 1873, šifro *V. J.* 1881. Einspieler teh šifer ni razrešil, zato ne moremo reči, kaj je razen krščanskega nauka napisal Volčič, ali Volc, ali morda tudi Janez Vesel, kaplan v Starem trgu (1873).

Vozel (Vozu) Peter, rojen 29. junija 1818 v Kapli na Koroškem in tam umrl kot župnik 2. junija 1897, je sodeloval pri SPj 1879.

Zupan Tomo, rojen 21. decembra 1839 v Breznici in umrl na Okroglem pri Naklu 8. marca 1937, je sodeloval pri SPj 1873—74, 1880 in 1883.

Zager Franc, šifra *F. Ž.* in *Dr. F. Ž.*, rojen 3. septembra 1826 v Sp. Polskavi, ordiniran 27. julija 1851, bil veroučitelj na gimnaziji v Mariboru od 1863 do 1886. Umrl v Mariboru 23. novembra 1891. Pri SPj je sodeloval 1856 in 1865.

Žlogar Anton, šifra *A. Ž.*, je poslal Einspielerju l. 1881. »debelo torbo pridig« (SPj 1881, 556), ki so izhajale 1881—83. Rojen je bil 30. novembra 1850 v Suhorju pri Metliki, ordiniran 21. julija 1874, študiral filozofijo v Gradcu (1876), služboval v Mokronogu (1877), pri Sv. Jakobu v Ljubljani (1879), v ljubljanski kaznilnici (1890), kot župnik v Kranjski gori (1895), župnik in dekan v Šmartnem pri Litiji (1903) ter kanonik v Novem mestu, kjer je umrl 5. oktobra 1931.

Z razrešitvijo šifer glavnih sotrudnikov in s podanim imenskim kazalom še niso rešena vsa vprašanja okrog sotrudnikov SPj. Podrobnejši študij bo moral zasledovati stilistične in jezikovne posebnosti ter poiskati za nerazrešene šifre še krajevne značilnosti in spomine. Šele potem bo mogoče podati sintezo posameznih pridigarjev, oceniti njih delo in njim kakor tudi Slovenskemu Prijatelju dati pravo mesto v zgodovini slovenske homiletike.

Zusammenfassung.

Die Homileten der Monatschrift »Slovenski Prijatelj«.

Im vorliegenden Beitrage werden die Mitarbeiter des Šolski (Slovenski) Prijatelj (Celovec 1852—1883) auf Grund eines vom Herausgeber und Redakteur Andrej Einspieler verfaßten Verzeichnisses, in welchem die Chiffren der hauptsächlichsten Mitarbeiter gelöst sind, einer namentlichen Sichtung unterzogen.

Podstenj in priklet v prekmurski hiši.

Matija Maučec.

Kmečka hiša je verna slika vseh njenih tvorcev: gradiva, podnebja, načina gospodarstva, velikosti posesti, zgodovine, kulturne stopnje prebivalstva, človekovega praktičnega gledanja in njegovega umetniškega izživljanja ter vpliva sodobne arhitekture. Ker so ti činitelji v raznih krajih različni, zato tudi niso domačije povsod enake, ampak imajo svojstven pečat. Alpska hiša se razlikuje od primorske, srednjepodonavski dvor ima zopet svoje karakteristične poteze. Prekmurska (h)ramba (dvor na Dolinskem) ali (h)ram (na Ravenskem in Goričkem) ima prevladujoče značilnosti srednjepodonavskega dvora, vendar se že pojavljajo oblike, ki so temu tipu tuje in ki izvirajo iz alpskega sveta.

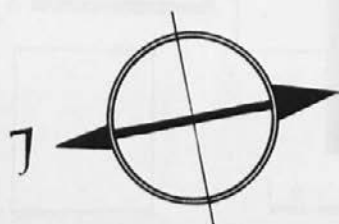
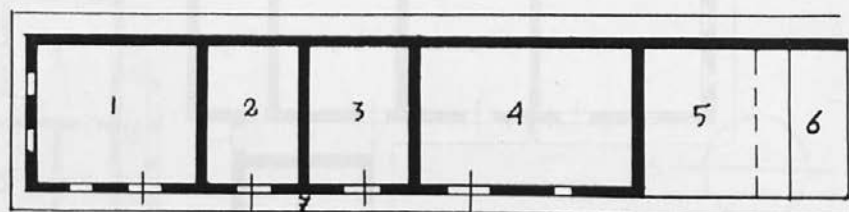
Ne bom se spuščal v analizo vseh značilnih svojstev prekmurske hiše, ampak bom skušal samo razčleniti nastanek in razvoj ter opisati vlogo dveh njenih delov, podstenja in prikleta; kajti oba dajeta s svojimi različnimi oblikami in mnogimi razvojnimi fazami prekmurski hiši posebno lice. Gradivo za to so mi v glavnem slike in tlorisi ter podatki, ki sem jih zbral na terenu; literature sem imel le malo na razpolago in tudi ta mi je večinoma služila samo posredno. O srednjepodonavski hiši, kamor spada tudi prekmurski hram, so največ pisali madžarski etnografi, pogosto z namenom, da ugotovijo madžarski tip te hiše¹⁾. V tem smislu je v reviji »Vasi szemle« podal več zanimivih študij János Tóth, ki označuje prav hodnik kot nekaj tipično madžarskega²⁾. Sodobna etnografska znanost pa je tipiziranje hiš po prvenstveno nacionalnih momentih opustila in smatra za merodajne druge, predvsem geografske činitelje, kakor so morfološka izoblika, gradivo, podnebje, način gospodarstva, velikost posesti itd. V slovenski etnografski literaturi, ki je še v povoju, se omenja prekmurska hiša samo v glavnih obrisih³⁾. V splošnem imamo o njej malo podatkov, kajti Prekmurje je že od nekdanj obrobna pokrajina in odmaknjena od študijskih središč. In vendar subpanonska lega Prekmurja, kjer se stikata dve veliki geografski enoti, panonska kotlina in alpski svet, in trije narodi s svojimi kulturami, nudi raziskovalcu in znanstveniku mnogo problemov.

¹⁾ Benedek Elek, *A magyar nép multja és jelene*. Budapest 1898, 35—48.

²⁾ Tóth János, *Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népi építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésében? Vasi szemle* (Szombathely) 1937, 33—48. — Így épít a vasi nép. *Vasi szemle* 1938, 56—71, 193—208, 276—91; 1939, 47—69, 222—35. — Az új magyar építészet útja. *Vasi szemle* 1939, 150—61. — Egy szép falu építéstörténete. *Vasi szemle* 1939, 275—93.

³⁾ Pavel A., *Odrpta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev*. Etnolog (Ljubljana) 1930/31, 125—45. — Melik A., *Slovenija*. I, 2. Ljubljana 1936, 578—80. — Karlovšek J., *Slovenski domovi*. Ljubljana 1939, 53—4. — Vurnik S., *Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp*. Etnolog (Ljubljana) 1930/31, 31—71.

Podstenj (podstin) in priklet (preklot) sta prometni žili v prekmurski hiši. Njuna vloga je v glavnem ista, a postanek in razvoj je povsem različen. Priklet se je razvil po delitvi kuhinje, torej iz notranjega prostora, medtem ko je podstenj nastal kot zunanji obstenski prostor pod kapom in je šel v toku razvoja skozi več karakterističnih faz. Usmerjala sta njegov razvoj gradivo in tloris hiše. Podstenj je pri domovih, ki imajo priklet, ali kjer še kuhinja posreduje zvezo notranjih prostorov, slabše razvit kot pri hišah, kjer sta obe vlogi združeni v hodniku. V prvem slučaju je naloga podstenja, ščititi stene pred vremenskimi nepravilnostmi in vezati prednjo in zadnjo

Tloris št. 1. Radmožanci, hiš. št. 44.

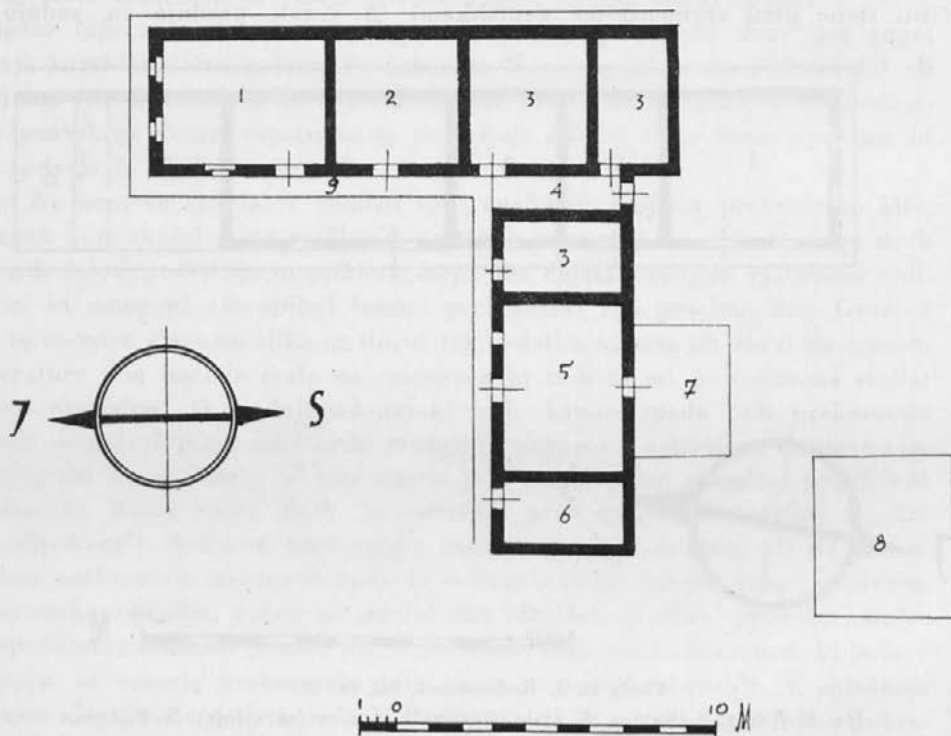
1. Iža. 2. Künja. 3. Kamra. 4. Štale. 5. Gümlö. 6. Lev (za svinje). 7. Podstin.

rambo (hišo in gospodarsko poslopje), medtem ko je v drugem primeru njegova funkcija mnogo obsežnejša, ker služi tudi prometu med notranjimi prostori. Najprej si bomo ogledali nastanek in osnovno obliko podstenja pri lesenih hišah (cimprih) s prikletom ali kuhinjo kot vežo.

Starinske lesene hiše imajo včasih nizek zidan temelj, da ne stojijo na vlažni zemlji, toda največkrat so brez njega: spodnji tram stene, podsek, ki je pri starejših hišah 30—40 cm daljši od ostalih, nadomešča podzidek. Na njem ležijo do višine 2—2.50 m starinsko »štapana« brvna. Prečni trami, ki nosijo strop notranjih prostorov, so vcepljeni v »štape« (zareze) brven in segajo 40—60 cm čez stene (sl. 1, starost 118 let). Podolžno »šikno brvno« in »marpung« (Mauerbank), ki sta 50—70 cm daljša od ostalih brven, tvorita zaključek stene v višino. Da ni med brvni špranj in se ne »potegnejo«, jih zvežejo z dolgimi klini iz trdega lesa. Stene cimpra omečejo z »blatom«,

ki ga napravijo iz navlažene ilovice. Z grobim blatom, ki ima primešano slamo, »namažejo« brvna v debelini več cm. To plast pokrijejo s tanjšim slojem ilovice, pomešane s plevami. Ko se blato posuši, ga pobelijo z apnom, le spodnji del okrasijo s pojasm modre barve (Dolinsko in Ravensko). Madžari in deloma Goričanci ljubijo rjavkasto ilovično barvo, tako da često naredijo pojasm kar z razredčeno ilovico.

Gradivo sten, ki je iz lesa in blata, je malo trpežno in podvrženo hitremu razpadu, zato ga morajo pred dežjem in sploh vlago primerno zaščititi. V

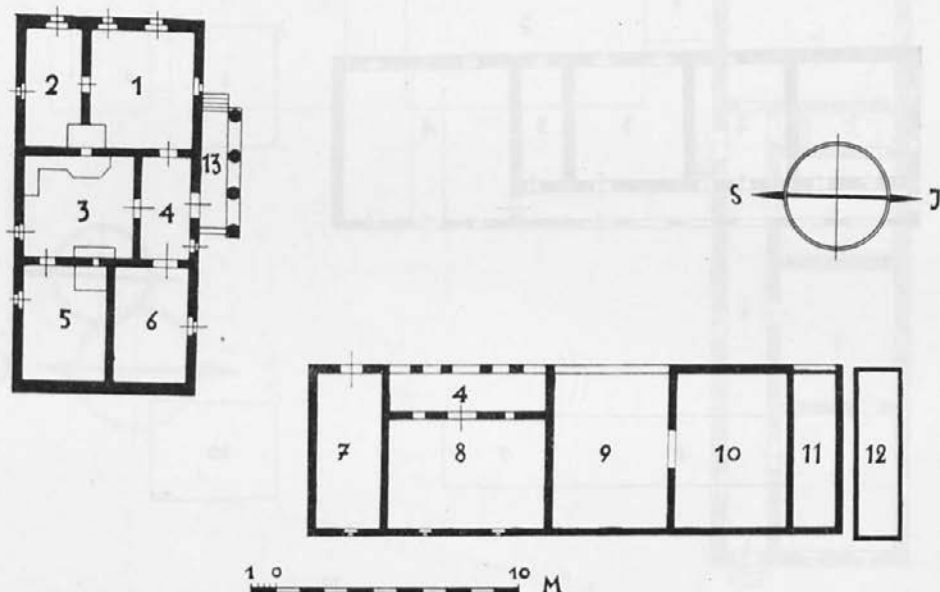
Tloris št. 2. Gornji Lakoš, hiš. št. 97.

1. Iža. 2. Künja. 3. Kamra. 4. Pojeta. 5. Štale. 6. Drvarnica. 7. Gnojišče. 8. Ūta. 9. Podstin.

ta namen je starinsko, s slamo krito ostrešje (rušt) podaljšano v kap ali zastrž (Odranci). Tako je nastal pod kapom med steno in dvoriščem precej širok hodnik — podstjenj ali podstjenje⁴⁾ (podstin, podstinje); Ravenci in Goričanci ga imenujejo »trnac«. Tla so nabita z blatom, od dvorišča pa je prostor oddeljen z lesenim (sl. 2, starost okoli 90 let), v novejšem času ponekod z betoniranim pragom. Podstjenj teče vzdolž celega poslopja (sl. 3, starost 70 let). Najbolj je izgrajen na dvoriščni in čelni strani, manj ob zadnji (z dvo-

⁴⁾ Iz podъ + stěnъ; prim. Miklošič F., Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886, 323. Na istem mestu je zabeležena raba istega izraza tudi v drugih slovanskih jezikih.

riščno vzporedni) steni (prim. tloris 2), kajti potreba po njem je tu manjša. Podstenj namreč nima samo naloge, da ščiti stene pred vlago, ampak ima velik pomen tudi kot prometna žila, ki veže hišo in gospodarsko poslopje, posebno pri hramih v ključ (Dolinsko), v hramih na vogel ali »zatočenih« domovih (Ravensko in Goričko) ter v »stegnjenih« dvorih. Vsi deli podstenja so dobro izrabljeni. Ob dvoriščni in pročelni steni se v glavnem vrši promet, tu sušijo perilo in koruzo, deloma shranjujejo poljedelsko orodje. Slabše izgrajeni podstenj ob gospodarskem posloplju zaslonijo s kornuznico, starim lesom in z »bremenii« šibja.

Tloris št. 3. Kobilje, hiš. št. 40.

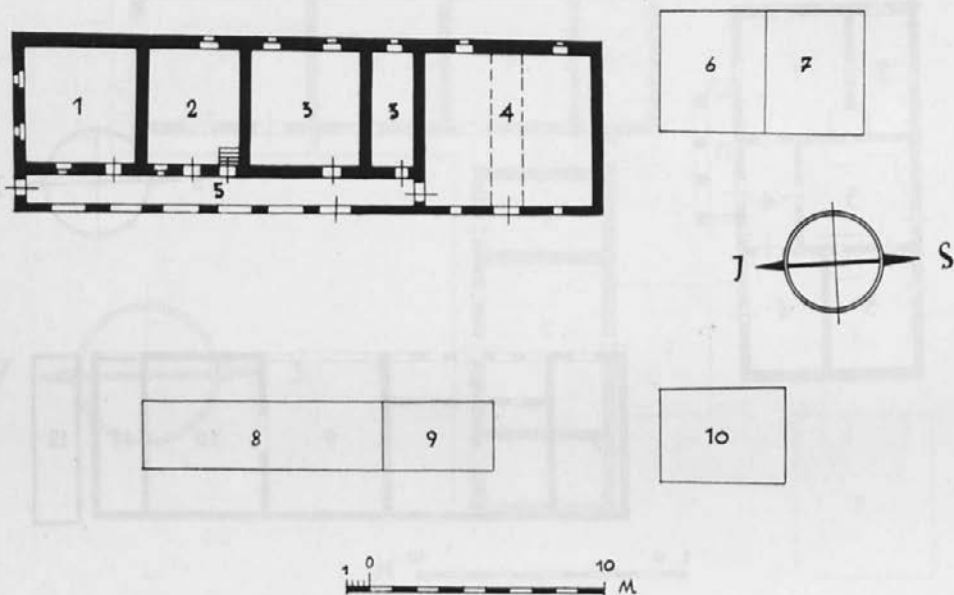
1. Velka iža. 2. Mala iža. 3. Kūinja. 4. Prekhit. 5. Zadnja iža. 6. Kamra. 7. Klet. 8. Štale.
9. Gūmlo. 10. Parma. 11. Drvarnica. 12. Lev. 13. Šator.

Prav posebno razvite podstenje imajo zaradi svojevrstnega tlorisa (sl. 4, tloris 1, starost okoli 60 let) slovenske hiše na obmejnem Goričkem severovzhodno od črte Martinje—Stanjevcii—Domanjševcii in hrami v prehodnem slovensko-madžarskem ozemlju. Kuhinja kot osrednji prostor nima notranje zveze s sobo in »kamro«, ampak so vsa vrata usmerjena na podstenj (madžarski pitar, iz steksl. pritvor^b)⁵). Tako so vsi oddelki hiše neposredno izpostavljeni vremenskim neprilikom in zato ima ta hodnik poseben pomen. Gospodinja, ki dnevno po stokrat hiti iz kuhinje v sobo, kamro in nazaj, bi le težko opravljala svoje vsakdanje delo, če ne bi bilo podstenja. Kakor pri prejšnjem primeru podstenja tako tudi tu sušijo perilo in koruzo.

⁵) Rhamm K., Germanische Altertümer aus der slavisch-finnischen Urheimat. Braunschweig 1910, 235.

Na hodnik prislanjajo lestvo, ki pelje »na ižo« (podstrešje), tu najdejo otroci zavetišče in starci uživajo spomladansko ter jesensko sonce (sl. 5, tloris 2, starost 70 let).

Šikno brvno, marpung in prečni trami, ki nosijo s svojimi dolgimi izrastki čez stene del ostrešja in so izpostavljeni trohnobi, potrebujejo, da njihova nosilnost ne popusti, podporo. Podprejo jih z lepo iztesanimi in včasih izrezljanimi stebri, ki jih često povežejo med seboj z ograjo (sl. 6, starost okoli 90 let). Tako smo na prehodu iz povsem odprtega podstenja do deloma ograjenega in širšega hodnika (madž. tornác). Ograja iz desk

Tloris št. 4. Dolga vas, hiš. št. 115.

1. Iža. 2. Künja. 3. Kamra. 4. Štala. 5. Veranda. 6. Shramba za orodje. 7. Gümlo. 8. Lev. 9. Gnojišče. 10. Úta.

je često zelo okusno in skrbno narejena. Brani perutnini in svinjam, ki jih miče posebno kuhinja, dostop v notranje prostore hiše.

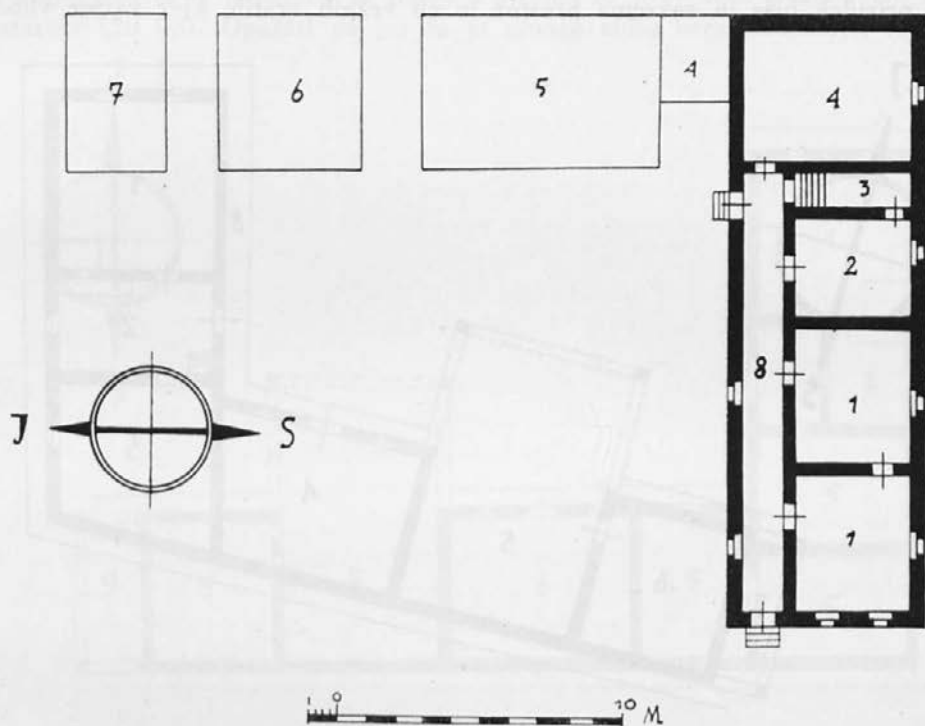
V vaseh okrog Dolnje Lendave točno razlikujejo pitar in trnac, medtem ko sicer prekmurski Slovenci rabijo trnac in podstenj za isto stvar (Ravenci in Goričanci ter Dolinci). Z besedo pitar označujejo Madžari povsem odprt hodnik, čeprav navadno pomeni vežo. Tako imenovanje poznajo tudi v sosedni pokrajini Hetés (županija Zala)⁶⁾. Tornác, ki ga K. Rhamm izvaja iz stvn. turn, je že deloma ograjen⁷⁾.

Lesene, v »kumes spodbite« (z navpičnimi brvni — sl. 7, nova) in zidane, s črepom (opeko) pokrite hiše, ki postopoma spodrivajo cimpre, so dale

⁶⁾ Bödei János, Adatok Hetés népi i építkezéséhez. Vasi szemle 1939, 322—8.

⁷⁾ Rhamm K., o. c. 247.

hodniku nove oblike, kajti to zahteva drugačno gradivo, spremenjen tloris in drugačna streha. Z malto ometan zid, posebno z betonsko podlago, je mnogo odpornejši proti vlagi, ko so lesene in z blatom namazane stene cimpra. Tudi lesene, v »kumes spodbite« hiše pogosto rabijo omet in so pokrite z opeko. Starinsko ostrešje s skariščem (nosilci slemena), s slemenom in lemezi, ki je izrecno namenjeno za slamnato streho, ne bi prenesel obremenitve s črepom, zato so ga morali prilagoditi novim zahtevam. Spodrine

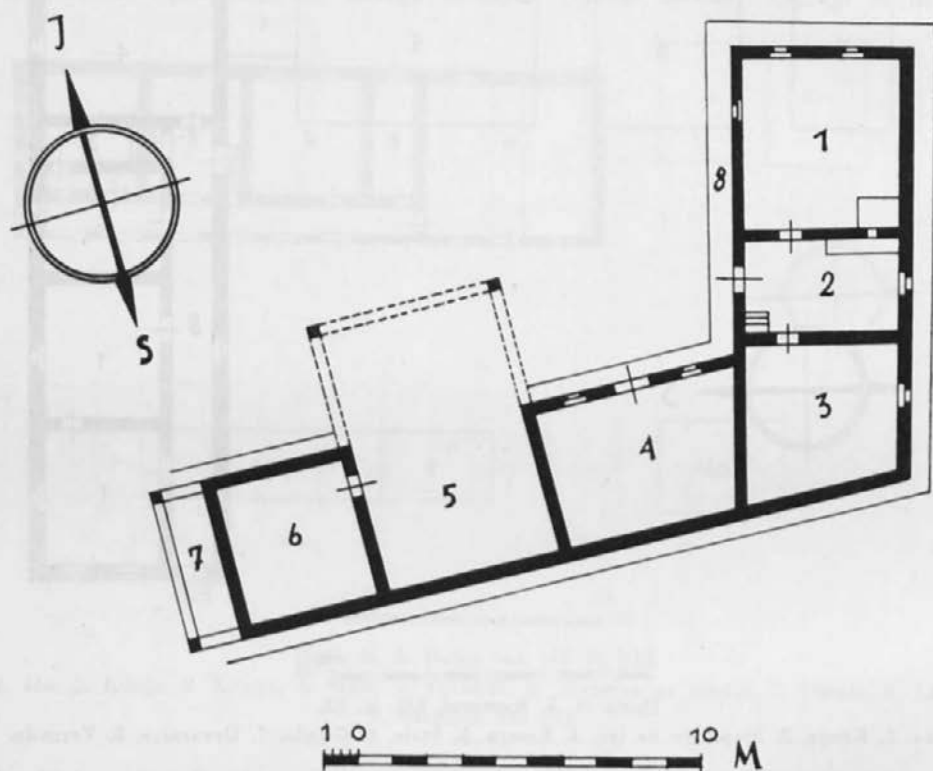
Tloris št. 5. Kamovci, hiš. št. 23.

1. Iža. 2. Künja. 3. Stopnišče na ižo. 4. Kamra. 5. Štale. 6. Gümlo. 7. Drvarnica. 8. Veranda.

ga ostrešje na stolec, čigar bistvo je v tem, da ima zaradi večje teže strehe podpornike (sohe), ki nosijo »fetlin«, na katerega so prislunjene roženice in na njih pribite s črepom obložene late. Roženice odgovarjajo lemezem pri starinskem ostrešju, a so od njih krajše in segajo le malo čez stene hiše. Kajti umaknili so se tudi prečni trami in šikno brvno s svojimi podaljški kot nosilci kapa. Ni več lesenih svisel (švisel) (sl. 8), ki so bila s svojo ornamentalno umetnostjo v rezbariji in slikarstvu okras lesenega kmečkega doma. Matematične proporcije in geometrične oblike sodobnih slogov v meščanskem stavbarstvu jih spodrivajo. Tako se mora trnac lesenih hiš pri »zidinah« (zidanih hišah) prilagoditi novim činiteljem. Trpežnejše gradivo zidanih sten z ometom, ostrešje na stolec, ki opušča kap, enostavnejše oblike so vzrok, da izginja. Ostaja mu le še vloga prometne poti na dvoriščni

strani. Toda tudi tu je njegov razvoj različen, v glavnem odvisen od celotnega tlorisa hiše.

Zidana hiša s prikletom ima sorazmerno malo potrebe po hodniku, kajti večji del prometa opravlja že veža sama; proti vlagi pa je že gradivo samo dovolj odporno. Zato se je preostanek dolgega hodnika vzdolž celega hrama ohranil le v nekaterih oblikah. Najenostavnejši je dvo-, tro- ali četveroslojni »šator« (sl. 9, tloris 3, starost 38 let). Po položaju in konstrukciji je prizidek hiše in zavzema prostor le ob vežnih vratih, kjer varuje vhod

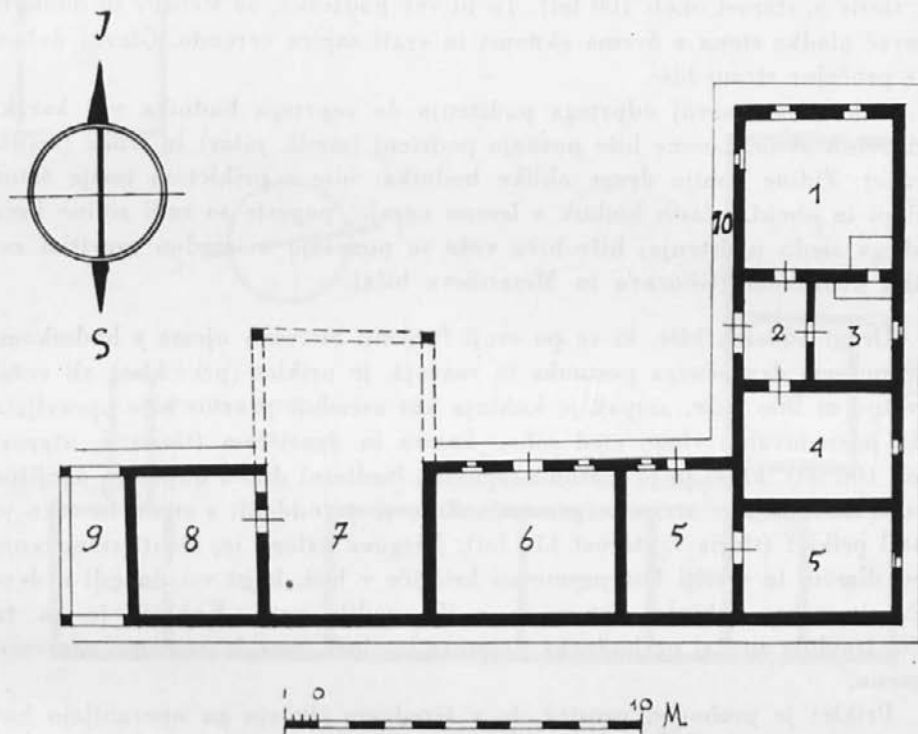
Tloris št. 6. Lipovci, hiš. št. 91.

1. Iža. 2. Künja. 3. Kamra. 4. Štale. 5. Gümlo. 6. Parma. 7. Drvarnica. 8. Podstin.

v priklet. Podzidek nosi dva, tri ali štiri podpornike in na njih sloni streha, ki ima večinoma lastno ostrešje. Krov šatora stoji pravokotno na glavno streho, le v izjemnih slučajih ga pokriva podaljšek glavne strehe (sl. 10, starost okoli 60 let). Redko najdemo šator brez stopnic. Dohod je običajno z njegove bočne strani. Okras šatora je pogosto miza s stoli in cvetlice na podzidku. Tu čakajo prosjaki na miloščino. Po njih ga Madžari okoli Dolnje Lendave tudi imenujejo kodisállás, kar pomeni stojšče za prosjake.

Druga oblika pri zidinah je dolg hodnik (saletlin, gang, palank [Odranci], tudi veranda) ob dvoriščni steni. Podzidek iz opeke ali be-

tona gre vzporedno s hišno steno. Leseni, tudi zidani stebri stojijo na njem in podpirajo spodnji rob strehe, ki je podaljšek glavnega krova, a ima lastne nosilce. Ti nosilci so prislonjeni na steno, spodaj pa so podprti s stebri, ki jih veže med seboj lepo izdelana ograja, pogosto obrastla z vinsko trto. Lepo razvite trnace v tem smislu imamo na Ravenskem (Krajna, Rankovci, Skakovci, Murski Petrovci itd.). Zastopani so tudi na Goričkem in Dolinskem (sl. 11, starost 20 let). Hodniki, ki nimajo lesene ograje, ampak le podzidek in stebre s streho, so prav tako pogosti (sl. 12, starost 120 let). Opažati pa je, da je mnogo zidin brez podstenja, šatora

Tloris št. 7. Lipovci, hiš. št. 85.

1. Iža. 2. Preklit. 3. Künja. 4. Kamra. 5. Klet. 6. Štale. 7. Gümlo. 8. Parma. 9. Drvarnica.

in trnaca, tako da izginja poslednji spomin na romantični podstenež lesenih hiš. Tu in tam zasledimo spojitve šatora s trnacom (sl. 3, starost 45 let).

Povsem drugačen razvoj hodnikov kažejo zidane hiše brez zaprte veže. Hodnik se tudi v tem slučaju omeji na dvoriščno stran, toda od šatora je mnogo daljši in gre vzdolž cele hiše. Po konstrukciji hiše je že priključen k notranjim prostorom, medtem ko je šator ostal le prizidek. Poglejmo dva tipična primera takih hodnikov! Zanimiva je Mesaričeva hiša št. 115 v Dolgi vasi (sl. 14, tloris 4, starost okoli 160 let). »Izpod oken« (prostor pred pročeljem hiše) nas vodijo stopnice skozi 120 cm široka vrata v dolgo verando. Madžari jo imenujejo kigyófolysó (kačji hodnik). Na naši levici se

vrstijo sledeči oddelki: soba, kuhinja, ki je bila prej dimnična, od koder je silil dim na hodnik in z njega na prosto, na stopnišče, ki vodi »na ižo«, velika in mala kamra; na koncu verande so vrata v hlev. Zunanjo stran, kjer imamo vrata na dvorišče, obdaja 30 cm debel in sorazmerno visok podzidek, z zidanimi slopi in krasnimi polkrožnimi oboki. Naloga tega, deloma zaprtega hodnika je ista, kakor jo ima priklet, le njegova oblika je različna, kajti tudi razvrstitev in notranja zveza prostorov je drugačna. Edina zveza kuhinje s stranskimi prostori je veranda.

Göncova hiša št. 23 v Kamovcih ima že popolnoma zaprt hodnik (sl. 15, tloris 5, starost okoli 100 let). Tu ni več podzidka, ne stebrov in obokov, temveč gladka stena z dvema oknom in vrati zapira verando. Glavni dohod je s pročelne strani hiše.

Tako kaže razvoj odprtega podstenja do zaprtega hodnika več karakterističnih oblik. Lesene hiše poznajo podstenj (madž. pitar) in trnac (madž. tornác). Zidine dobijo druge oblike hodnika: hiše s prikletom imajo šator s slopi in oboki, včasih hodnik z leseno ograjo, pogoste so tudi zidine brez vsakega sledu podstenja; hiše brez veže se ponašajo z izredno razvitim zaprtim hodnikom (Göncova in Mesaričeva hiša).

Drugi oddelek hiše, ki se po svoji funkciji bistveno ujema s hodnikom, a je povsem drugačnega postanka in razvoja, je priklet (pri+klet) ali veža. Prvotno ni bilo veže, ampak je kuhinja kot osrednji prostor hiše opravljala tudi posredovalno vlogo med sobo, kamro in dvoriščem (tloris 6, starost okoli 100 let), ki pa jo je sčasoma izgubila. Nadležni dim z odprtega ognjišča je silil iz kuhinje v stranske prostore. Zato so jo oddelili s steno in tako je nastal priklet (tloris 7, starost 118 let). Njegova naloga je, ščititi stanovanje pred dimom in služiti kot prometno križišče v hiši, kajti vsi dohodi z dvorišča, iz sobe, kuhinje, kamre in z iže vodijo vanj. Kuhinja je na ta način izgubila značaj prehodnega prostora in služi samo še svojemu pravemu namenu.

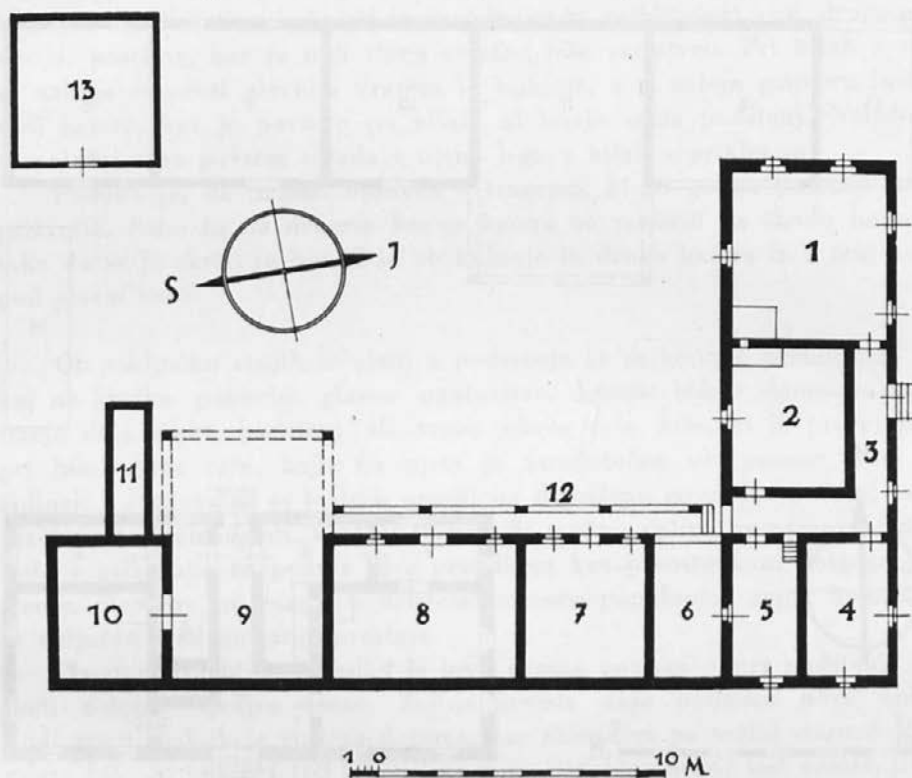
Priklet je prehodni prostor, le v izrednem slučaju ga uporabljajo kot zasilno shrambo. Zato mu posvečajo sorazmerno malo pažnje in zlasti mu primanjkuje svetlobe. Le malo sončnih žarkov se ukrade skozi podolgovato okno nad vežnimi vrati, če tega ni, skozi odprtino v dvoriščni steni ali iz kuhinje. Tla so iz blata. Zidane hiše pa imajo poleg drugih prostorov tudi vežo lepo zgrajeno. Okna so večja, tla pogosto iz betona ali opeke.

Tloris običajnega prikleta je pravokotnik (2×4 m), le redko imamo kvadrat. Nasproti vežnim vratom zavzema svoje mesto kuhinja, ob ostalih straneh sta soba in kamra.

Z razvojem tlorisa hiše se tudi oblika prikleta spremeni. Prečni priklet (pri zidanih hišah navadno hodnik) je v tem oziru tipičen. Pogosto ga najdemo v obmurskih vaseh. Veže v ravni ali v lomljeni črti cesto z dvoriščem in deli hišo v dva dela. Razdelitev je včasih popolna in dobimo dvoje celotnih kmečkih stanovanj, drugič le delna. Primer prečnega hodnika v lomljeni črti,

kjer imamo le delno delitev hiše, nam nudi Zverova hiša št. 61 v Lipovcih (sl. 16, tloris 8, starost 32 let). Zidana hiša v ključ se z bočno stranjo hiše naslanja na cesto, od koder je dohod po stopnicah. Šatora ni. Hodnik vodi na desno v »prednjo ižo«, na levo v »zadnjo ižo«, tu se njegova smer pravokotno prelomi in gre proti dvorišču. Kuhinja na »cug« je na desni strani, na levi so vrata na podstrešje in kamra. Nadaljevanje hodnika je podstjenj, ki gre vzdolž gospodarskega poslopja.

Interesantna je Zverova hiša tudi glede kuhinje, ki jo prečni hodnik v

Tloris št. 8. Lipovci, hiš. št. 61.

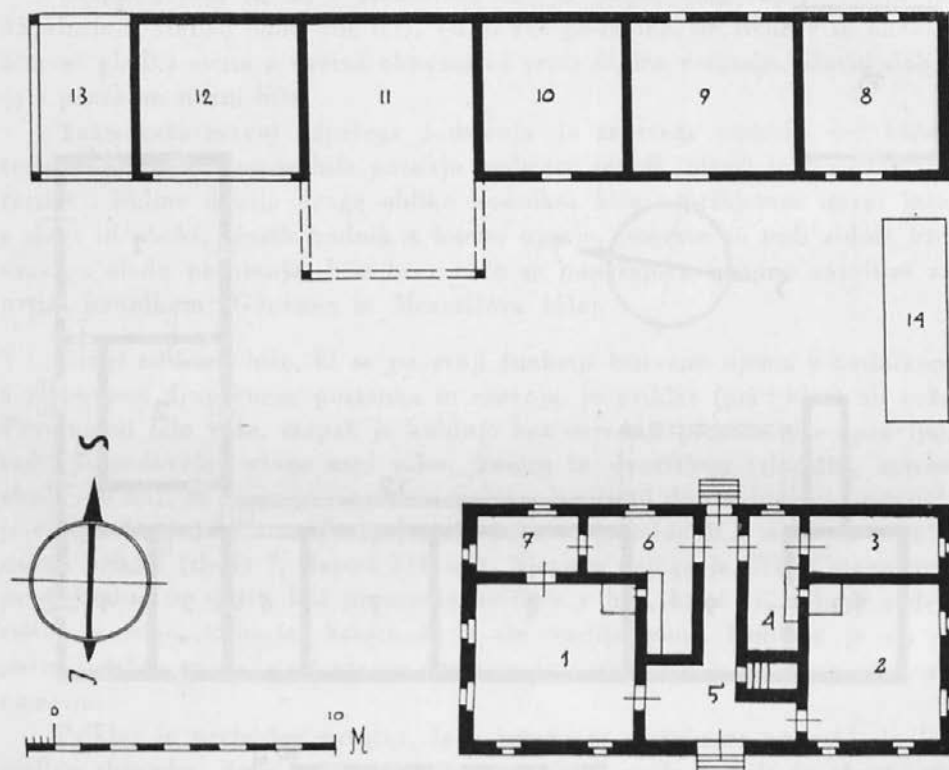
1. Prednja iža. 2. Künja. 3. Preklit. 4. Zadnja iža. 5. Kamra. 6. Pojeta. 7. Klet. 8. Štale.
9. Gümlo. 10. Parma. 11. Lev. 12. Podstin.

lomljeni črti obkroža. Kljub osrednji legi se njeno težišče odmika od glavnih stanovanjskih prostorov, prednje in zadnje iže, in se usmerja deloma h kamri, še bolj proti gospodarskemu posloplju, torej na dvorišče. Vzrok za to najdemo v analizi celotnega tlorisa hiše.

Zidina, zgrajena 1907. leta, se z bočno stranjo prednje rambe naslanja na cesto. Tako sta vplivali na razporeditev notranjih prostorov hiše dve komponenti: cesta in dvorišče. Cesta pritegne nase oba stanovanjska oddelka, prednjo in zadnjo ižo, medtem ko je kuhinja bolj navezana na kamro in dvorišče. Tako se zrahlja notranja zveza v hiši. Priklet dobi

obliko dolgega in ozkega hodnika in je važna prometna žila v hiši, ker veže vse notranje prostore, a obenem še cesto z dvoriščem. Ta tip hiše je razširjen na Murskem polju, po Slovenskih goricah in na Dravskem polju, seveda v različnih variacijah. Na Dravskem polju imamo često primere, da pride iz veže v kuhinjo in iz nje skozi druga vrata neposredno na dvorišče.

Pogosto se pojavlja prečna veža, ki v ravni črti veže dvorišče in deli hišo v dve celotni kmečki stanovanji. V tem smislu je tipična Perdigalova hiša št. 34 v Dokležovju (sl. 17, tloris 9, starost okoli 70 let). Dohod je tudi

Tloris št. 9. Dokležovje, hiš. št. 34.

1. Prednja iža. 2. Zadnja iža. 3. Kamra. 4. Künja na velb. 5. Preklit. 6. Künja na cug. 7. Mala iža. 8. Konjske štale. 9. Kravje štale. 10. Klet. 11. Gümlö. 12. Parma. 13. Listnjak. 14. Lev.

tu s ceste. Šatora nima, priklet je premočrten in ob glavnih vratih nekoliko razširjen. Desno in levo od njega se vrstijo sledeči prostori: zadnja iža, vhod v pivnico, kuhinja z odprtim dimnikom, skozi njo je prehod v kamro. Na nasprotni strani je prednja iža, kuhinja na cug in »mala iža«. Tudi dvoriščna stran je brez šatora. Tako nimamo o podstetnju nobenega sledu več.

Urbanizacija vasi in kmečkih hiš hitro napreduje. Izginjajo oblike, ki jih je tekom stoletij izoblikovalo kmečko stavbarstvo, in tudi priklet se ravna po zahtevah današnjega stavbarstva. Zanimiv je poskus spojitve prikleta s šatorom, kakor ga imamo n. pr. v Markovcih. Leta 1924. zidana hiša

ima na dvoriščni strani prizidek, ki bi po položaju odgovarjal šatoru. Dohod je z bočne strani, kakor je to običajno pri šatoru. Ostali steni sta zazidani, le dve okni razsvetljujejo notranjost prizidka, ki prehaja v priklet, tako da sta spojena oba prostora v veliko vežo ali predsobo.

Nekako vmesno obliko med odprtim in dolgim podstenjem ter krajšim in širšim prikletom kaže hiša v Domanjševcih (sl. 18, starost okoli 75 let). Lesena in s slamo krita hiša nima podstenja. Vendar tudi o kaki zaprti veži ne moremo govoriti. Napol odprt prometni prostor nadomešča vežo in deloma tudi hodnik. Nekatero lastnosti in značilnosti ga približujejo veži, druge podstenju, posebno, ker je tudi tloris celotne hiše svojstven. Pri hišah z vežo se nahaja nasproti glavnim vratom le kuhinja, a v našem primeru imamo tudi kamro, kar je povzeto po hišah, ki imajo samo podstenj. Nasprotno se položaj sobe povsem sklada z njeno lego v hišah s prikletom.

Podoba je, da imamo opravka s trnacom, ki so ga na poseben način prikrojili. Sobo in na drugem koncu kamro so razširili na škodo hodnika, tako da se je skrčil in omejil le ob kuhinjo in drugo kamro in s tem prišel pod glavni krov.

Ob zaključku svojih izvajanj o podstenju in prikletu v prekmurski hiši naj na kratko ponovim glavne ugotovitve. Lesene hiše s slamnato streho imajo dolg odprt podstenj ali trnac okrog cele hiše, ki je precej širok pri hišah brez veže, kajti na njem je osredotočen ves promet hiše. Pri zidinah s črepom se je hodnik omejil na dvoriščno stran in tu dobil razne inačice ali sploh izginil. Celotni tloris hiše močno vpliva na njegovo obliko. Hiša s prikletom se ponša le s prizidkom kot preostankom dolgega podstenja, medtem ko imamo v drugem primeru popolnoma zaprt hodnik, ki je vključen med notranje prostore.

Najstarejša oblika hodnika je brez dvoma povsem odprt podstenj, nato sledi deloma ograjen trnac. Zidine seveda dajo hodniku nove oblike. Tudi zaprt hodnik je starega datuma, kar sklepamo po veliki starosti Mesaričeve hiše, ki ima čez 160 let. Velika domačija, baje nekoč last nemešnjakov, hrani izredno lep obokan hodnik. Prvotna kuhinja je bila dimnična in je bil hodnik prostor, kamor je odhajal dim. Šele pozneje so zgradili dimnik.

Priklet je nastal po delitvi kuhinje. V Srakovi hiši št. 85 v Lipovcih, ki je stara 118 let in je najstarejša zgradba v vasi, so šele po svetovni vojni oddelili kuhinjo in tako dobili vežo. Kakor hodnik se tudi priklet razvija in dobiva nove oblike, seveda v ozki zvezi z glavnimi prostori hiše, katerim služi.

Novo hiše kažejo tendenco zlitja šatora s prikletom v veliko vežo. V tem vidimo nastajanje veže, kakor se je razvila v ostali Sloveniji, in zadnji izraz razvojnih sil na kmetiji, ki so do novega veka izoblikovale vežo kot sestavni del slovenske kmetijske hiše.

Zusammenfassung.

Der Gang unter dem Dachvorsprunge und der Hausflur im Bauernhause von Prekmurje.

Der Verfasser untersuchte die zum mitteldonauländischen Typus gehörigen Bauernhäuser in Prekmurje (Slowenien nördlich der Mur) und kam bei Erforschung der 150—20 Jahre alten Gänge unter dem Dachvorsprunge und Hausflure im Hügellande nördlich von Murska Sobota und in der Tiefebene zwischen Murska Sobota und Dolnja Lendava zu folgenden Ergebnissen:

Bei gezimmerten Häusern mit Strohdächern ist der Raum unter den Dachvorsprüngen (der Bodenstreifen zwischen der Wand und der Traufe) gewöhnlich mit Lehm ausgestampft und so zu einer Art *G a n g* ausgebildet. Im ursprünglichen Zustande ist dieser Gang offen, ohne Bezäunung, nicht selten erscheint er aber auch zu einem regelrechten Gange entwickelt, indem zwischen den senkrechten Holzpfeilern, die zur Stütze des vorspringenden Dachstuhles dienen, ein Geländer angebracht ist. Solche Gänge (bald offen, bald mit Geländer) laufen bei gezimmerten Häusern längs aller Wände und sind bei Häusern ohne Hausflur ziemlich breit. Sie schützen die Außenwände vor Feuchtigkeit und Verwitterung, vor allem aber dienen sie zur Kommunikation zwischen den einzelnen Teilen des Hauses und Hofes: vom Gang aus werden die Wohnzimmer, die Küche, die Vorratsräume, die Stallungen und der Dachboden erreicht. So ist es auch erklärlich, daß der Gang vor allem an der Giebel- und Hofseite, wo das ganze Leben und Schaffen der Hausbewohner sich abspielt, ausgeprägt erscheint, weniger an der Vorderseite. Seiner Hauptfunktion nach entspricht also der Gang des gezimmerten Hauses dem Hausflur im Ziegelhause. Nebenbei dient er aber auch zum Trocknen von Feldfrüchten und als Arbeitsraum zur Verrichtung häuslicher Arbeiten.

Bei den Ziegelhäusern, wo der Dachvorsprung weniger ausgebildet ist, sehen wir, daß im Zusammenhange damit auch der Gang im obigen Sinne verschwindet. Er entwickelt sich teils zur Veranda, teils zum geschlossenen Gange innerhalb des Hauses, also zu einem Innenraum, wodurch er gewissermaßen die Form und Funktion eines in die Länge gestreckten Hausflures annimmt. Als eine Art Ersatz für den Gang bei gezimmerten Häusern können wir bei Ziegelhäusern auch den Stiegenvorbau, den sogenannten »Bettlerstand«, betrachten, der bei vielen Häusern dem Haustore vorgebaut ist und den Haupteingang bildet. Er ist entweder mit einer Verlängerung des Hausdaches oder mit eigenem Dache bedeckt, welches von gemauerten Pfeilern getragen wird.

Der Hausflur ist meist aus der Teilung der Küche entstanden und bildet den Durchgangsraum sowohl für die Wohnzimmer, die Küche und die Nebenräume, wie auch für den Dachboden. Wo der Flur das Bauernhaus quert oder seine Räume der Längswand entlang verbindet, fällt er mehr oder weniger mit dem oberwähnten geschlossenen Gange zusammen.

Die Eigenart des Ganges und des Flures im Bauernhause von Prekmurje ist also im Verschwinden begriffen und die Entwicklung der beiden, dem Ursprunge nach völlig verschiedenen Räumlichkeiten läuft dahin, daß sie allmählich ineinander fließen und unter dem Einfluße der zeitgenössischen Bauart zu einem funktionell einheitlichen Raume, dem zeitgenössischen Vorhause, verschmelzen.

Zur Veranschaulichung der Ausführungen und Fixierung charakteristischer Formen und Entwicklungsstufen des behandelten Gegenstandes sind dem Texte 9 Grundrisse und 18 Abbildungen (auf Beilagen) beigegeben.

Kolacija.

F. R. K o t n i k.

Če slišiš ali bereš besedo, ki ti ni znana, pač najprej pogledaš v Pletersnika. Pa kolacije naš najboljši leksikograf ne navaja. Vendar sta beseda in stvar še danes živi med koroškimi Slovenci.

Šašel J., naš pridni in zaslužni narodopisec, poroča o njej sledeče: V Slovenjem Plajbergu na sveti večer pred polnočnico pojedjo kolacijo. To je postna jed iz krapov, kloc (suhih hrušk), češpljev in črešenj.¹⁾ Podrobneje mi je opisal stvar v pismu z dne 10. febr. 1940: Kolacija spada med obligatne obredne jedi, kakor so n. pr. hren o veliki noči na tešče,²⁾ šnite iz veliko-nočne pogače k sv. Florijanu, čapénca (kipenica, jed iz skuhanе smetane in moke) na kres,³⁾ beli močnik za semenj (žegnanje), koline za božič. Kolacija spada med obrede treh sv. večerov, in sicer k prvemu, božiču. Že podnevi, »na dopust k svetemu dnevnu«, to je 24. decembra, skuha gospodinja nekaj posušenega sadja, češpljev, črešenj, kloc (hrušk), krhljev (na krhlje narezanih jabolk), vodo nekoliko pocukra in pridene začimbe. Ko je jed kuhana, jo postavi na stran, da se shladi. Istočasno pripravi krape tako, da v testo zavije ali sira ali skuhanih in stlačenih kloc. Nato jih postavi na peč, da ostanejo do večera nekoliko topli. — Zvečer postavi najprej mižnjak na mizo, gospodar gre nato kadit po vseh stavbah in prostorih in moli pri tem hišni žegen. Ko je gotov, se zberejo vsi v sobi, kjer je postavljen mižnjak, pokleknejo in molijo več molitev, med njimi tudi za vse duše, ki so se od hiše ločile, očitno spoved, vse tri dele rožnega venca itd. Po molitvi postavi gospodinja na neške pri peči (na mizi je namreč mižnjak) večerjo, to je k o l a c i j o : skuhano sadje v mrzlem soku (vodi) in pogrete krape, kar je podnevi napravila. Drugih jedi ni za večerjo. »Dopust k svetemu dnevnu« so stari smatrali za tako velik post, da je kolacija bila za mnoge tedaj edina jed in čez dan drugega niso nič zaužili. Vsekakor pojedjo kolacijo še pred metino (polnočnico).⁴⁾ Kmalu potem tudi res odidejo v cerkev. Ko se vrnejo, pa navadno že dobijo koline. Še v Šašljevi mladosti so se teh šeg in navad strogo držali po celem Spodnjem Rožu in tudi na Gurah južno od Celovca, danes pa jih pozabljajo. Da bi bili kolaciji pridevali kak poseben pomen, kakor n. pr. hrenu o veliki noči, o tem Šašel ni nič slišal.⁵⁾

Pa tudi na Spodnjem Koroškem je kolacija znana. V Carinthiji 1930, 154 jo omenja L'Estocq, bivši okrajni glavar v Velikovcu, v opisu spodnje-

¹⁾ Šašel-Ramovš, Narodno blago iz Roža. (Arhiv za zgodovino in narodopisje. II, 81.)

²⁾ Starši pravijo otrokom: »Koj jejte hren, da boste vedeli, kako grenko je bilo Kristuševo trpljenje, ko je moral žolč piti.« (Šašel.)

³⁾ Nar. blago 82.

⁴⁾ metóna ž. Mettennacht, svn. mettíne Frühmesse. Nar. blago 109.

⁵⁾ Šašljev prispevek sloni na njegovem osebnem spominu, predvsem pa na napovedi njegove sestre gospe Terezije Rutar, otroške vrtnarice v Ljubljani.

koroških običajev (Unterkärntner Brauchtum): »Kolâsia (pravilno: kolacija) oder »das kalte Abendmahl« (Kletzen und Fisolen durcheinander gemischt und ausgiebig gekocht) hat einen eigentümlichen süßlichen Geschmack und wird kalt gegessen. Den Kindern erzählt man, daß Maria und Josef an diesem Tage (na 24. dec. zvečer) auch nur ein kaltes Abendmahl hatten.«

Beseda in stvar sta znani po Spodnjem Rožu, v južnem delu celovške okolice (na Gurah) in v Podjurski dolini. Iz svoje mladosti se spominjam, da smo jedli na tajinstveni sveti večer slično postno jed, namreč jegličice (kašo), v katerih je bilo vkuhanu suho sadje. Ali smo jo imenovali tudi mi kolacijo, pa ne vem. Korenova mati s Selovca, ki je sedaj prevžitkarica v Guštanju, pravi, da so to jed imenovali »čežajna« in da je bila res vsak sveti večer za večerjo.⁶⁾ Stvar bo pač ista, kajti čežajna (čežana) lahko pomeni poleg surovega kuhanega sadja tudi suho kuhano sadje.⁷⁾

Da pa je bila kolacija znana nekoč tudi izven Koroške, kaže najstarejše literarno poročilo, ki ga o njej imamo. Nahaja se v dopisu J. Vijanskega⁸⁾ iz Mariabrunna pri Dunaju meseca grudna 1858 Slovenskemu glasniku (1859, 3. zv., str. 37—8) in se nanaša na južno Pohorje, posebno na ozemlje okrog Vitanja: »Na bilo, to je dan pred svetim dnevom, je pri vsakem kmetu gospodinja prav marljiva, ker peče hleb in tako imenovan stalnik⁹⁾ ali močen kruh. Gospodar pa zakolje prešiča, ovco ali pa kozo, katero so redili za te praznike. Vse se veseli božičnih praznikov, in tedaj si vsi kaj boljšega »privošijo«. Na bilo ne jejo veliko. Zvečer imajo »kola cijo«. Potem žena stalnik, v belo (!) pert zaviti, prinese na mizo, nanj položi »paternošter« in zraven velik pisker pšeničnih otrobi. Take otrobi se potle shranijo in so bojda dobre za zobobol in grižo. Dekleta okinčajo izbo z beršlejem in pobarvanim papirjem. Nad belo omito mizo se obesi »golob v okroglem glažu«, znamenje sv. Duha. Ko je vse na svojem mestu, poklekne vsa družina in gospodar moli »sv. roženkranc«. Potem se podajo nekateri spat, drugi pa bedijo, in si pripovedujejo, kaj se vse na sv. večer je že godilo in se še godí.«

Kakor mi je povedal g. dekan Pavel Žagar iz Nove cerkve, je beseda kolacija tam še danes znana, ne poznajo pa več stvari v pomenu postne večerje.

⁶⁾ Poročilo bratrance Ludvika Kotnika, ki je v Guštanju, na Dobrijah in v Traberku spraševal po besedi in jedi.

⁷⁾ Pleteršnik I, 102.

⁸⁾ Vijanski je skrito ime za Janka Pukmeistra (1837—1862), ki se je rodil v Vinjah pri Novi cerkvi blizu Celja. Hodil je v gozdarsko šolo v Mariabrunnu pri Dunaju in nato služboval na Vrhniki. Nabiral je narodno blago, opisoval slovenske kraje in objavljajl krajše članke, med katerimi je narodopisno zanimiv »Kako Slovenci kruh čislajo« v Novicah 1858, 67. (Prim. Glaser III, 191; Marn XXV, 88; Novice 1862, 191 in 215.)

⁹⁾ Pleteršnik navaja pod stalnik (II, 566): Das Weihnachtsbrot Št. Cig; = kruh, ki ga na sv. biljo spečejo, pojedjo pa na sv. treh kraljev dan. Šaleška dolina. — Pjk (Črt). — V Vitanju imenujejo stalnik »stojek« — to je pšeničen bel kruh, pečen za božič, ki se pa poje šele k sv. trem kraljem. Kdor poje 9 kosov stojeka, postane zelo močen. Vsak človek, ki je k sv. trem kraljem k hiši prišel, ga je dobil. (Poročilo g. Založnika Leopolda v Celju.)

Pravijo: »Imeli smo pač tako eno kolacijo«, kar pomeni slabo večerjo. Prvotni pomen je torej vsaj megleno še ohranjen.

V istem času kakor Vijanski je zabeležil kolacijo (dasi v potvorjeni obliki) tudi Vojteh Kurnik¹⁰); v »Kitici slovenskih pregovorov« (Slov. glasnik 1859, 4. zv., str. 108) navaja med drugim: »Kjer je kolobocija, je vsa skleda otročja.« »Kolobocija« tu nima pomena, pač pa »kolacija«, ker je sladka in jo otroci radi jedo. Ljudstvo besede kolacija ni več razumelo in jo je nadomestilo s kolobocijo. Ker je bil Kurnik iz Tržica, je bila kolacija znana nekoč nemara tudi na Gorenjskem.¹¹)

Kolacija je v Rožu in Podjurski dolini postna jed iz različnega posušenega sadja, ki jo uživajo na določen dan, na božični večer in je torej obenem stara obredna jed. Nekoč je bila znana tudi še drugod.

Od kod pa je prišla beseda, od kod stvar?

Pričakovali bi, da je kolacija prišla k nam iz italijanskih narečij, ki mejijo na slovenščino. Če bi bilo temu tako, bi morali besedo v pomenu postna jed (na sveti večer) najti v furlanščini, beneščini in v slovenskih goriških ali primorskih dialektih. Toda furlanščina ne nudi kaj posebnega. Boerio (Dizionario del dialetto veneziano 1856) pozna colaziòn kot jed, ki se je izven obeda in večerje. Vocabulario friulano 1935 (Il nuovo Pirona) pa navaja colaziòn kot prvo jed zjutraj, redko jed, ki se napravi ob drugih urah — izven obeda in večerje.¹²) Če bi bili prevzeli besedo iz italijanščine (furl., benešč.), bi se pač ne glasila kolácija, ampak kolacijón, slično kakor rebeljón in druge besede s to končnico, ki so italijanskega izvora. To nam dokazuje tudi hrvaščina, v katero je prišla beseda iz italijanščine in kjer se glasi: kolacijon, m. tal. colazione, doručak. U spomeniku XV. vijeka Statut kast. (1490), 195. Kolacijun, m. vidi kolacijon. U jednog pisca Dubrovčanina XVII. vijeka. Kolacijun ima biti oko osam unača među kruh i voće I. Držić 197.¹³) Na Bolu na otoku Braču pomeni kolacijón isto kot »marenda«, to je mala južina.¹⁴)

K nam kolacija ni prišla iz italijanščine. Dobili smo jo neposredno iz latinščine.

Vendar v klasični latinščini in prav tako v vulgati beseda še nima pomena, ki bi odgovarjal našemu. Razvil se je ta pomen šele v srednjem veku,

¹⁰) Vojteh Kurnik (1826—1886) iz Tržiča, umrl kot mizarski mojster v Ljubljani, je objavljal počenši od l. 1852. pregovore, izreke in narodne pesmi. Pa tudi sam je zlagal pesmi. (Glaser III, 82—83.)

¹¹) V razredih mešč. šole v Slovenjem Gradcu je popraševal po kolaciji g. župnik Soklič. Le eden učenec, katerega oče je iz Sinče vasi na Koroškem, je povedal, da jedo na sv. večer razno kuhano sušeno sadje in prigrizujejo krompir. To bi nekako odgovarjalo kolaciji. Kako pa se jed imenuje, ni vedel.

¹²) To gradivo mi je poslal prof. G. Vidoni v Torinu (Istituto dell' atlante linguistico italiano R. università-Torino). Za uslugo se mu lepo zahvaljujem.

¹³) Akad. Rječnik V, 178. To sta edini mesti, ki jih Ak. Rj. navaja. Drugi hrv. in srbski slovarji besede sploh nimajo, tudi ne starejši, n. pr. Belostenec, Stuli, Voltiggi in Vuk Karadžić.

¹⁴) Poročilo Cvitaničeve mame v Guštanju, ki je doma na Bolu.

in sicer v samostanih; tu je namreč izraz »collatio« dobil novo vsebino in se začel rabiti v sledečih pomenih: »die gemeinsame, außerliturgische Schrift- u. Väterlesung der Mönche, benannt nach den dabei verwendeten Collationnes des Joh. Cassian,¹⁵⁾ regelmäßig nach der Hauptmahlzeit, an Fasttagen nach der Vesper abgehalten, von Erläuterungen des Oberen begleitet, unter Bevorzugung erbaulicher histor. Schriften (Vitae patrum) und der Geschichtsbücher des Alten Testaments (ausgenommen 1—5 Mos, Jos, Richt, Könige). Im Mittelalter wurde der Name übertragen auf die Stärkung, die an Fasttagen vor der Lesung genommen werden konnte.«¹⁶⁾ To je torej postna jed, ki so jo v srednjem veku menihi uživali ob postnih dneih pred branjem, po vesperi.¹⁷⁾ Kakšna je ta jed bila, nam ni znano. Mogoče pa je, da je tudi obstajala iz posušenega, skuhanega suhega sadja.

Da so Slovenci kolacijo mogli prevzeti od samostanov, dokazujejo arhivalni viri. 17. junija 1498 je Ivan Ungnad, vlastelin na Ženeci (Sonegg), ki je blizu Dobrle vesi, ustanovil v čast blažene Device Marije za se in za

¹⁵⁾ »Collationes« Janeza Kasiana (r. ok. 360, u. ok. 435) so pogovori, ki sta jih imela on in njegov prijatelj Germanus s slavnimi puščavniki na vzhodu. V resnici so to predavanja puščavnikov v zadevah duhovnega življenja; sobesedniki pridejo do besede samo v uvodih in prehodih. Nekaj teh kolacij bo izšlo med izbranimi deli Cerkvenih očetov. (Dr. Fr. Ks. Lukman v pismu.)

¹⁶⁾ A. Sturm v Lexikon für Theologie u. Kirche (II, 1012/3) sub. 1. Sub 2. tega članka je pojasnen pomen besede v cerkvenem pravu, sub. 3. pa pomen v skolastiki.

¹⁷⁾ Beseda je v pomenu postna večerja prešla tudi v razne druge jezike. Meyer-Lübke, Rom. Etym. Wörterbuch³ No. 2043 navaja stfr. colation, prov. colaciò: Abendmahlzeit bei Katholiken an Fasttagen. Izpopolnjuje Meyer-Lübkeja Paul Herzog v delu Die Bezeichnungen der täglichen Mahlzeiten in den romanischen Sprachen u. Dialekten, Zürich 1916. Po njem (§ 78 sl) ima lat. collatio v franc., provans., kat., špan., galic., port. pomen: kleines Nachtessen an einem Fasttage. Tudi v sicil. — torej v ital. dial. — navaja Mortitturo colazioni v tem pomenu. V raznih jezikih in narečjih ima beseda tudi pomen Spätimbiß, Nachtessen, Vesperbrot, in sicer Spätimbiß in Vesperbrot v Franciji, Nachtessen razen v Franciji tudi v Piemontu. Splošni pomen Imbiß ima beseda v književni franc. in ital. (tudi v narečjih, glej zgoraj ven. in furl.), v španščini in portug. Ital. beseda colazione je imela veliko ekspanzivno silo in je v pomenu zajtrk prodrla tudi v novo grščino. (Do sem Vidonijevo gradivo.) Sachs-Vilatte (Enzyklopäd. franz.-deutsches u. deutsch-franz. Wörterbuch) navaja pod collation II. das mäßige Abendessen der Katholiken in der Fastenzeit; im weiteren Sinne jede Abendmahlzeit, Vesperbrot. Muret-Sanders (Enzyklopäd. engl.-deutsches u. deutsch-engl. Wörterbuch) ima kot drugi pomen pod collation: Imbiß; leichte Mahlzeit. Tudi že v srednjevisokonemščini srečamo kolacijo: collacie, starkes femininum, vortrag über Tisch in einem Kloster, abendmahl, trunk darnach (Lexer). Grimm (Deutsches Wörterbuch) ima: Collation, fem. coena collatitia, coenula, gustatio, poln. kolacya. Noch heute eine kleine Kollation: ein Frühstück, goüter. Collatzen, coenare, frugales Mahl von kalter Küche einnehmen. Znana pa je beseda v podobnem pomenu tudi Poljakom in Čehom. Poljsko: Kolacya, Zusammenlegen, Schmaus, Banket, wozu jeder Teilnehmer einen Beitrag liefert; Abendessen, Abendbrot, Abendmahlzeit; Recht zur Verleihung einer Pfründe, einer Lehrstelle (Booch-Arkossy, Nowy dokladni Slownik I³, 183). Gebauerjev Slovník staročeský (II, 83) pa ima: Kollaci, -ie, f., snidaní (zajtrk), svačina (mala južina), hostina (pojedina), Schmaus; z collatio. — Tudi to govori za to, da je beseda iz latinščine.

svoje sorodstvo večno mašo, ki se naj vsak dan služi na oltarju poleg družinske grobnice v samostanski cerkvi sv. Marije v Dobrli vesi. Ob sobotah zvečer naj avguštinci v koru pojejo *Salve regina* z versikuli in kolekto. Prošt pa mora dati za to korarjem h kolaciji vina: »ein Viertel Wein zur Collation«. ¹⁸⁾ Beseda *Collation* se navaja še 14. febr. 1507: »und an den Vastagen des Abents auch wie einem Herren Collation«, ¹⁹⁾ 27. sept. 1507²⁰⁾ in 25. jan. 1508.²¹⁾ Povsod pomeni postno večerjo, h kateri so dobivali avguštinci po določenih raznih ustanov tudi vina.

Vse to nam kaže, da je kolacija kot »postna večerja« prišla k nam iz srednjeveških samostanov in da moramo kolacijo na sveti večer tolmačiti iz srednjeveškega posta. V najstarejših krščanskih časih je bila postna jed voda in močnik. Šele 1491 je bilo dovoljeno uživati mlečne jedi, surovo maslo in jedila, napravljena iz njega, in še pozneje tudi jajca.²²⁾ Še naša mati so nam pravili, da se na postne dni v velikem tednu ne sme zabeliti z maslom in tudi jajca se ne smejo uživati. Zato so nam dajali jegliče z vkuhanimi rezlji in češplji. To so bili ostanki prastarih cerkvenih postnih predpisov, ki so stoletja in stoletja preživeli, tako močno so bili v ljudstvu vkoreninjeni. In od tod tudi koroška kolacija med slovenskim ljudstvom.

Zusammenfassung.

Kollation (bei den Slowenen).

Kollation (slow. kolacija) ist eine Fastenspeise am Weihnachtsabend, welche im Rosentale in Kärnten aus gekochten, gedörrten Birnen (Kletzen), Zwetschken, Äpfeln, und Kirschen besteht, zu welchen Krapfen genossen werden, in die passierte gedörrte Birnen eingewunden sind. Im Jauntale werden Kletzen und Fisolen durcheinander gemischt und gekocht. In Nova cerkev bei Celje, von wo die älteste schriftliche Fixierung des Wortes herrührt, bedeutet es heute ein schlechtes Nachtmahl. — Das Wort ist direkt aus dem Lateinischen (*collatio*) entnommen. Die Bedeutung Fastenspeise stammt aus den Klöstern, wo es ursprünglich die gemeinsame außerliturgische Schrift- und Väterlesung der Mönche, benannt nach den dabei verwendeten *Collationes* des Joh. Cassianus (geb. um 360, gest. um 435), bedeutete. Im Mittelalter wurde der Name übertragen auf die Stärkung, die an Fasttagen vor der Lesung genommen werden konnte. Das Wort ist auch in den Urkunden-Regesten des Chorherren-Stiftes Eberndorf aus den Jahren 1498, 1507 und 1508 bezeugt, von wo es leicht in die slow. Sprache eindrang. — Der Verfasser veröffentlicht hiezu ein ausgiebiges Wort- und Sachmaterial.

¹⁸⁾ Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf im Jauntale. Bearbeitet von Beda Schroll, Archivar von St. Paul. Klagenfurt 1870, str. 90.

¹⁹⁾ *Ibid.*, str. 97.

²⁰⁾ »Ferner soll der Propst den Chorherren zur Adventzeit einen Startin Wein aus seines seligen Vaters Weingarten und zur Fastenzeit einen Startin aus dem Frauenhaimer (= Fram) Weingarten zur Collation geben.« *Ibid.*, str. 100.

²¹⁾ *Ibid.*, str. 101. Za nadškofa Lenarta v Salzburgu morajo po ustanovni listini avguštinci v Dobrli vesi opraviti vsako leto pred oktavo Assumptionis Mariae zvečer pete vigilije in zjutraj peto mrtvaško opravilo itd. »Dafür möge der jeweilige Propst nach der Vigilie den Chor- und Jungherren zu einer Collation „zwei Viertail“ eines guten Weines geben.«

²²⁾ HDA II, 1244.

Izvestja.

Nova predzgodovinska postojanka na Pobrežju pri Mariboru.

Franjo Baš.

Jugovzhodna okolica Maribora je v območju Pobrežja, Brezja in Zrkovec izrazito ozemlje nizkih teras in kot tako skrajni severni zaključek diluvialnega dravsko-poljskega vršaja.¹⁾ Drava se od Maribora proti vzhodu tesno privija Slovenskim goricam, na jugu pa jo spremljajo od zahodnega Pobrežja dalje Logi, do 400 m široko inundacijsko ozemlje, iz katerega se dviga približno vzporedno z današnjo dravsko strugo okoli 20 m visoka terasa, na kateri imamo od Maribora proti vzhodu vasi Pobrežje in Zrkovci. Od pobreško-zrkovške terase leži proti jugu pravi svet nizkih teras z absolutno višino 254 do 259 m, katerega omejujejo na jugu stražunski dôli. Ta svet hrani dve ledinski imeni, ki bi mogli govoriti o predzgodovini svoje zemlje. Jugovzhodno od kote 261, najvišje točke ozemlja nizkih teras na cesti Pobrežje—Brezje, imamo na obmejnem ozemlju Pobrežja in Brezja, severno od pravkar imenovane ceste, ledinsko ime Groblje; teren je pokrit deloma z gozdovi na lahko vzbočenem hrbtu, ki se vleče proti severovzhodu, še po občini Pobrežje, v neposredni bližini pobreško-zrkovške meje, večinoma pa s polji, ki nosijo ime Preloge in ki segajo do naslednje terase, katera se vije od cerkvice Device Marije v Brezju proti severu, v smeri h gorici Malečnik. Na vzhodu od te terase prehajajo Preloge v njive, ki se razprostirajo proti južnim Zrkovcem in nosijo staro ledinsko ime Gomile. Na vzhodnem robu Gomil je našel 1923 pomorski nadkomisar v pokoju R. Pivec rimsko plastiko, levovo glavo iz pohorskega marmorja;²⁾ vzhodno od tod — žal ne vemo točno, kje — je bil 1901 najden latenski meč,³⁾ 1932 pa je bil na pobreški terasi južno od Melja izkopan koritast sarkofag verjetno rimske provincialne provenienice.³⁾ Te arheološke najdbe so tvorile vire za naše dosedanje poznanje latenske in rimske dobe v pobreško-zrkovškem terenu.

1936 je posestnik hišne številke Pobrežje 76 Ivan Jugovec na skrajnem severnem robu Grobelj odprl na parceli katastrske občine Pobrežje št. 390 gramozno jamo. Pri kopanju gramozu in peska so Jugovčevi našli vse češče, zlasti v poletju 1938, na črne črepe in po pripovedovanju tudi na bronasto rezilo, ki pa je prešlo neznanu kam. Jugovec je dobavljal material iz gramozne jame gradbenemu podjetju arh. Jelenec & ing. Šlajmer v Mariboru, preko katerega je prišel pri adaptacijskih delih na mariborskem gradu v stik z Muzejskim društvom v Mariboru. Radi tekočih selitvenih del mariborskega muzeja, predvsem pa radi izredno deževnega vremena v jeseni 1938 je moglo posvetiti društvo večjo pozornost novemu najdišču šele 1939, zlasti potem, ko je decembrsko deževje 1938 zrušilo steno gramozne jame in pri tem odkrilo evidenten dokaz grobišča planih žar, žaro sl. 1 (na prilogi). Po dogovoru med Iv. Jugovcem in Muzejskim društvom v Mariboru je kopanje vršil po svojih potrebah po gramozu Iv. Jugovec sam, Muzejsko društvo pa je vodilo evidenco in skrbelo za znanstveno smotrnost dela.

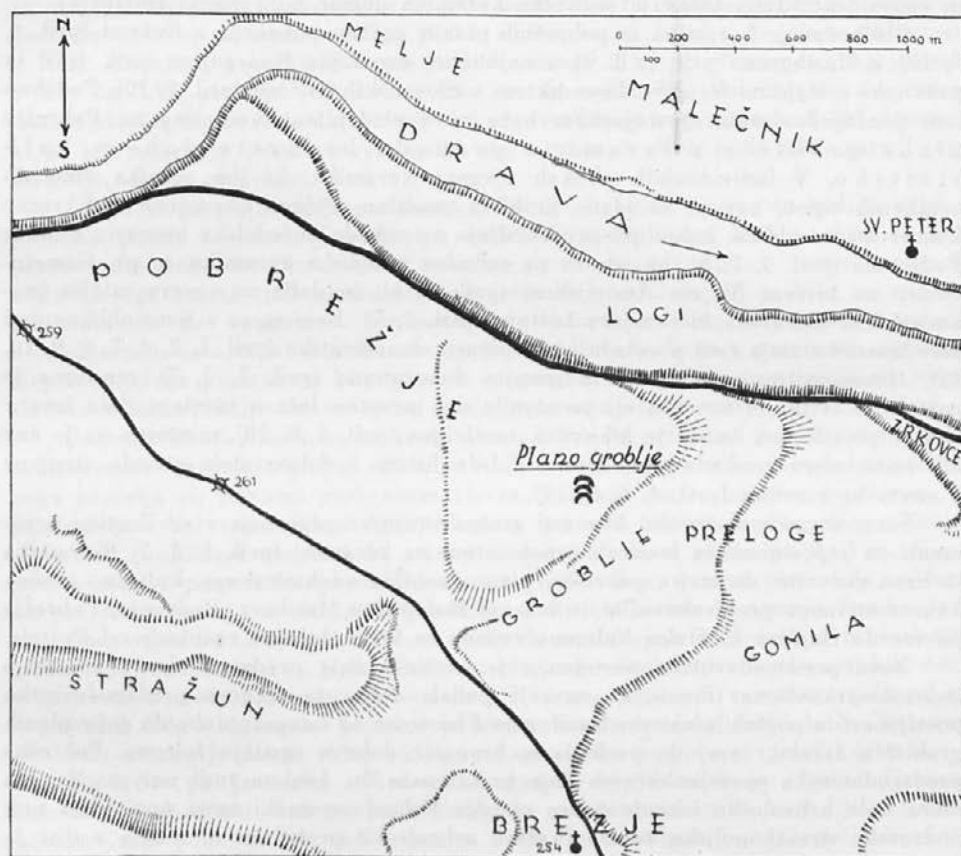
Ta izkopavanja 1939 so odkrila 14 celotnih planih grobov in 9 grobnih ruševin. Po svojem položaju odgovarja lega vseh grobov legi 1932 in 1933 izkopanih mariborskih planih grobov. Vsi grobovi so bili vkopani v globini od 59 do 89 cm v

¹⁾ Geografski vestnik 1927, 13 ss.; Šlebinger C., Kronika slovenskih mest 1938, 163, 225.

²⁾ Pokrajinski muzej v Mariboru.

³⁾ Skrabar V., Starinar 1922, 147.

mrtvi prsti, tako da so žare sedele z dnom na nivôju, kjer se začenja pod plastjo mrtve prsti gramoz, in sicer brez izjeme v gnezdih mivke; verjetno je, da je namestitev v mivki namerna. Med seboj so ležali grobovi brez reda oddaljeni drug od drugega od 2 do 8 m. Smeri celotnega grobišča ni bilo mogoče točno ugotoviti, ker se od parcele št. 390 proti vzhodu vleče gozd, kjer izkopavanj še ni bilo mogoče izvesti; izgleda pa, da se vleče grobišče od severoseverozahoda proti jugovzhodu. Po svojem sestavu so pobreški plani grobovi različni. Manjši del (5) grobnih žar je bil pokrit z lapornato ploščo, ki je pokrivala samo vrat žare ter je manjša od

Pokrajinska lega planega grobišča na Pobrežju.

pokrovov žar v Mariboru ali v Rušah, kjer so prevladovali pokrovi v velikosti plošč, ki bi mogle sestavljati in ki so tudi res sestavljale plane zabojne grobove. Zabojnih grobov na Pobrežju ni bilo, pač pa so ležali trije grobovi na ploščah, ki bi po svoji velikosti mogle biti temelj kamnitega grobnega zaboja. Grobne žare so sorazmerno majhne ter merijo njih povprečne višine od 18 cm do 26 cm (pril. 1, 2, 4, 5, 7, 8). Manjše dodatne posode z višino pod 11 cm (pril. 3, 9, 11) so ležale okoli večjih grobnih žar, medtem ko so bile v grobne žare posajene samo pri grobovih z grobnimi žarami, višjimi od 49 cm (pril. 6, 10). Sicer pa so bile dodatne posode sorazmerno redke, ker je od 14 grobov obstajala polovica (7) samo iz ene grobne žare (n. pr. pril. 1, 2, 7, 8). Žare so vsebovale ostanke pepela, kosti in oglja ter so bili relikti zažganih mrličev v primeri z Mariborom ali Rušami revni na bronu, tako da odgovarja Pobrežje glede tega planim grobovom v Radvanju ali na Hajdini. Po velikosti

prevladujejo na Pobrežju srednje žare ter so velike nad 50 cm v višino in majhne pod 10 cm v primeri z Mariborom ali Rušami zastopane redko. Pobreško plano grobišče je po sestavu grobov, po velikosti in vsebini žar sorodno zlasti z Radvanjem in s Hajdino, deloma pa tudi z Mariborom in Rušami.

Po snovi, iz katere je izdelana pobreška keramika, kaže pomanjkanje sljude v glini, obratno od keramike s Poštele, na izvor glinastega materiala iz sosednjih Slovenskih goric. Žganje gline s smolo na črno barvo in na suho v barvo opeke pa kaže na kvalitetno in barvno istovrstnost pobreške keramike z mariborsko, ruško in radvanjsko. Tehnološko je pobreška keramika domač pokrajinski izdelek.

Oblikovno je keramika iz pobreških planih grobov povezana z Rušami (pril. 6, 9, 10), z Mariborom (pril. 1, 8, 9), z najbližjim sosednjim Radvanjem (pril. 4, 5) in prav tako s Hajdino ter s Sv. Benediktom v Slovenskih goricah (pril. 3, 10). Podobno tem predzgodovinskim postojankam kaže novo pridobljena keramika na Pobrežju plano grobišče z žarami iz prehoda bronaste dobe v hallstattsko. V individualnih oblikah njegove keramike, ki jim manjka določenih ustaljenih tipov, kar je za plana grobišča značilno, vidimo ohranjene tudi razne konservativne oblike, kakor jih predstavljajo na vzhodu vučedolska bronasta kultura Podravine (pril. 4, 5, 8), na severu pa zahodna panonska keramika, n. pr. Gemeinlebern na bivšem Nižjem Avstrijskem (pril. 3) ali še dalje na severu mlajša bronastodobna moravska in šlezjska kultura (pril. 2, 7). Deloma se s temi oblikovnimi sorodnostmi strinja tudi prevladujoča vrvičasta ornamentika (pril. 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11). Ornamentiranje je mestoma izrazito dekorativno (pril. 1, 2, 7), mestoma je nastalo iz svitka, s katerim sta se strnila dva prvotno ločeno izdelana dela žare v enotno posodo, pri čemer je bil svitek razčlenjen (pril. 6, 8, 10), mestoma pa je ena ali vrsta zarez prekrila pas, kjer sta bila ločeno izdelana dela posode strnjena v enoto brez svitka (pril. 4, 5, 9, 11).

Sorazmerno maloštevilni bronasti grobni inventar odgovarja z vrvičastimi ornamentami na zapestnicah in lasnicah ornamentom na keramiki (pril. 1, 2, 7). Keramika in bron govorita, da izvira pobreško plano grobišče od kmetskega, kulturno močno konservativnega prebivalstva, ki je bilo od Ruš preko Maribora, Radvanja, Pobrežja pa vse do Hajdine in Haloz kulturno enotno in ki se določno razlikuje od Poštele.

Nova predzgodovinska postojanka je razširila naše predzgodovinsko znanje o pobreško-zrkovškem terenu, ko nam je podala dokaz za njegovo predzgodovinsko poseljenost in poglobila naš predzgodovinski horicont od latenske dobe do dobe planih grobišč z žarami, torej do prehoda iz bronaste dobe v zgodnjo železno. Pobreška predzgodovinska postojanka nam daje za Loko in Št. Janžem tudi nov migljaj, da mora naše arheološko iskanje poleg vznožja Pohorja v enaki meri upoštevati tudi obdravsko dravskopoljsko teraso, katere arheološka proučitev bi mogla voditi še k novim najdbam in z njimi k danes že potrebni, a še ne prav mogoči sintetični obravnavi kulture planih grobišč z žarami na Dravskem polju ter njegovem območju.

Posebnost nove predzgodovinske postojanke je pa najdba vrča, ki je z vsem grobnim inventarjem brez zveze. Bil je izkopan sam v posebni legi (51 cm globoko) brez kakršne koli vsebine ter zavzema posebno mesto po svoji obliki, ornamentu, izdelavi z lončarskim stolom, po drugačnem glinastem materialu in posebnem žganju. Je tuje telo med sicer enotnimi izkopaninami ter mora za danes ostati brez kvalifikacije. Gotovo pa je, da ne izvira niti iz predzgodovine in antike, niti iz srednjega veka in je pač produkt novega veka pred koncem XVIII. stoletja.

Zaključujemo poročilo o novi predzgodovinski postojanki z zahvalo Muzejskega društva v Mariboru za sodelovanje g. Iv. Jugovcu, posestniku na Pobrežju, tvrdki arh. Jelenc & ing. Šlajmer v Mariboru, predvsem pa podbanu Dravske banovine g. dr. St. Majcenu za podporo 1000 dinarjev, ki je društvu v sedanjih njegovih težkih časih omogočila delo na novo odkriti postojanki.

Gradivo iz dobe romanike in gotike v mariborski stolnici.

Ing. arh. Marjan Mušič.

Da je Maribor h koncu XII. stoletja že bil izoblikovan kot selišče z organizirano posvetno in cerkveno upravo, dokazujejo vojvodski upravniki s sedežem v Mariboru in 1185 prvi zgodovinsko znani mariborski župnik Konrad. Župnik Konrad je najstarejši zgodovinski dokaz za obstoj mariborske župnije in posredno s to tudi za obstoj mariborske župnijske cerkve. Iz zgodovine te cerkve poznamo razmeroma podrobno razvoj od pozne gotike preko renesanse in baroka do obeh restavracij v XIX. stoletju,¹⁾ pomanjkljivo pa je naše znanje o njej v času pred izgraditvijo v XV. in XVI. stoletju.²⁾ Nekoliko nam za to najstarejšo dobo značaj in razvoj mariborske župnijske (in sedaj stolne) cerkve osvetljujejo nekateri arheološki elementi, ki so bili odkriti v teku restavracijskih del v zadnjih dveh letih in ki zaradi tega zaslužijo, da jih objavimo.

Začela se je restavracija mariborske stolnice l. 1938. s tem, da je bila najprej prekrita streha in odstranjen omet s cerkvene zunanjščine. Dasi so bila ta dela prvenstveno tehnično utemeljena, vendar je imela odstranitev razpokanega in odpadajočega ometa tudi umetnostno-zgodovinski poudarek, saj je bilo že vnaprej razvidno, da bo razgaljena cerkvena arhitektura osvetlila nejasnosti poedinih arhitekturnih elementov in prikazala razvoj poedinih cerkvenih gradbenih razdobj. Neprecenljivega pomena je bilo to tudi za projektanta, ki je mogel šele na vidne sledove v konstrukciji zidave opreti svojo restavracijsko zasnovo.

Pri odstranitvi ometa na cerkveni zunanjščini sta prišla na dan dva kamenitna arhitekturna fragmenta (pril. 1, 2), ki sta bila vzdana v oporniku zahodnega cerkvenega pročelja ob glavnem cerkvenem vhodu. Izdelana sta iz haloškega peščenca in predstavljata del romanskega friza, v enem primeru enojni, v drugem pa dvojni polkrožni profilirani element, ki meri v širino 0.85 m, v višino pa 0.23 m. Skoro gotovo sta to preostanka prvotne romanske cerkve, čeprav nista bila najdena na prvotnem mestu, na eni izmed fasad, kjer sta oblikovala kamenitni fasadni friz.

Opozorjeni po Grausovih ugotovitvah³⁾, da se nahajajo v obeh zidovih, ki ločita glavno ladjo od stranskih, polkrožne arhivolte, smo skušali pri restavracijskih delih v cerkveni notranjščini najti njihovo sled. Res smo ugotovili v vsakem zidu po tri v glavnem dobro ohranjene pravilne polkrožne kamenite loke (risbi 1, 2). Na enem obočnem kamnu je dobro vidno vklesano kamnoseško znamenje v obliki črke Z.

Popraviti pa je treba nekatere netočnosti, ki jih vsebuje citirani Grausov članek. Pri poizkusu tločrtne rekonstrukcije prvotne romanske troladijske cerkve navaja Graus podoben lok tudi v prvem polju, ki se nahaja še v območju kora, in oba loka v desnem in levem ločilnem ladijskem zidu v območju četrtega polja tik pred slavolokom. Restavracija ni na navedenih mestih nikjer ugotovila preostankov arhivolt, iz česar sledi, da jih ali sploh ni bilo, ali pa so bile pozneje, ko so bile izvršene današnje šiljaste odprtine, povsem odstranjene. Drugi popravek se nanaša na velikost arkadne odprtine. Širina med štirioglatimi slopi ni, kakor pogršno navaja Graus, 3.2 m, ampak 3.8, 3.9 in celo 4.0 m; višina odprtine pa ni 5.65 m, temveč v vseh primerih 4.2 m. Proporcija odprtine je tedaj bližja očrtanemu kvadratu kakor pa pravokotniku s krajšo osnovnico.

Arhivolte so danes zazidane z nepristnimi gotskimi odprtinami v opečni zidavi, ki so razporejene prav slučajno, tako da je prvotni enakomerni monumentalni

¹⁾ Stegenšek A., Prenovljene cerkve. Ljubitelj 1914, 198—204.

²⁾ Orožen I., Das Bisthum und die Diözese Lavant. I. Marburg 1875, 527.

³⁾ [Graus J.], Die Domkirche zu Marburg. Der Kirchenschmuck 1883, 81—5.

ritem postal nejasen in razbit. Ker je upravičena zamisel, da bi se preuredil sestav vseh treh ladij v preglednejšo, pa tudi svetlobno enotnejšo celoto s tem, da odkrijemo prvotne odprtine, je bilo potrebno predhodno preiskati stare konstrukcije v tehnološkem in statičnem oziru. Znanstveno poročilo z dne 20. decembra 1939, ki ga je na podlagi pregleda in s pomočjo mineraloško-petrografskega zavoda ljubljanske univerze podal predstojnik zavoda za tehnično mehaniko in preiskavo materiala univ. prof. dr. ing. A. Král, je ugotovilo v glavnem sledeče:

Arhivolte se naslanjajo na močne stebre in so enako kakor stebri zgrajene iz mehkega sljudastega peščenca, ki vsebuje znatno množino kremenca in kremenastih škrljencev, razmeroma dosti muskovita ter nekaj podružnih snovi. Lepilo sestoji deloma iz fino zrnatega kremenca, deloma iz glinastih snovi. Material je porozen, radi česar hitro sprejema vodo. Vpijanje vode, računano po teži, znaša sorazmerno veliko, 10. Tem splošnim karakteristikam odgovarja trdnost, ki je razmeroma enakomerna in znaša povprečno 560 kg/cm^2 . To je kvaliteta, ki jo pri peščencu lahko označimo kot srednje dobro. Z ozirom na to ne bi bil ta kamen prikladen za zunanje zidove, ker ni dovolj odporen proti vremenskim nepravilnostim, za uporabo v notranji arhitekturi pa ni pomislekov, ker izkazuje še vedno znatno višjo trdnost, kakor jo ima visoko vredni beton.

Debelina arhivoltnih pasov je razmeroma majhna; uporabljeni so mestoma precej podolgovati formati, obočni kamni so samo na zunanji strani pravilno obdelani, dočim so znotraj v zidovju precej nepravilni. Malta med obočnimi kamni je dobra. Trikotniki nad oboki so izpolnjeni s ciklopskim zidovjem in za malto, ki ni posebno trdna, je uporabljen grob jamski gramoz.

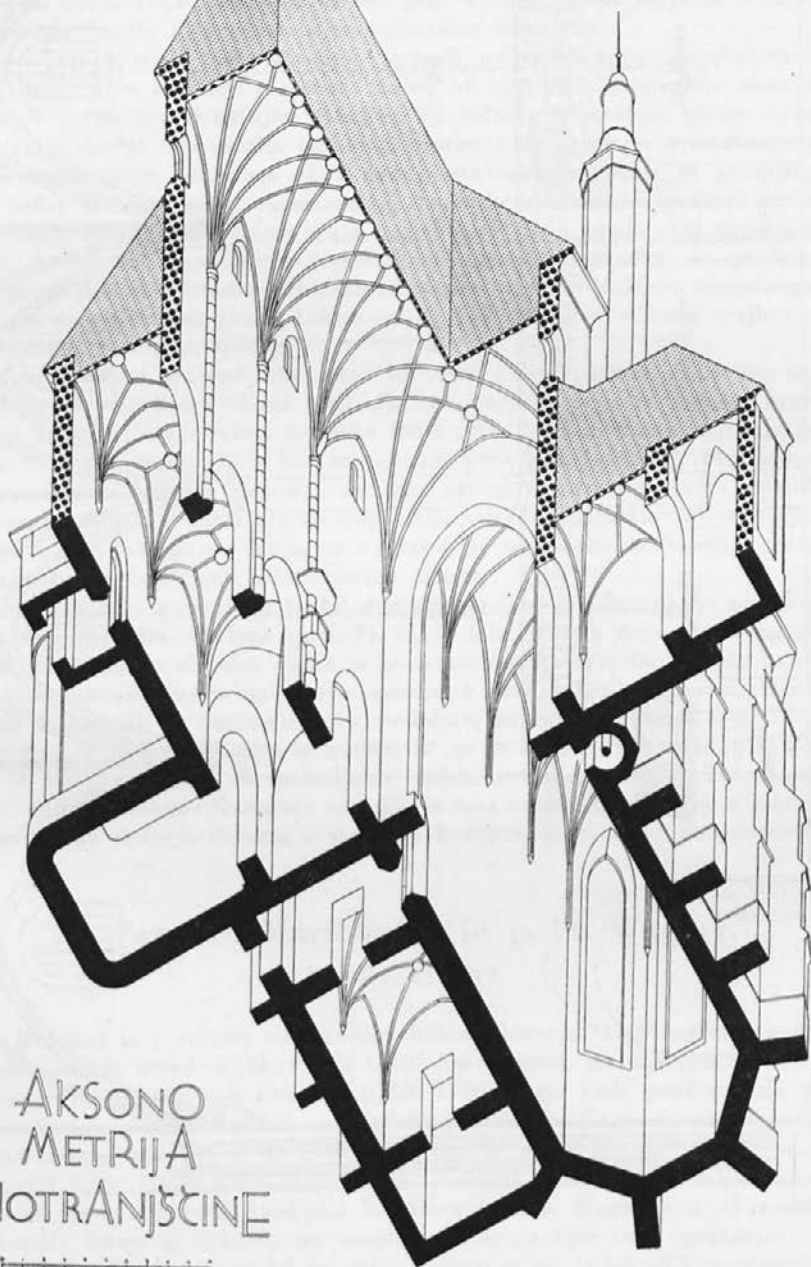
Statični odnosi v ločnih konstrukcijah se ne dajo izraziti eksaktno s številkami, ker imamo opravka s kompliciranim problemom sodelovanja zelo heterogenih sestavnih delov. A tudi približna presoja statičnih razmer vede do prepričanja, da v arhivoltah ne nastopajo v večji meri nevarne napetosti, ki bi v večjem obsegu ogrožale nosilnost celotnih arhivolt. Ako so se torej pojavili v posameznih mestih zrahljani kamni, bodisi v lokih, bodisi v ciklopskem zidovju nad loki, potem je to očitno posledica tega, da je v toku stoletij razpadla malta. Za ojačitev nosilnosti celotnega kontinuiranega pasu arhivolt bi po strokovnem mnenju zadostovalo, ako bi se vsi skladi temeljito osnažili in skrbno izpolnili z dobro cementno malto. Taka ojačitev bi bila umestna do višine 1.0 m nad sklepom lokov, tako da bi iz teh dobro povezanih zunanjih plasti lokov in ločnih trikotnikov ter pasu nad loki nastala solidna konstrukcija.

Po teh izvidih ne bi zahtevala restavracija v prvotno stanje posebno težavnih in dragih del. Učinek pa bi bil brez dvoma pozitiven. Kako zelo bi bila poživljena cerkvena notranjščina, nam zgovorno priča risba št. 2. Ves spodnji del bi bil razgaljen v kamnu kot ob času cerkvenega rojstva. Za poživitev zidu bi se vzdali pomembni kamnitni napis, ki se nanašajo na zidavo cerkve, a se sedaj nahajajo raztreseni po cerkvi na drugotnih mestih, kjer so komaj vidni, ter nekateri nagrobniki, ki sedaj propadajo v cerkveni zunanjščini. Služniki, ki jih je tja namestila gotika, so očiščeni ometa in govore v svojem prvotnem kamnitnem jeziku. V to novo celoto se bo ubrano uvrstila polihromno podana rebarokizirana prižnica in nova, v ognju pozlačena svetila.

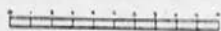
Če je res, da so na novo odkrite arhivolte romanskega izvora, potem nam je prvotna romanska zgradba v svoji tločrtni razsežnosti in oblikovno dobro podana. To je troladijska bazilikalna zgradba, ki se je krila s sedanjim tločrtom, počenši vse od zapadne fasade do gotskega slavoloka, kjer je prvotno bila romanska apsida kvadratičnega, še bolj verjetno polkrožnega tločrta. Konstrukcija stropov nad ladjami je bila verjetno izvršena v obliki ravnega, lesenega kasetiranega stropa.

Iz dobe gotike je restavracija odkrila na cerkveni zunanjščini prej nepoznan

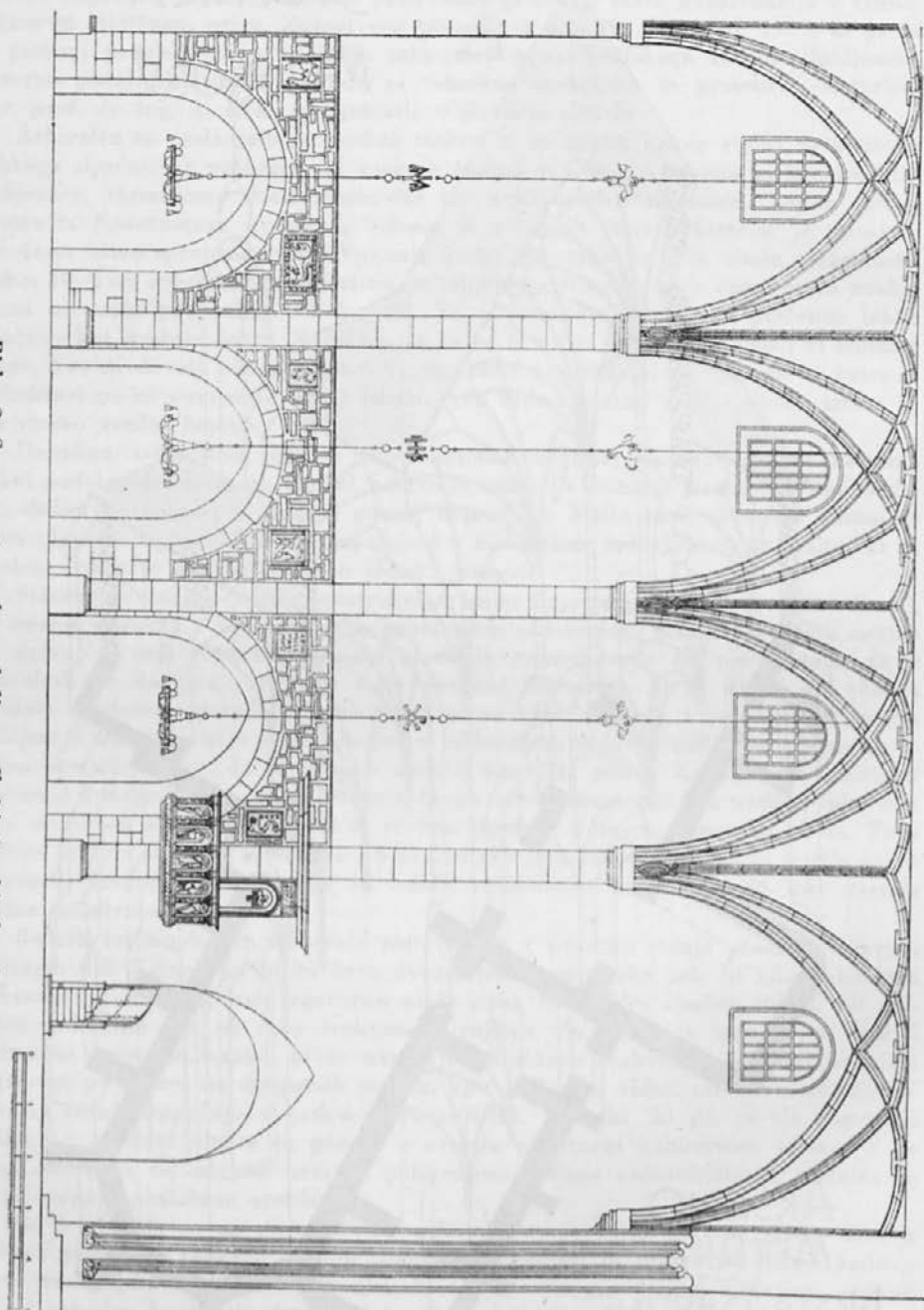
v
STOLNICA
MARIBORV

AKSONO
METRIJA
NOTRANJŠČINE

Risba 1.

Risba 2. Severna stena glavne ladje z odkritimi arhivolami.

relief in štiri okna z deloma ohranjenim krogovičjem. Močno poškodovan gotski relief (pril. 3), izklesan iz sivega haloškega peščenca, je bil odkrit na zapadni fasadi levo od opornika z vzdanimi romanskima fragmentoma. Vzidan je tik nad ohranjenim šiljastim lokom gotskega okna, ki pa je sicer povsem uničeno, ker je moralo s svojim krogovičjem napraviti prostor renesančnemu epitafu. Relief, ki je plastično močno oblikovan, ima obliko pravokotnika s tipičnim gotskim okvirnim profilom in predstavlja Krista na Oljski gori. Uničen je bil verjetno tedaj, ko so prvič ometali fasado in zravnali njene plastične izbokline.

Okno pod njim je sicer uničeno, k sreči pa je ohranjen popolnoma njegov dvojček (pril. 4) v najbližji soseščini, desno od opornika. Dimenzije okna so kaj neznatne v primeri z današnjim stanjem ali točneje s stanjem gotike v začetku XVI. stoletja, ko je bila gotska cerkvena tvorba z dograditvijo presbiterija zaključena. Skromne mere odkritega okna nam postanejo razumljive, če pomislimo, da imamo tedaj še opravka z razsežnostjo romanske troladijske cerkve, ki ni bila samo manjša, ampak tudi znatno nižja. Izgleda, da se je gotski slog najprej pojavil v oknih, ki so kot naprednejši element nadomestila romanska, še preden se je pričelo preoblikovanje celotne arhitekture, v prvi vrsti z dozidavo mogočnega presbiterija in presvodenjem ladij. Takrat so se tudi ta novo odkrita majhna gotska okna umaknila sedanjim, večjim.

Deloma uničeni sta tudi obe ostali na novo odkriti gotski okni: eno na južni fasadi levo od stranskega vhoda (pril. 5), kjer ga je prekril renesančni nagrobnik, drugo na vzhodni fasadi južne, stranske ladje (pril. 6), katerega krogovičje je shranjeno in bo restavrirano. Da je bilo teh oken iz prve faze gotizacije romanske cerkve več, nam zgovorno priča dejstvo, da smo pri prebitju dveh novih bazilikalnih, polkrožnih oken pod svodom glavne ladje našli nešteto fragmentov podobnega krogovičja: ko so povišali glavno ladjo, so uporabili že obdelano kamnoseško gradivo, ki so ga pridobili iz opuščenih arhitekturnih členov.

Iz dobe visoke gotike, ko je bil dograjen sedanji presbiterij, je profilirana in kamnoseško obdelana vdolbina (pril. 7), ki je bila odkrita neposredno za glavnim oltarjem. Služila je v obredne svrhe in je ostala odprta verjetno vse do baroka, ko je cerkvena notranjščina prejela novo opremo, v prvi vrsti nov baročni glavni oltar. Tedaj so jo zazidali in napravili novo, podobno, na desni strani oltarja.

Gradivo iz dobe romanike in gotike, ki ga je odkrila restavracija l. 1938. in 1939., je važen doprinos k osvetljenju arhitekturnih razvojnih faz mariborske stolnice; potrjuje deloma Grausove navedbe iz časa zadnje restavracije v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, deloma te navedbe korigira, v celoti pa jih ponazoruje.

P. Bernard Mariborčan in p. Fr. Wagner.

Dr. Fr. Ilešič.

P. Bernard je v svojem nemško-slovenskem slovarju (1760) navedel tudi nekaj severnoslovanskih besed; kolikor sem takih besed našel, jih navajam na str. 73—4 svoje razprave o njegovem slovarju (ČZN 1939). Tam tudi poročam, da je med tiskom razprave g. prof. Fr. Baš opozoril na jezuita Fr. Wagnerja »Universae Phrasologiae latinae corpus« iz l. 1750., češ, morda je p. Bernard severnoslovanske besede vzel iz te Wagnerjeve knjige. Takrat stvari nisem mogel dalje zasledovati; pozneje mi je mariborska Študijska knjižnica poslala Wagnerjevo »Frazelogijo«, nje trnavsko izdajo iz l. 1750., na vpogled, da bi po njej rešil vprašanje.

Jezuit Fr. Wagner je bil po rodu Nemeec; rojen je bil 1675 v Wangenu »na Švabskem« v Nemčiji (najbrž je to oni Wangen, ki leži severno od Bodenskega

jezera), umrl je na Dunaju 1738, po drugih virih pa šele 1760 (Wurzbach). V jezuitskih zavodih v Kremsu, v Bratislavi, v Trnavi je poučeval retoriko, pozneje pa je bil prefekt in »operarius« (upravnik hiš) v jezuitskem zavodu na Dunaju. Napisal je mnogo gramatičnih in zgodovinskih del, med drugim tudi že omenjeno »Universae Phraseologiae germanico-latinae¹⁾ corpus congestum«, Augsburg 1718 (pozneje večkrat v drugih mestih). Nas zanima tukaj trnavska izdaja, ker je v njej nemškemu tolmačenju latinskih besed dodano še madžarsko in slovansko; kakor čitamo v naslovu te izdaje, so v njej prvič, in sicer šele »nedavno« dodani madžarski in slovanski prevodi latinskih besed (»demum apud nos linguis Hungarica et Slavica locupletatum«, namreč: corpus).²⁾

Wagnerjeva »Frazeologija« je faktično velik slovar latinskega jezika, in sicer v trnavski izdaji latinsko-madžarski + nemški + slovanski slovar (t. j., v tej izdaji se latinske besede najprej tolmačijo madžarski, potem nemški in končno slovanski). Nas zanimajo tukaj slovanske besede.

Izdaja ima nepodpisan latinski uvod »ad Humaniorum Scholarum professores«; tu govori pisec o svojih virih, o svoji metodi, omenja svojega stanovskega tovariša, ki je pomnožil število latinskih pisateljev, katerih jezik je v »Frazeologiji« uvaževan (ta njegov stanovski tovariš pa nikakor ni hotel biti z imenom imenovan), toda v vsem uvodu ni besede o tem, kdo je v pričujoči trnavski izdaji dodal madžarske in slovanske besede. Ko čitaš ta uvod, se ti zdi, da ga je Wagner napisal sam³⁾, a obenem obžaluješ, da ne zveš, kdo je dodal slovanske besede.

Glavno naše vprašanje pa je: Ali moremo v trnavski izdaji Wagnerjeve »Frazeologije« videti vir, ki bi bil iz njega p. Bernard zajel svoje severnoslovanske besede?

Vse, kar je pri Wagnerju slovanskega, je češko o; vidi se to čisto jasno, saj se v »Frazeologiji« ne nahajajo samo poedine slovanske besede, nego so pogostoma navedeni celi slovanski stavki, tako da sodba o značaju Wagnerjevega slovanskega jezika ni težka. »Frazeologija« piše: d j l o (= dilo), torej češko obliko, ne slovaške: dielo; piše: c ý z ý (alienus), torej češko obliko: cizí, ne slovaške: cudzí; piše: s l e p i c e (gallina), torej češko besedo, ne slovaške: kura... Res pa je, da piše r, ne ř (za mehki r', rj), ki ga ima češki jezik; piše: lékar, ne češki: lékař; dobre, ne češki: dobře; more, ne češki: moře; kržj (= kríž), ne češki: kříž... Ali si je to pisavo treba razlagati s tem, da jezuitska tiskarna v Trnavi ni imela znaka za ř? Ali pa je to trnavski jezikovni kompromis s slovaškim izgovorom? Na noben način pa ta pisava ne izpremeni dejstva, da je slovanščina v Wagnerjevi »Frazeologiji« po jezikovni in pravopisni strani češka, ne slovaška; trnavski slovanski izpopolnjevalec »Frazeologije« je najbrž rabil kak češki slovar; slovaškega »Bernoláka« takrat še sploh ni bilo.

Kateremu jezikovnemu področju pa pripadajo severnoslovanske besede, ki jih ima p. Bernard? Češkemu? Slovaškemu? Poljskemu?

Na to vprašanje ne moremo odgovarjati z besedami: Pan, slymak (polž), spje-

¹⁾ Tako navaja knjigo Wurzbach, vendar to ni pravilno, zakaj knjiga je latinsko-nemški slovar (in ne obratno).

²⁾ Popolni naslov trnavskega izdanja »Frazeologije« se glasi: Universae Phraseologiae latinae corpus, congestum a P. Francisco Wagner Societatis Jesu Sacerdote, secundis curis a quopiam ejusdem Societatis Sallustiana, Caesareana, Liviana, Corneliiana, etc. Phraseologiis, Demum apud nos linguis Hungarica, et Slavica locupletatum. Editio Tyrnaviensis prima. Cum Speciali Privilegio Sacrae Caes. Regiaeque Majest. et Permissu Superiorum. Tyrnaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, Anno MDCCL. 8°. (VIII) + 1272 + (XLVIII) str. — V zagrebški univerzitetni biblioteki je več Wagnerjevih del, ali trnavske »Frazeologije« ni.

³⁾ Potemtakem bi Wagner l. 1750. še živel in bi bila letnica njegove smrti 1738, ki jo Wurzbach navaja na prvem mestu, kriva.

vak (pevec) . . . , ki jih imata oba, p. Wagner in p. Bernard, zakaj to so splošno-severnoslovanske besede,⁴⁾ ki jih je p. Bernard mogel najti tudi drugje, ne samo pri p. Wagnerju; pri tem niti ne polagam posebne važnosti na to, da p. Bernard piše: Pan, slymak, spjevak . . . , p. Wagner pa malo drugače: pán, slimák (sub cochlea), lpjvác (= spívác), lpčvak . . .

Važnejše so za naše vprašanje besede, ki imajo pri Wagnerju češko obliko, pri p. Bernardu pa ne: Bernardova V y e s a (Thurn) je pri Wagnerju v čisto češki obliki: věže (znak češčine je končnica e mesto a); Bernardova oblika je slovaško-poljska, a malo verjetno je, da je p. Bernard imel toliko slovanskega lingvističnega znanja, da bi bil iz češke oblike w ě ž e znal napraviti obliko, ki bi bila obenem tudi jugoslovanska: vježa, da bi bil znal češki ě (v prvem zlogu besede) pravilno čitati ter ga podati z je; p. Bernard je imel pač vir, ki mu je že dajal to besedo v obliki: vježa. — Wagner ima sub facetiae (šala, šaljive besede): kunsłowné, žertowné reči . . . , žertičky . . . , žerty, a p. Bernard ima besedo S a r t (= ž a r t), t. j., besedo piše z a, a v tej obliki je to slovaško-poljska beseda. — Wagner ima sub superbia besedo p e y c h a (češki književno: pýcha, ki se dialektično izgovarja: pejha, beseda je tudi slovaška); p. Bernard piše: pyha; težko je misliti, da bi p. Bernard, če bi imel Wagnerjevo pycho pred seboj, znal lingvistično iz nje napraviti pycho, imel je pač vir, ki je dajal pyho, a pycha je tudi poljska.

Nekaterih Bernardovih severnoslovanskih besed pa Wagner sploh nima. P. Bernard navaja besedo m o t i l (metulj), ki je češka (motyl) in poljska (motyl), a p. Wagner sploh nima latinske besede papilio (metulj), zato seveda pri njem tudi besede motil ni; svojega motila torej p. Bernard ni mogel vzeti iz Wagnerja. — P. Bernard ima besedo r o z g a v pomenu š i b a (ta pomen ima beseda v poljščini), a p. Wagner sub virga nima rozge (virga mu je, kakor češkemu Jungmannu: metla, prút, pružina, besede ferula pa sploh nima); svoje rozge torej p. Bernard ne more imeti iz Wagnerja. — P. Bernard ima besedo k a r l i k, ki je češka in poljska (manj slovaška) beseda za Zwerg, a p. Wagner sploh nima latinskih besed za pritlikavca (nanus, pumilio, pumilus), zato seveda tudi ne karlika. — Za n o j a (Straußvogel) ima p. Bernard poljskega s t r u s a in češkega p ě t r o s a, a p. Wagner te ptice sploh ni sprejel v svoj slovar (bil bi struthio, struthocamelus). — Za Ehrwürdigkeit ima p. Bernard češko V a s h n o s t, pri p. Wagnerju (sub honestas, reverentia) te besede ni. — Za Schatz ima p. Bernard tudi besedo s k a r b (to je v tem pomenu poljska beseda), a Wagner te besede nima; thesaurus mu je češki p o k l a d. — Za Nachtigall (luscinia) ima p. Bernard tudi s p e v o v a č k o, a Wagner sploh ne navaja latinske besede luscinia. — Za Schwanz ima p. Bernard besedo o g o n, ki je v tej obliki poljska (češki: ohon), a Wagner ima za cauda češki w o c a s (= ocas), wohaňka (= ohaňka). — Za Kropf ima p. Bernard besedo g a r z e l, ki spominja poljske besede gardziel (Schlund, Gurgel), a Wagner nima za Kehle (sub guttur, struma, tumidus, turgidus) nobene take besede, nego ima češki chrtan, hrdlo. — Za Abgesandter ima p. Bernard besedo p o s l a n i e c, ki je po pisavi končnice poljska, a p. Wagner (sub legatus, nuntius) sploh nima besede poslanec, nego ima besedo p o s e l.

Kakor vidimo, si velike večine Bernardovih severnoslovanskih besed z Wagnerjevo »Frazeologijo« nikakor ne moremo tolmačiti; zato smemo trditi: W a g n e r j e v a »Frazeologija« p. Bernardu ni služila kot vir.

Bila je ta »Frazeologija«, kakor kaže njen predgovor, namenjena profesorjem

⁴⁾ Poljski: pan, češki: pán, slovaški (pri Bernoláku): pán. — Poljski: ślimak, češki: slimák, slovaški (pri Bernoláku): slimák. — Poljski: śpiewak, češki: zpěwak, slovaški (pri Bernoláku): spěwák (spěwáč). — Poljski: śpiewaczka, češki: zpěwačka, slovaški (pri Bernoláku): spěwačka. — Prim. tudi še (malo niže) besedo: pycha.

»humaniorum scholarum«, t. j., profesorjem višjih razredov takratnih gimnazij; tako knjigo so manj potrebovali kapucini, ki so bili predvsem dušni pastirji ljudstva in pridigarji, močno so jo pa rabili jezuiti, ki so povsod vzdrževali gimnazije; značilno je, da je bil primerek Wagnerjevega spisa »Methodus recte cogitandi...« (Augsburg 1717), ki ga ima zagrebška univerzitetna biblioteka, nekdanj last jezuitov v Zagrebu, a primerek knjige »Historia Josephi I Caesaris...« (Dunaj 1755) last jezuitov v Požegi.

Analiza Bernardovih severnoslovanskih besed, kakor sem jo podal gori, kaže, da je p. Bernard črpal iz nekega slovaško-poljskega ali pa poljskega vira, ne iz češkega. Med njegovimi severnoslovanskimi besedami, kolikor sem si jih zabeležil jaz, ni nobene, ki bi bila izključno češka (pštroso je sicer samo češki, ali dodan je pri Bernardu⁵⁾ poljskemu strušu); nekaj besed je češko-poljskih ali pa češko-slovaško-poljskih. Besedi vježa in žart sta po obliki slovaško-poljski. Po pomenu sta samo poljski besedi skarb in rozga, po obliki pa ogon in poslaniec.

V Bernardovem viru ali v Bernardovih virih se je nahajal tudi madžarski element. Na to sedaj posebej opozarjam, in sicer radi besede Duna, ki p. Bernardu rabi za Dunaj in za Avstrijo, a Duna je madžarsko ime reke Donave (Dunaj, Dunav). Na str. 61 svoje razprave citiram pod črto iz Bernardovega slovarja: Österreich: »dunava deshella (oder) duna... Wien duna..., Wiener Statt..., dunavu Mestu«; pridevnik dunav(i), a, o je naredil p. Bernard od duna tako, kakor je naredil pridevnik nogavi od noga ali nunavi od nuna (str. 83 moje razprave); če sem se prej čudil, da p. Bernard ni poznal imena Beč ali Dunaj, se sedaj nimam več čemu čuditi: vedel je pač, da se reka imenuje Dunaj in da se tako imenuje tudi mesto, ter je madžarsko ime reke prenesel tudi na mesto (zakaj baš madžarsko, to je vprašanje posebej; morda se mu je madžarska oblika zdela etimološka podstava, jasen koren oblik: Dunaj, Donava). Da se tudi reka imenuje Dunaj, mogel je p. Bernard (če ni vedel tega od drugod, n. pr. od Belostenca) vedeti iz takšnih knjig, kakor je bila knjiga Slovaka Matije Bela »Compendium Hungariae geographicum« (poznam to knjigo v drugi izdaji iz l. 1767., prvič je morala iziti mnogo prej, saj je nje avtor l. 1749. že umrl), kjer na str. 6 čitamo: Danubius, Hungaris Duna, Slavis Dunay.⁶⁾

⁵⁾ Dictionarium, str. 345: Strauß Vogel Strufs, a, m. Struz, a, m. Pstrofs, a. Strufsni Selodez.

⁶⁾ Zdi se mi potrebno, v tej zvezi močneje opozoriti na tega pisatelja. Matija Bel (Belius), 1684—1749, Slovak po pokolenju, Slovan po zavesti, toda »Hungarus«, rojen v Očovi pri Banjski Bistrici na Slovaškem, je bil rektor šol in evangelijski pridigar v Banjski Bistrici in v Bratislavi. Gori navedeni »Compendium« je sestavljen »ad exemplar« večjega njegovega dela »Notitia Hungariae novae historico-geographica...«, v 4 delih, Dunaj 1735—1742. Bel je prevel novi zakon sv. pisma v češčino; njemu se pripisuje tudi spis »Orthographia bohemicoslavica«, Pešta 1742. Napisal in izdal je tudi »Institutiones Linguae Germanicae, in gratiam Hungaricae iuventuti editae«, prvič 1708, drugič 1730; v dolgem predgovoru te knjige na prvem mestu govori o Slovanih, opozarja na sorodnost ilirščine s češčino in navaja tudi »die Wenden, Windischen«. Kot dopolnilo navedenemu geografskemu kompendiju o Ogrski je izšla posebna knjiga, geografski »Compendium regnorum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galiciae, et Lodomeriae«, torej kratko: hrvatskih dežel in poljske Galicije (vsaj v zagrebški univ. biblioteki se tudi ta knjiga pripisuje Belu). Svoj spis »De vetere litteratura Hunno-Scythica«, Lipsko 1738, je Bel posvetil Danielu Ernstu Jablonskemu, »per Poloniam maiorem spectatissimo«, napisal je predgovor k poljski izdaji novega zakona sv. pisma (Lipsko 1709 in 1714), gibal se je torej po slovanskem teritoriju, ki odgovarja Bernardovim severnoslovanskim besedam. Žal mi sedaj niso pristopna vsa Belova dela, da bi stvar mogel dalje raziskovati.

V svoji razpravi nisem mogel popolnoma razjasniti, zakaj je p. Bernard tako močno rabil izraz bogmetski. Če prav razujem opombo Jakoba Gomilšaka, ki jo citiram v opombi 54 na str. 58/59, trdi on, da Madžari pravijo Prekmurcem: Bogmeci. Ali je p. Bernard tudi v tem odvisen od kakega slovaško-madžarskega vira?

Oroszlana (= lev, gl. str. 83 moje razprave) bi p. Bernard mogel imeti tudi iz Belostenca (1740), ki piše: Oroszlan (v ilirsko-lat. delu: Oroszlán), ali to ne pomeni, da ga je res imel od tega hrvatskega leksikografa.

Doslej neznan Slomškova pesem.

Janko Glaser.

Med gradivom, ki ga iz Lendovškove zapuščine hrani Zgodovinsko društvo v Mariboru, se nahaja sledeča dopisnica, poslana Lendovšku, takrat kaplanu v Ptuj:

V Mariboru 15. avgusta 1877.

Na svojem potovanju sem bil uni teden v Inomostu najšel redemptorista P. Ojevica, ki so bili pred 48. letom prior mariborskih redemptoristov. Pogovarjaje se o naših razmerah pripovedovali so mi, da so za jubilej njeovega reda spisali slovensko knjižico o življenju sv. Alfonsa Liguorija in da so za uvod jim Slomšek napisali pesem o sv. Liguoriju. Te pesmi Slomškove v Tvoji zbirki še ni. Morebiti dobiš kde omenjeno knjižico. P. Ojevic je nimajo in jaz ne vem, da bi jo kde bil videl.

Pozdrav!

Tvoj I. Skuhala¹⁾ m. p.

Knjižica, o kateri je tu govor, je »Kratko popilanje shivljenja 1vetiga Alfonsa Marije od Liguori«. Izšla je anonimno l. 1840. v Mariboru, kakor pa se dá ugotoviti po začetnicah na koncu Alfonzovega življenjepisa, jo je napisal p. J. Ojevic²⁾. Gornje Skuhalovo poročilo nam to ugotovitev potrjuje in nudi za njeno pravilnost z avtorjevo lastno izjavo neposreden dokaz.

Še zanimivejša pa je v njem ugotovitev, da je »Péfem od 1vetiga Alfonsa«, ki je objavljena v knjižici (ne sicer kot uvod, kakor pravi Skuhala, pač pa kot dodatek na str. 62—8), Slomškova. To je tudi vzrok, da Skuhala o stvari poroča Lendovšku, ki je eno leto prej (1876) izdal Slomškove pesmi: opozarja ga na pesem, ki je »v zbirki še ni«, za morebitno novo izdajo ali dopolnilo. Ker pa do take izdaje ni prišlo, je ostalo Slomškovo avtorstvo navedene pesmi v literaturi doslej nezabeleženo; v Slov. biografskem leksikonu se pripisuje pesem p. Ojevcu.³⁾ Ne da bi vedel za avtorja, je pisal o pesmi dr. K. Glaser⁴⁾, in sicer na podlagi izvoda (očividno ponatisa iz knjižice), ki ga je našel »v knjižnici marnberški« (mišljena je tamkajšnja župnijska knjižnica). Da se je našel tisk prav tam, je umljivo: p. Ojevic je bil 1849—1854 v Marenbergu dekan⁵⁾.

Pesem obsega 15 devetvrstičnih kitic in podaja v običajnem slogu verzificiranih svetniških biografij značilnejše in za verskovzgojno izrabo prikladne momente iz svetnikovega življenja. Kot primer navajam 3., 4. in 5. kitico:

¹⁾ Ivan Skuhala (1847—1903) je bil takrat profesor moralke in ravnatelj dijaškega semenišča v Mariboru. Več o njem gl. v biografiji [Voh J.], Ivan Skuhala, Maribor 1903.

²⁾ Prim. ČZN 1923, 106.

³⁾ SBL II, 223. Omenjajo se na istem mestu tudi Ojevčevi stiki s Slomškom.

⁴⁾ LZ 1894, 572—3.

Pravizhen doktor On, fkerbi
 Vše pravde prav fkleniti,
 Nar manj krivize fe boji
 Alfons komu ftoriti.
 Ni hotel krivih mitev vset,
 Pravize ne flepiti,
 Rajfhi je hotel vbóg shivét
 In sapuftit' golufen fvet,
 Kakor dufho sgbuiti.

Duhovski ftan fi isvoli,
 Paftrisko lepo flushbo,
 Pofebno vhogim ofkerbi
 Novo duhovfko drushbo.
 Befedo boshjo osnanovat:
 To fo njegove shelje,
 Sgublene k' Bogu pripeljat,
 Jih pogublenja ovarvat:
 Nar vezho mu vefelje.

On vidi sapuftenih frót
 Veliko bres paftrija,
 On gleda, koljko hudih smot
 Sovrashnik dufh rafshirja.
 Veliko shetuv on fposna,
 Alj delavzov pa malo,
 Ki bres dobizhka zhafniga
 Storili vse bi za Boga,
 De bi jim delo sdalo.

Vse kitice so napisane v isti obliki, le v 2., 7. in 15. kitici je 4. vrstica brez rime; Glaserjeva trditev, da so kitice »brez doslednih stikov«, je torej pretirana in jo je treba popraviti. Verzifikacija je na splošno gladka in spretna — kljub temu, da zgradba kitice zlasti v svoji drugi polovici ni brez tehničnih težkoč.

Ali je pesem izvirna ali posneta po kaki tuji predlogi, ne vem. Verjetneje pa se mi zdi drugo. Za to govori poleg dejstva, da se je Slomšek v pesmih sploh rad naslanjal na tuje predloge, v našem primeru zlasti še nenavadna oblika kitice, ki je nima drugače nobena Slomškova pesem in ki bi je torej avtor najbrž pač tudi v tej pesmi ne bil uporabljal, če bi jo bil oblikoval popolnoma samostojno.

Latinski silogizem kot slovenjegoriški „test“ za treznost.

J. A. G.

V starih, davno preteklih, boljših, naravnost »pantagruelskih« časih — njih literarni monument je »Imenitni Voger«, njih poslednji, medli odsev so Skuhalove popevke — so v slovenjegoriški družbi ob pozni uri preskušali okretnost svojih jezikov s sledečim silogizmom:

»Bonus klopotec in suo klopociterio klopocitabiliter klopocitat.

Noster klopotec est bonus klopotec.

Ergo noster klopotec in suo klopociterio klopocitabiliter klopocitat.«

Past ne tiči toliko v logičnem sosledju stavkov, kolikor v prehodu glasovne skupine »t-c« na »c-t«. Najrajši se človeku zareče »klopociterio«, tedaj pa je že zgubljen. Odločilna ni samo pravilna reprodukcija besed, ampak, in to v prvi vrsti, hitrost, s katero jih kdo še lahko zdrdra. Ta poskus je seveda mogoč samo v humanistično izobraženi družbi; da bi tudi vedela, kaj pomeni »Barbara, Celarent, Darii, Ferioque prioris...«, ni ravno potrebno.

Bibliografija.

Stanje slovenske historične bibliografije.

(Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev 16. dec. 1939.)

Dr. Melitta Pivec-Stelè.

Sedanje stanje slovenske historične bibliografije najboljše karakteriziramo, če rečemo, da obstoji iz fragmentov. Namen tega referata je, precizirati obseg teh fragmentov, da nam bo omogočeno smotno izpolniti vrzeli in tako doseči zaželeno celoto. Vnaprej pa je treba povedati, da so obstoječi fragmenti zelo različnega obsega in da so tudi sestavljeni po različnih metodah.¹⁾

Omenjamo najprej kot manjše enote **personalne bibliografije**, n. pr.: Gratzy Oskar, Prof. Simon Rutar. MMK²⁾ XVI (1903), 65—6; Koblar Anton, Spisi prof. Simona Rutarja v Izvestjih Muzejskega društva. IMK XIII (1903), 52; Kovačič Fran, Bibliografija Slekovčevih spisov. ČZN I (1904), 62—9; Gratzy Oskar, Prof. Johann Vrhovec. MMK XV (1902), (III—IV); Vrhovnik Ivan, Ivan Vrhovec (Ljubljana 1933), 57—68; Lončar Dragotin, Profesor dr. Fran Kos. GMS IV/VI (1924/25), 49—54; Kranjec Silvo, Ivan Vrhovnik. GMS XVI (1935), 82—4. K temu je treba dodati bibliografije pri biografijah zgodovinarjev v Slovenskem biografskem leksikonu.

K manjšim enotam spadajo tudi **lokalne bibliografije**, kakor: Malnerič Martin, Tobolček. Knjižni almanah Bele Krajine. Ljubljana 1925, 42; Baš Franjo, Bibliografija o Ptujju. ČZN XXVIII (1933), 242—54; Novak Vilko, Bibliografija o Slovenski Krajini. Slovenska Krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja (Belinci 1935), 116—33.

Večje enote v naši historični bibliografiji so **regionalne bibliografije**, ki so nastale na ta način, da je večji del zgodovinskih izsledkov pri nas izšel v centralnih zgodovinskih ali domoznanskih časopisih, glasilih vodilnih zgodovinskih ali domoznanskih društev nekdanjih upravnih enot: Koroške, Štajerske, Kranjske, Primorja. Registri ali kazala teh časopisov so dozdej naši najboljši bibliografski pripomočki — s precej obširnimi naslovi.

Tako imamo za **Koroško**:

Ortner Max, Register der geschichtlichen Aufsätze der Carinthia 1811—1910 (einschließlich der Kärntnerischen Zeitschrift 1818—1835 und des Archivs für vaterländische Geschichte und Topographie 1849—1900). Klagenfurt 1911, IV+155. — Vsebuje samo članke. Manjši sestavki, ki se ne nanašajo na Koroško, so izpuščeni. Avtorsko kazalo in stvarno kazalo sta združeni v enem alfabetu.

Carinthia I. Register der Aufsätze der Jahrgänge 101—125 (1911—1935) (einschließlich der Jahrgänge 20—23 des Archives für vaterländische Geschichte und Topographie). Klagenfurt 1936, 62. — Po vsebini in po metodi je to nadaljevanje

¹⁾ Virov, ki se navajajo v vsaki pomembnejši zgodovinski knjigi, ne upoštevamo, ker te navedbe niso bibliografije v pravem smislu in nimajo namena, da bi bile popolne.

²⁾ Kratice: AT Archeografo Triestino. — ČJKZ Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino. — ČZN Časopis za zgodovino in narodopisje. — Carn N. V. Carniola nova vrsta. — GMS Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. — IMK Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. — MMK Mitteilungen des Musealvereins für Krain. — ZhVSt Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. — ZMS Zbornik Matice Slovenske. — ZUZ Zbornik za umetnostno zgodovino.

Ortnerjevega registra. S porabo preddel v deželnem arhivu ga je sestavil Matthias Gatterer.

Strastil von Strassenheim Theodor, Bibliographie der im Herzogtume Kärnten bis 1910 erschienenen Druckschriften. Klagenfurt 1912, 116. — Vsebuje samo knjige — vendar separati in društveni spisi niso vsi sprejeti — v avtorskem kazalu. Oddelek: Werke in slovenischer Sprache (97—116) je izpisek iz Simoniča.

Predvsem na Slovensko Štajersko se nanaša:

Kazalo k Časopisu za zgodovino in narodopisje I.—XX. Maribor 1926, 88. — Obstoja iz alfabetskega avtorskega kazala (16—32) in stvarnega kazala (33—88); sestavila sta ga Janko Glaser in Karl Prijatelj.

Za vso Štajersko pa imamo vrsto manjših in obsežnejših bibliografij, deloma za članke, deloma tudi za knjige:

Luschin von Ebengreuth Arnold, Uebersicht der in den periodischen Schriften des historischen Vereines für Steiermark bis einschließlich 1892 veröffentlichten Aufsätze, ferner der historischen oder die Steiermark betreffenden Artikel in der Steiermärkischen Zeitschrift. Graz 1894, 41.³⁾ — Upošteva sledeče časopise: Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 1—24; Schriften des historischen Vereines für Innerösterreich 1; Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 1—40; Steiermärkische Zeitschrift 1—12, N. F. 1—9. Iz društvenih glasil prinaša vse, iz njihovih predhodnikov pa le izbor.

Krones Franz von, Verzeichnis aller 1850—1899 in den Mittheilungen des Historischen Vereines, in den Beiträgen zur Kunde steirischer Geschichtsquellen und veröffentlichten Aufsätze und anderweitigen Angaben. Der Historische Verein für Steiermark von 1850 bis 1900 (Graz 1900), 13—41. — Članki so razvrščeni vsebinsko.

Mensi Franz von, Verzeichnis der 1900 bis 1919 in den Mittheilungen des Historischen Vereines in den Beiträgen zur Kunde steirischer Geschichtsquellen und in der Zeitschrift des Historischen Vereines (bis 1903 Steirische Zeitschrift für Geschichte) veröffentlichten Aufsätze und Notizen (als Fortsetzung des Verzeichnisses in der Festschrift des Historischen Vereines für Steiermark von 1850 bis 1900). ZhVSt XVII (1919), 310—29. — Obsega: Mittheilungen 48—50, Beiträge 31—40, Zeitschrift 1—17. Razvrstitev je ista kakor pri Kronesu.

Bibliografijo knjig, vendar z dodatkom obsežnejših člankov, je sestavil:

Schlossar Anton, Die Literatur der Steiermark in bezug auf Geschichte, Landes- und Volkskunde 2. A.⁴⁾ Graz 1914, XII + 341. — Glavni del knjige obsega vsebinski register, dodan je krajši imenski in stvarni register (299—341).

Schlossar Anton, Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde der Steiermark 1914—1930. Lfg 1 (Archiv für Bibliographie, Beiheft 10: Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde Österreichs 7. Abt.), Linz 1932, 139. — Delo je zamišljeno kot nadaljevanje prejšnjega, vendar ni kompletno, ker 2. snopič, za katerega naj bi bil sestavil imenski in stvarni register Otto Janda, dozdaj ni izšel.

Kranjska premore sledeče preglede:

Gratzy Oskar, Repertorium zur 50jährigen Geschichtsschreibung Krains 1848—1898. Laibach 1898, 76. — Je to bibliografija člankov iz revij: Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain 1846—1868; Mittheilungen des Musealvereines für Krain 1866, 1889—1898; Mittheilungen des Vereines des Landesmuseums 1856, 1858,

³⁾ Je to druga pomnožena izdaja; prva je izšla z enakim naslovom že l. 1873. in obsega 20 strani.

⁴⁾ 1. izdaja ima naslov: Schlossar Anton, Die Literatur der Steiermark in historischer, geographischer und ethnographischer Beziehung. Graz 1886, XII + 171.

1862; Argo 1892—1898; Blätter aus Krain 1857—1865; Carniola 1838—1844. Obsega avtorsko kazalo (1—15) in imensko, krajevno ter stvarno kazalo (16—76).

Gratzky Oskar, Repertorium zu I. W. Freiherrn von Valvasors »Die Ehre des Herzogthums Krain« (1689). Enthaltend ein alphabetisches Namens-, Orts- und Sachregister und im Anhang eine Inhaltsübersicht. Laibach 1901, 112. — Ta specialni repertorij je izšel kot priloga MMK XIV (1901), mesto 4./6. zvezka.

Pivec-Stelè Melitta, Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo 1891—1939. Ljubljana 1939, 62. — Časovno je to kazalo nadaljevanje Gratzkyjevega splošnega repertorija in se nanaša na: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1891—1909; Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1898—1907; Carniola 1908—1909; Carniola N. V. 1910—1919; Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 1920—1939. Glavni del je vsebinsko kazalo (7—52), priključeno je avtorsko kazalo (53—60).

Primorje, v kolikor ni upoštevano že pri kranjskih publikacijah, ima še posebej:

Puschi Alberto-Piero Sticotti, Indice generale 1829—1900 (dal) Arheografo Triestino. (Raccolta di memorie, notizie e documenti particolarmente per servire alla storia di Trieste, del Friuli e dell'Istria.) Trieste 1902 (AT Nuova serie XXIV), IV + 268. — Obsega avtorsko, kronološko, geografsko in epigrafsko kazalo člankov. Pripomniti moramo, da se tu, kakor pri celovških in graških publikacijah, nanaša na slovensko ozemlje le del gradiva.

Če preidemo zdaj na splošno historično bibliografijo, moramo reči, da je imamo manj kakor regionalnih, in občutna razlika je med starejšo in novejšo dobo; mejnik je leto 1912.

Do leta 1912. splošne historične bibliografije sploh nimamo, pač pa je vključena v splošno slovensko bibliografijo, ki jo imamo v sledeči vrsti:

Simončič Franc, Slovenska bibliografija I.: knjige 1550—1900. Ljubljana 1903—1905, IV + 627.

Glaser Karl, Bibliografija slovenska 1901. Ljubljana. ZMS IV (1902), 203—31. — Ozira se samo na knjige.

Šlebinger Janko, Slovenska bibliografija za 1902, 1903, 1904, 1905, 1906. Ljubljana ZMS V (1903), 199—238; VI (1904), 190—234; VII (1905), 211—66; VIII (1906), 173—229; IX (1907), 170—233. — Upošteva poleg knjig tudi važnejše članke.

Šlebinger Janko, Slovenska bibliografija za l. 1907—1912. Ljubljana 1913, 336. — Poleg knjig so zabeleženi tudi važnejši članki.

Po l. 1913. splošne slovenske bibliografije nimamo razen za l. 1929:

Šlebinger Janko, Slovenska bibliografija za l. 1929. Ljubljana 1930, 87. (Ponatis iz Slovenskega tiska.) — Obsega samo knjige v avtorskem kazalu.

Iz vseh tu naštetih del splošne slovenske bibliografije bi se morala historična snov šele izbrati.

Imamo pa sklenjeno vrsto splošne historične bibliografije od 1913 do 1927:

Šlebinger Janko, Bibliografija 1913/15, 1916, 1917/18. Carn N. V. VI (1915), 67—70, 218—25; VIII (1917), 177—33; IX (1919), 188—203.

Šlebinger Janko, Bibliografija 1919/20, 1920/21, 1922/23, 1924/25, 1926, 1927. ČJKZ II (1920), 299—308; III (1921/22), 154—62; IV (1924), 185—208; V (1926), 164—84; VI (1927), 268—93; VII (1928), 198—218. — V obeh teh publikacijah so knjige in članki združeni in zgodovina je obdelana obenem z jezikoslovjem, slovstveno zgodovino itd., vendar v ločenih rubrikah.

Za isto razdobje — po 1913 — moramo omeniti še nekaj bibliografskih del, deloma sorodnih strok, deloma institucij ali časopisov, ki se pečajo z zgodovino tako rekoč v stranskem poklicu:

B a š Franjo, Slovenska narodopisna bibliografija za l. 1929, 1930, 1931. ČZN XXV (1930), 227—41; XXVI (1931), 227—51; XXVII (1932), 205—20.

B a š Franjo, Slovenska zgodovinska in narodopisna bibliografija za 1932. ČZN XXIX (1934), 171—97.

M a r o l t Marijan, Š i j a n e c Franjo, Š l e b i n g e r Janko, Bibliografija za umetnostno zgodovino. ZUZ I (1921)—XII (1933).

Š l e b i n g e r Janko, Publikacije Slovenske Matice od l. 1864. do 1930. Ljubljana 1930, 96. — Zgodovinske publikacije so zbrane v 4. oddelku vsebinskega pregleda (77—80).

D o k l e r Anton, Jubilejno kazalo za vseh 50 letnikov Doma in sveta. Ljubljana 1938, 108.

V rokopisu je pripravljeno Kazalo za Čas l (1907) — 30 (1936) in njegove predhodnike, delo Jožefa U m k a. Prav tako obstaja v rokopisu bibliografija zgodovinskih člankov v Ljubljanskem Zvonu I (1881) — 50 (1930) in v Domu in svetu I (1888) — 43 (1930), delo članov historičnega seminarja na ljubljanski univerzi. Pripravlja se tudi Kazalo za Planinski vestnik I (1895) — 40 (1940), delo Josipa W e s t r a.

L. 1920. je izšel (ČJKZ II, 309—14) članek Milka K o s a: Slovenska historična bibliografija za l. 1919. in prvo polovico l. 1920., ki pa je ostal osamljen. Danes, ko je izšla slovenska agrarna bibliografija, ko so se naši zdravniki in filozofi energično lotili sestave svoje strokovne bibliografije, vendar tudi slovenski zgodovinarji ne bodo zanemarjali svoje strokovne bibliografije.

Dela je še dovolj. Treba bo pregledati vrsto časopisov, ki niso izključno zgodovinski (n. pr.: Slovenski pravnik, Bogoslovni vestnik, Geografski vestnik, Planinski vestnik, Zbornik znanstvenih razprav, Kroniko, Mladiko, med starimi Laibacher Zeitung in Novice), politične liste in župnijska glasila, treba bo pregledati hrvatske in srbske časopise, in morda najmanjša, pa bržkone najbolj zanimiva skupina bo naša zgodovina v tuji luči, v inozemskih publikacijah. Vendar je precej že storjenega; tako je n. pr. J. Rus ekscerpiral Laibacher Zeitung 1854—1912 za zgodovino, etnografijo, geografijo, biografijo, J. Šlebinger pa ima pripravljeno, v okviru celotne slovenske bibliografije, historično bibliografijo knjig in člankov od 1919 do 1939.

Razlike v že obstoječem gradivu za starejši in novejši čas nam nalagajo tudi nekoliko različne naloge. Ker je l. 1919. z ustanovitvijo lastne države tudi najgloblja cezura v naši zgodovini, bi morda kazalo najprej izpopolniti in na novo preliti historično bibliografijo od 1919 do danes, vzporedno pa pregledati stari fond od 16. stoletja dalje. Najlažje pa je začeti z l. 1940. tekočo bibliografijo.

Pri sestavi naše strokovne bibliografije smo manj odvisni od činiteljev izven nas (zakonodajce itd.) kakor pri drugih točkah našega zborovanja, zato mislim, da bi bilo mogoče že v teku enega leta nekaj doseči, in predlagam: 1. da bi se javili vsi tisti, ki morejo in hočejo prevzeti del te naloge, da bi si razdelili delo, izbrali urednika in določili temeljna načela (ker tudi pri metodah bibliografskega dela se je izvršil precejšen razvoj); 2. da bi naša društva za izdajo slovenske historične bibliografije preskrbela denarna sredstva.

Résumé.

La bibliographie historique slovène ne subsiste qu'en fragments. Les fragments les plus importants sont les index des revues historiques de la Carinthie, de la Styrie, de la Carniole et du Littoral, ainsi que les parties de la bibliographie slovène générale qui concernent l'histoire.

Slovstvo.

KIDRIČ FRANCE, ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA. Od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature. Izdala Slovenska matica v Ljubljani 1929—1938. 4°. 8 + 724 + LXXVIII str.

Ko je Kidrič pred dvanajstimi leti dobil od Slovenske matice vabilo, da naj napiše zgodovino starejšega slovenskega slovstva, mu je s tem bila dana prilika, da sistematično in sintetično obdelal snov, ki se je bavil z njo že več ko dve desetletji; bavil intenzivno in smotno ter s težnjo pravega zgodovinarja-znanstvenika: da ugotovi resnico. Da ta cilj doseže, je podvrzel temeljiti reviziji vse, kar se je razpravljalo o predmetu pred njim. Vsako vprašanje si je ogledal pri jedru, povsod šel do prvih virov. Tako je nastala dolga vrsta razprav in člankov, mnogo »potvar in pomot« je dobilo pravilno osvetljava, marsikaj, kar je veljalo za izgubljeno ali nerešljivo, je Kidrič z izredno doganljivostjo izsledil in razrešil, veliko problemov pa je načel in jih postavil sploh na novo. Vse to obsežno lastno delo ga je temeljito in vsestransko usposobilo, da se loti sinteze res kot sintetik in ustvari organsko, do vseh posameznosti logično premišljeno enoto, ne pa zgolj kompilacijo, ki bi dognanja drugih, sloneča morda na popolnoma različnih vidikih in dosežena z različnimi merili, povezavala samo mehanično. Obvladoval je snov do podrobnosti, že preden se je sinteze lotil, zato mu ni bilo težko, vso to snov notranje strniti, jo z enotnega vidika osvetliti in poiskati za obravnavanje tudi temu primerno metodo. Kot izrazit empirik je skušal osrednji vidik za svoje delo (in z njim vred tudi svojo metodo) deducirati iz snovi same. In našel ga je v dejstvu, ki ga je kot značilnost za naše literarno udejstvovanje strnil v uvodni stavek svoje knjige: »V mukah in zamudah se je izvijala slovenska literarna aktivnost izpod teže političnih, socialnih in kulturnih razmer.« Postavil si je za nalogo, pokazati, kako se je ta proces vršil — ali z drugimi besedami: obdelati našo literaturo z vidika razvoja, kakor ga je doživljal majhen, politično nesamostojen narod-zamudnik, prikazali kot njeno glavno gibalno prizadevanje, da se zamude popravijo, ovire premagajo.

Ni moj namen, razpravljati o delu podrobno: prebogato je in preobsežna je snov, ki jo podaja, da bi v okviru kratkega poročila bilo to sploh mogoče. Zato naj mi bo dovoljeno, da se omejim le na nekaj splošnih ugotovitev oziroma pripomb.

Razdeljena je snov v sledeča poglavja: 1. Stoletja beležk brez literarne tradicije (1—16), 2. Delo za protestantski repertorij v 16. stoletju (17—54), 3. Delo katolikov v dobi protestantske aktivnosti (55—62), 4. Ob petdesetletnici slovenske knjige (63—94), 5. Delo za katoliški repertorij po zatoru protestantizma (95—112), 6. Delo protestantov v dobi katoliškega razmaha (113—4), 7. Ob stopetdesetletnici začetka rekatolizacijskih komisij (115—36), 8. Prve preporodne generacije (137—690), 9. Ob petdesetletnici prve slovenske prerodne manifestacije (691—724). V prvi izdaji 1. snopiča (1929) so razvrščena poglavja deloma še drugače (zamenjani sta poglavji 3 in 4 ter 5 in 6) in v zvezi s tem so deloma tudi drugače naslovljena. Omenjam to izpremembo, ker se mi zdi značilna za Kidriča kot sistematika. Izoblikoval je z njo razporeditev gradiva tako enotno, da jo v sedanji obliki lahko smatramo za trajno in končno veljavno: vsako od obravnavanih treh literarnih razdobj (dobe pred Trubarjem ne štejem) je obdelano najprej analitično, nato sintetično; pri prvih dveh razdobjih, ko se je literarno delo vršilo strogo ločeno v dveh taborih (protestantskem in katoliškem), je v skladu s tem analizi posvečeno povsod po dvoje poglavij; posebej opozarjam pri teh dveh — snovno sorodnih — razdobjih na paralelizem v obdelavi (2—4 in 5—7). Tako je grupirana snov v pregleden, klasično preprost sistem: najprej uvodno poglavje o stoletjih, ko prave literature sploh še nismo imeli, nato tri poglavja o protestantski, tri o katoliški in dve o preporodni dobi — povsod najprej podroben razbor gradiva (2—3, 5—6, 8), nato kot zaključek dognanja, ki iz gradiva sledijo (4, 7, 9).

Kar se tiče snovi, je upošteevano vse, kar je kakor koli v zvezi z razvojem naše literature — pogosto tudi gradivo, kjer take zveze na prvi pogled morda niti ne bi pri-

čakovali in je opozoril nanjo šele Kidrič. V tem oziru je registrirano pač vse, kar prihaja količkaj v poštev. Ni pa delo samo registratura ali bolje rečeno inventarizacija gradiva, ampak je obenem tudi pregled — in kakor že omenjeno, povsod hkrati revizija — problemov, ki jih to gradivo vsebuje. Težnja, da se čim popolneje zajame vsa problematika, vodi mestoma sicer v hipotetičnost — kakor vodi težnja po snovni izčrpnosti ponekod v prenatrpanost —, vendar ostaja avtor tudi v takih primerih vedno stvaren in kritičen. Stvarnost in kritičnost ter v zvezi s tem zanesljivost je sploh temeljna lastnost njegovega dela, zato bo v glavnih obrisih nedvomno trajno ohranilo svojo veljavo, čeprav bodo posebne študije posamezna vprašanja razjasnile gotovo še podrobneje. Do bistvenih izprememb in dopolnitev bo prišlo pač le izjemoma — v glavnem tam, kjer bo nadaljnje raziskovanje odkrilo kako novo, doslej nepoznano gradivo, kakor imamo tak primer v slovarju p. Bernarda, o katerem se je z llešičevo razpravo v letošnjem Časopisu naše prejšnje, samo posredno znanje konkretiziralo in seveda razširilo.

Zanimivo je delo v metodičnem oziru. V okviru že omenjenih večjih, idejno danih razdobij je snov še nadalje časovno diferencirana, deloma po generacijah, deloma v še krajša razdobja, n. pr. v desetletja. S tem si je avtor omogočil, da obdela vsako tako razdobje podrobno in vsestransko zase in z njim sproti kolikor mogoče izčrpno poda takratno stanje celotnega razvoja. S tega vidika je Kidričevo široko zasnovano in vsa področja upoštevajoče sinkronistično podajanje zelo informativno. Nujna posledica takega podajanja je seveda, da raste naša literarna zgradba pred nami predvsem kot kolektivno delo vseh kakor koli sodelujočih sil, manj pa kot individualno delo izbranih posameznikov. Brez dvoma je ta vidik na mestu in deloma celo edino možen za starejšo dobo, ko močnih pisateljskih individualnosti sploh nismo imeli. Tam ga je avtor tudi brez težave in res z uspehom lahko izvedel. Čim bogatejše, čim bolj večstransko pa postaja naše literarno prizadevanje in čim vidneje se iz množice povprečnih delavcev-težakov začno dvigati posamezniki-ustvarjalci, osebnosti nadpovprečnih kvalitiet in vzporedno s tem tudi nadpovprečnega pomena in vpliva, tem težja postaja naloga, vključiti jih v ostalo istočasno dogajanje v pravem sorazmerju in na pravem mestu: vključiti tako, da njihove podobe ne prekrije okvir in da kronološko podajanje z vidika razdobij ne razdrobi njihovega individualnega lika v drobce brez strnjnosti. Čuti se to n. pr. ob Linhartu, o katerem je govor na mnogih mestih, ne dobimo pa o njem enotne in glede na njegov pomen dovolj nazorne slike. Mnogo boljši je v tem oziru Vodnik, čigar označitev spada med najbolj plastična poglavja v knjigi; tudi ta označitev sicer ni podana in continuo, ampak je porazdeljena po razdobjih (294—333, 416—45, 525—31, 647—57), vendar je vsak del zase enoten in vsaj za dotično razdobje res osredotočen na svoj predmet, tako da ima ob njem bralec priliko in čas, posvetiti svojo pozornost zdržema in brez motečih zastranitev ali pritegovanj drugega gradiva eni sami osebnosti. Tu je temeljna težkoča, kako spraviti v sklad ozir na celoto in na posameznika, rešena na način, ki pravilno in primerno upošteva oboje: ne samo to, da je vsak literarni pojav organsko zvezan s svojo dobo (kar poudarja Kidrič predvsem in povsod), ampak tudi to, da je delo vsakega posameznika tudi kot tako organska in torej enotna in v sebi zaključena tvorba (na kar se ozira Kidrič na splošno pač premalo). Škoda, da se zlate sredine, kakor si jo je utrl ob Vodniku, ne drži v vsej knjigi: bila bi ne samo čitljivejša in zanimivejša (kajti končno nas vendarle predvsem zanimajo močne osebnosti in te so nedvomno tudi glavni akterji), ampak bi pridobila tudi na svoji praktični vrednosti, kot vir za informacije (kajti teh išče več kdo z vidika posameznih pisateljev ko z vidika celotnega razvoja).

Za silo in na videz nam to pomanjkljivost nadomešča sicer imensko kazalo na koncu knjige, vendar vodi ta kašipot po prevelikih ovinkih in zahteva od bralca preveč potrpežljivosti: ob Zoisovem imenu se navaja n. pr. kar 277 posameznih strani, približno isto število pri Vodniku, preko 150 pri Pohlinu in Kopitarju, ne mnogo manj pri Trubarju itd. Iskati na tolikih mestih podrobnosti za skupno sliko je nemogoče, po vrhu pa je mnogo teh navedb za tak namen sploh brezpomembnih, ker se pisatelji navajajo v knjigi zelo pogosto

samo kot pripadniki določene dobe in se v taki zvezi neredko samo naštevajo. Tu je bilo na mestu pač samo eno: da se kazalo diferencira in se glavna in važnejša mesta navedejo z debelejšim tiskom ter strnjeno, z začetno in končno stranjo, kakor je izjemoma (vsaj glede zadnje zahteve) res navedeno prvo od gori omenjenih poglavij o Vodniku — a žal samo to. Táko diferencirano in obenem reducirano kazalo bi zelo pridobilo na preglednosti in uporabnosti in z njim vred bi postala uporabnejša tudi knjiga sama.

Za podrobnosti tu ni mesto — vendar naj popravim eno stvarno pomoto, ne toliko zato, ker bi bila ravno važna, bolj zaradi njene izjemnosti in trdoživosti: najstarejša izpričana slovenska deklamacija na latinski šoli v Rušah se ni vršila 13. junija 1700, kakor pravi Kidrič v 1. izdaji (str. 111) netočno po Slov. biogr. leksikonu (I, 374) in je pomotoma pridržal tudi v 2. izdaji (str. 110), čeprav navaja tu kot vir še podlistek v Jutru 12. avg. 1932, kjer se (enako kakor že v leksikonu) o stvari poroča pravilno: 13. junija 1700 se je vršila samo nemška deklamacija (avtor ji je bil benediktinec Egidij iz Št. Pavla), v slovenskem prevodu pa se je deklamacija ponovila šele na ruško soboto, t. j. v septembru i. l. »coram numerosissimo populo«. Stvar je vredna omembe in popravka zato, ker kaže, da je nemščino interne prireditve za nastop pred množico romarjev bilo treba nadomestiti s slovenščino, iz česar smemo sklepati, da so tudi ostale predstave, ki so se uprizarjale skoraj brez izjeme na ruško soboto ali nedeljo, bile verjetno slovenske. Netočna je tudi Kidričeva navedba, da so se igre v Rušah začele 1688 (ib.) in da so po 1722 »menda« prenehale (str. 126 v 2. izdaji); začele so se že 1680, 1722 pa so prenehale res, kajti predstavo tega leta navaja ruška kronika, ki nam je za to edini vir, izrecno kot zadnjo (ultima actio comica).

To mimogrede — sicer pa želim samo, da bi temeljitemu delu, ki je obenem eno izmed temeljnih del naše historiografije, čim prej sledilo nadaljevanje. Janko Glaser.

KIDRIČ FRANCÈ, ZOISOVA KORESPONDENCA 1808—1809. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani 1939. 4°. 227 str. in dve prilogi. (Korespondence pomembnih Slovencev. 1.)

Na pragu svoje 60letnice je dr. Francè Kidrič, redni profesor za starejšo slovensko književnost na Aleksandrovi univerzi in član slovenske Akademije, objavil med prvimi tremi publikacijami AZU in kot začetni zvezek Korespondenc pomembnih Slovencev prvi del Zoisove korespondence. S to knjigo se začinja v Akademiji načrtno zbiranje, izdajanje in komentiranje korespondence važnih slovenskih kulturnih delavcev po načinu, kakor je isti avtor že 1934 izdal Korespondenco J. N. Primca pri Znanstvenem društvu, predhodniku AZU. Da stoji na čelu zbirke ravno baron Žiga Zois, je mož v polni meri zaslužil, saj je s svojim delom, mecenstvom in mentorstvom družil najpomembnejše tedanje naše kulturne delavce v zasebno omizje, ki je predstavljalo za svojo dobo pravo slovensko akademijo.

V nad 30 strani dolgemu uvodu podaja urednik zgodovino Zoisove ostaline. Po sodobnih sporočilih je Zois iz skromnosti mnogo korespondence sam sežgal, ostala pisma pa so se v nemajhnem številu izgubila in se zaradi nerazumevanja njegovih dedičev še v našem času odmikajo dostopu. Tako je še po 1929 tajno izginil en zaboj pisem z gradu Brda pri Kranju, ki je bil do tedaj posest Zoisovih sorodnikov. Ob Zoisovi smrti se je pač pobrigala licejska knjižnica za pokojnikove knjige, muzej pa za mineraloške zbirke in razne rokopise, a korespondenca se je prepustila slučaju. Velik del ohranjene korespondence so rešili šele poznejši lastniki Zoisove hiše na Bregu De Trauxi, ki so jo prenesli na Reko. Tam jo je dobil na vpogled slavist prof. dr. V. Jagić, ki jo je dal za znanstveno uporabo na razpolago dr. Ivanu Prijatelju. A tudi tem piscem se je pozneje (pri lastnikih) zabrisala sled in tako je od vse te korespondence ohranjeno danes le toliko, kolikor je je mogel takrat dr. Prijatelj prepisati. Naša izdaja temelji po veliki večini na teh prepisih, zato jo je urednik po pravici posvetil Prijateljevemu spomenu.

V drugem poglavju podaja Kidrič seznam vse ohranjene Zoisove korespondence od početka 1769 do 1808, nato našteva dopisnike iz 1808 in navaja hranilišča ter eventualno

objavo ali uporabo pisem. Tekst krasita portret s faksimilom lastnoročnega podpisa barona Zoisa iz 1808 ter slika Brega v Ljubljani in Zoisove hiše.

Zoisova korespondenca, natisnjena v nemškem izvorniku, obsega dobo med 30. okt. 1808, ko je odšel Zoisov tajnik Jernej Kopitar na študije na Dunaj, in 20. majem 1809, ko so Francozi zasedli Ljubljano. Med 39 pismi je 22 Kopitarjevih Zoisu in 8 Zoisovih odgovorov, ostalih 9 pa se tiče drugih Zoisovih dopisnikov. Večino tvori torej dopisovanje med Kopitarjem in Zoisom, ki vsebuje marsikaj zanimivega o njunem medsebojnem razmerju, posebej še o Zoisovem mentorstvu. Največ je govora o dopolnjevanju in izdajanju znamenite Kopitarjeve slovenske slovnice; o Kopitarjevih stikih z velikim svetom, kamor mu je gladilo pot Zoisovo ime; o Kopitarjevem posredovanju med Zoisovimi prirodznanskimi zanimanji in raznimi učenjaki; končno o raznih slavističnih in slovenističnih vprašanjih, ki ne razodevajo sicer velikih problemov, a kažejo vroče zanimanje naših prvih dveh velikih slavistov za slovensko protestantsko književnost, za preporodno slovstvo Pohlina, Japlja, Linharta in Vodnika, za brambovske pesmi, za narodnostno nazivoslovje itd.

V končnem poglavju ugotavlja urednik pomembnost objavljenega gradiva za spoznavanje kulturne zgodovine slovenskega preporoda in nam na podlagi pisem osvetljuje Zoisovo iniciativnost ter glavne poteze njegove in Kopitarjeve osebnosti.

Pisma so opremljena z natančnim in bogatim komentarjem, ki je plod jubilatove razgledanosti in raziskovalne ustvarjalnosti. Dodani so pregled literature, stvarno in imensko kazalo ter popravki tiskovnih pomot; med slednje bi bilo uvrstiti še nekatere, n. pr. fehlt ihn — ihm (45), doppelter Äger — Ärger (49), augehen — aufgehen (49), ČJSZ — ČJKZ (159).

Z izvenkranjskimi okoliši, s Štajersko in Koroško, baron Zois ni iskal stikov, čeprav je imel med drugim plavže tudi v Mislinji. Zato o obmejnem ozemlju ne najdemo v njegovi korespondenci skoro nobenih podatkov. Tudi Kopitar se je v tem oziru izživiljal sprva popolnoma v krogu Zoisovih iniciativ. Šele ko je zapustil mecenovo hišo in odšel na Dunaj, je prišel prvič — a le mimogrede — v stik tudi s Štajerci. Zadnji dan oktobra 1808 je potoval skozi Celje v Gradec in iz površnega opazovanja sporočil Zoisu, da so štajerski Slovenci po narečju in oblačilu podobni Dolenjcem. Zois je s tem soglašal in še dostavil, da prav tako spadajo Slovenci ob Dravi na Koroškem h Gorenjcem (41, 47). Od štajerskih preporodnih pojavov pozna: laškega kaplana Aliča, prevajalca brambovskih pesmi; Zelenkovo slovnico iz 1791; vest o zanimanju oficialnih graških krogov za pouk slovenščine ob Dravi (156, 174); razlikovanje Kranjci — Slovenci (65, 82).

Od večjih slavističnih problemov obravnavajo pisma samo karantansko in panonsko teorijo. Zois omenja (182—183), da zbira Kopitar na Dunaju gradivo, ki bi dokazalo ali ovrгло mnenje, da spadajo Hrvati ob Kolpi h karantanskim Slovanom, praprebivalcem teh pokrajin. V starocerkvenih tekstih išče slovenizmov (155), dokazov za panonsko teorijo, da je slovenščina hčerka panonske slovanščine, skupnega jezika panonskih Slovanov (Kranjcev, Štajercev, Korošcev in kajkavskih Hrvatov); ker je sv. Ciril bil škof v Panoniji, smatra jezik njegovih prevodov za panonsko slovenščino (147, 155). Za pravega očeta karantanske in panonske teorije smemo torej smatrati Zoisa, Kopitar je njegovo naziranje le znanstveno podprl.

Stanko Bunc.

KIDRIČ FRANCÉ, PREŠEREN. I. P e s n i t v e, P i s m a. Izdajo je priredil —. II. Biografija 1800—1838. Spisal —. Tiskovna zadruga v Ljubljani 1936 in 1938. 8°. 408 in CDXXXIII str.; prvemu zvezku je priložena Jakčeva podoba »Prešeren okoli 1835«.

To je »Kidričev Prešeren«; to ime bo za vse čase ostalo izdaji, ki nam delo in življenje našega prvega pesnika podaja v doslej nedoseženi popolnosti in izčrpnosti. Ni tu mesto za podrobno presojo in vrednotenje celotnega dela, njegove zasnove ter posameznih ugotovitev; to spada v delokrog slovstvene zgodovine v ožjem smislu. Dotakniti se hočemo tu samo nekaterih okvirnosti in obuditi iz poteka prešernoslovja nekaj reminiscenc.

O prešernoslovju se more govoriti izza stoletnice Prešernovega rojstva, ko je (1900) izšla Pintarjeva »numerirana krasotna izdaja Poezij doktorja Franceta Prešerna«, ista nekra-

sotna ter (1901) kot tretja še ljudska izdaja brez slik. Ko je L. Pintar (1902) izdal še nemške pesmi Prešernove, je bilo lahko in poceni mogoče, Prešernove poezije razširiti med ljudstvom; leta 1901. je izšla celo ruska izdaja Korševa. Težko pa se je pogrešala izdaja s temeljitim uvodom in z razlago. L. Pintar se v predgovoru h krasotni izdaji tega krepko zaveda; opravičuje se z nedostatnostjo pristopnega mu gradiva. Iz krogov mladega razumnštva pa je izšel že l. 1901. (Jug I, str. 143) z naslovom »Prešernovo društvo« poziv z ugotovitvijo: »Še zdaj nimamo celotnega znanstvenega in kritičnega življenjepisa Prešernovega, še zdaj nobene kritične, nobene narodne izdaje njegovih pesmi s komentarjem«; da se zbira, ureja in porablja material, naj se ustanovi omenjeno društvo, ki bo vsako leto izdalo Prešernov zbornik. Poseben zbornik je na Aškerčevo pobudo že leto prej (1900) izdal Lj. Zvon (»Prešernov album«), a društvo, ki naj bi trajno skrbelo za tako publikacijo, se ni ustanovilo. Pač pa so se odslej posamezniki sestavno posvečali študiju Prešerna. Naj neskromno izpovem, da sem jaz pripravljaval kritično izdajo »Krstu«, primerjal prvi dve izvorni izdaji in oba rokopisa, v zvezi s to zamisljivo spisal za Lj. Zvon (1905) dve razpravi in animiral Blasnikovo tiskarno za faksimilirano izdajo cenzurnega rokopisa, ki pa je izšla (1908) brez mojega sodelovanja — samo vabilo na naročbo sem napisal. Zaradi drugih obveznosti sem moral zapustiti Prešerna; vstal pa je temeljit raziskovalec od pristnih sestavin navzgor, dr. Žigon sam in kmalu njegova šola. Toda po početnih lepih odkritjih in uspehih se je bolj in bolj izgubljal v estetski matematiki in umišljeni mistiki, ki je zaradi navidezne evidentnosti številčk pretela z zabrisanjem zdrave resničnosti pesnikovega čustvovanja in je, ker jo je Grafenauer prevzel v svojo sicer tako bistro »Zgodovino novejšega slov. slovstva«, pod vplivom te zgodovine razlago pesnika okostenenjala že v elementarnih početkih, v šoli, ki ji je dozdevna dokazilnost številčk olajšala interpretacijo. Zato sem na enem, glavnem, primeru, na Ajdovskem gradu, opozoril na absolutno realnost Prešernove pesnitve (DS 1911) in v opombi pokazal neizvedljivost Žigonove arhitektonike v »Krstu«. Ta arhitektonika je bila povod mojega prvega srečanja z dr. Kidričem. Ko je 1912 izšla Puntarjeva knjiga »Zlate črke na posodi Gazel«, mi je dr. Kidrič (27. marca 1912) pisal z Dunaja: »Med čitanjem Puntarjevih „Zlatih črk“ se mi je vsilila misel, da bi izgledalo čisto simpatično, ako bi midva, ki se nama v tej nemško-slovenski knjigi na nekoliko mestih skupno berejo leviti, v slučaju prilike tudi odgovorila pod skupno streho... Kolega dr. Prijatelj je bil navdušen, ko sem mu razodel tisto svojo misel... (Ta »strela« bi naj bila »Veda«). Predstavljam si to delitev tako, da bi prišlo na Vaše rešeto Puntarjevo pojmovanje antike, na moje Prešerna, toda meje niso strogo začrtane.« Do te skupnosti pa ni prišlo, ker je Puntar bil svojo knjigo, kot v početkih klasično-filološko, poslal v oceno v Berlin tamkajšnjemu vodilnemu filološkemu časopisu Berliner philologische Wochenschrift, uredništvo pa je referat poverilo meni. Spisal sem ga šele na ponovni poziv; izšel je v 35. letniku, 1915, str. 913—9. Tam sem dokončno izpodbil antično podlago Puntarjevih trditvev in vzporedno pokazal tudi nevdržnost številčne mistike v Prešernovih gazelah. Odslej je ponehavalo številčkanje s Prešernovimi pesmimi; vsebinsko bogata Žigonova knjiga »Prešernova čitanka — Komentar« (izdana šele 1922, natisnjena prej) je ravno zaradi tega številčnega sestava ostala — po krivici — skoraj neopažena. Nепretrgano, na zunaj precizno stvarno, na znotraj zdravo umevajoče, pa je vse naše stoletje posvečal svoj študij Prešernu dr. Kidrič do današnjega dne, do »svojega« Prešerna.

Zgrajen je ta »Prešeren« na podlagi ogromnega gradiva: tako ogromnega, da se je prvotna zasnova, po kateri naj bi biografija tvorila uvod v delo, izkazala za neizvedljivo. Bilo je treba posvetiti življenjepis posebno knjigo — in še je moral ostati nedokončan: sega samo do leta 1838., tako da ho za zaključek biografije in za vse ostalo gradivo, kolikor je za izdajo še namenjeno, potrebna še ena knjiga. Na zunaj je sled prvotne zasnove ostala v tem, da je biografija, čeprav izdana kot samostojna knjiga, paginirana z rimskimi številkami. To je za bralca sicer nepraktično in moti, zlasti, ker je knjiga zelo obsežna, vendar smo za to bogato odškodovani z vsebino, ki je s tem, da je pisatelj razširil prvotno nameravani obseg in si tako omogočil izčrpno izrabo gradiva, pridobila ne samo na širini, ampak

tudi na globini in tehtnosti. Škoda pa je, da je besedilo natisnjeno brez vsake podrobnejše razpredelbe in posamezni odstavki, ki tvorijo večkrat eminentno važne, izčrpane monografije, niso na zunaj označeni (z nadpisi, z obrobnimi pripisi in podobno).

V I. knjigi je zbrano vse, kar nam je Prešernovega ohranjeno, in sicer posrečeno kompromisno: v bistvu v prvotni obliki, vendar z zmerno, vsestransko preišljeno in utemeljeno modernizacijo; dobrodošlo je, da so sprejeta v knjigo poleg pesmi in Prešernovih pisem tudi pisma, ki so jih Prešernu pisali drugi.

V biografiji, ki napolnjuje II. knjigo, obravnava Kidrič vzporedno Prešernovo življenje in njegovo delo, kolikor ga je z znanstveno-analitično metodo mogoče zajeti. Zlasti je poudarjena organska povezanost pesnikovega dela z njegovim življenjem in v tem smislu so rešena tudi razna osnovna vprašanja, kakor so n. pr. Prešernova spolnost in razmerje do žensk (str. 38—9, 78, 131—4, 200—3, 293—4 in še več kje), razmerje do Julije (257—69, 291—3, 362—7), njegova »maloobetajoča zunanost« (61, 129—30, 360), »Krst« (364—6), matematična arhitektonika (47—8, 385—6) itd. Poleg Prešerna samega so obsežno prikazani tudi doba in sodobniki, zlasti nazorno n. pr. Ljubljana l. 1828. (89—123). Ponovno se Kidrič pri tem, ko riše ozadje svoji glavni, osrednji sliki, dotika tudi oseb in vprašanj, ki se tičejo naše ožje, regionalne zgodovine in nas torej tu še posebej zanimajo. Govori se v knjigi n. pr. o Celovcu in Slomšku (146, 290, 325), o Ahaclu (166), o Dajniku (167), zlasti mnogo pa o Vrazu (273—4, 286—8, 321, 330—5, 348—59), predvsem o njegovem stališču do knjižnega jezika, za kar nam nudi avtentično gradivo tudi I. knjiga, kjer je v celoti objavljena korespondenca med Prešernom in Vrazom (osem Prešernovih pisem Vrazu in sedem Vrazovih Prešernu). Sploh ga ni vprašanja, ki je kakor koli v zvezi s Prešernom, da ga Kidrič ne bi bil načel in tudi vsestransko osvetlil.

Pri stvarni dokazilnosti argumentov, od povsod skrbno zbranih, in pri dosledno varovanem stališču, da stoji samo to, kar je z dokazi objektivno podprto, čeprav morda ruši celó kako tradicionalnost, moremo reči, da je po Kidričevem »Prešernu« ostalo v prešernoslovju problematike tem manj, čim bolj avtor — in to je njegova svojstvenost — prepušča odločitev le virom in se sam omejuje na njih usmerjanje. To je zanesljiva gradnja od temeljev navzgor, s katero je postavljeno prešernoslovje pač končno veljavno na res trdna tla.

Dr. J. o s. T o m i n š e k.

SOVRÈ ANTON, STARI GRKI. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 1939. 4°. 568 str. (Mohorjeva občna zgodovina. Drugi zvezek.)

Kot drugi zvezek široko zasnovane Mohorjeve občne zgodovine je izšlo obsežno historično delo o antični Heladi. Da prikaže to važno, kulturno morda najbolj plodno in politično izredno razgibano obdobje svetovne zgodovine, je bil brez dvoma v prvi vrsti poklican A. Sovrè, ki je svojo nalogo rešil na docela svojiski način. Kot izvrsten poznavalec antike, ki je po T. Zielińskem naša skupna duševna domovina in temelj enotne evropske civilizacije, je v svojem delu zlasti poudaril kulturno zgodovino, ne da bi pri tem puščal vñemar politično dogajanje. Ker je delo zasnovano poljudno in ni namenjeno strokovnjaku, se avtor spornih vprašanj ali sploh ne dotika ali pa se odloči za tako interpretacijo problema, ki se mu zdi osebno najpravičnejša. Popularnemu značaju dela je najbrž tudi pripisati, da pisec nikjer ne navaja strokovne literature in virov, čeprav bi delo s preglednim seznamom antičnih virov in sodobnega zgodovinskega slovstva tudi za laika mnogo pridobilo na svoji vrednosti in porabnosti; avtor je v tem tako dosleden, da niti ob dobesednem citiranju ne navede svojega vira (prim. n. pr. navedka iz U. Wilckena in Kurcija Rufa na str. 280 in 488). Še neko značilnost, po kateri pa se Sovretovi Stari Grki prijetno razlikujejo od drugih del te vrste, naj že uvodoma podčrtam: to je avtorjevo skrbno poudarjanje vseh elementov antične kulture, iz katerih se je razvila in ob katerih se še danes oplaja evropska duhovna in gmotna omika.

Presegalo bi okvir tega informativnega poročila, kó bi hotel obširneje označiti vse

odlike Sovretovega dela. Vsako poglavje razodeva še ob tako kritični presoji, da ga je napisal avtor, ki obsežno in vse prej ko homogeno snov suvereno obvlada. Brez dvoma ni bila lahka naloga pisati istočasno o politični in vojaški zgodovini, gospodarskem in socialnem življenju, arheoloških in umetnostnozgodovinskih vprašanih pa še o verstvu, slovstvu, kulturi in znanosti. Sovrè je znal vse to neenotno gradivo skladno in sistematično obdelati; posebne omembe sta vredna zlasti odlična orisa kulturnega razvoja v 5. in 4. stoletju (str. 259—329 in 428—57). Marsikatero teh zaokroženih, skorajda monografičnih poglavij bi po svoji notranji tehtnosti in splošni kulturni vrednosti zaslužilo, da bi našlo pot v šolske čitanke.

Celotno delo je Sovrè razdelil v 12 več ali manj obširnih, jasno pisanih 'delov' in te zopet v poglavja, ki jim je ob strani dodal kratke marginalne posnetke; s tem je delo mnogo pridobilo na svoji preglednosti, ki jo tako pogosto pogrešamo v naši domači historiografiji. Prav tako dobro služi bralcu v hitro orientacijo poleg splošnega in nadrobnega kazala še imenik (seznam imen), ki ga je sestavil A. Vilhar. Vsa knjiga je obilno ilustrirana; podobe so nekaj dobri fotografski posnetki nekaj pa kaj povprečne risbe I. Potočnjaka. Zdi se mi, da v delo, kjer je vsaka podoba historičen dokument, spadajo predvsem verne fotografske reprodukcije, ne pa proste risbe, zlasti še, če gre za take umetnine, kot so grški likovni in stavbinski spomeniki. Vzorna je v tem oziru Taegerjeva antična zgodovina (Fritz T., *Das Altertum. Geschichte u. Gestalt. I. Band. Stuttgart 1939*), ki sicer ni obilno ilustrirana, ima pa zato izbrane in izredno dobre celostranske posnetke. Močno pogreša knjiga zemljevidov Grške in starega orbis terrarum, saj si branja Starih Grkov brez karte v roki skoraj ne moremo misliti; ta nedostatek je toliko hujši, ker so našemu izobražencu, kateremu je delo v prvi vrsti namenjeno, zgodovinski zemljevidi vobče dokaj težko dostopni.

Poleg teh splošnih pripomb se hočem v naslednjem še na kratko dotakniti nekaterih pasusov v knjigi, ki mi v tem ali onem oziru vzbujajo pomisleke, ne da bi hotel pri tem kakor koli zmanjšati dejansko vrednost knjige, ki bo še dolgo veljala za vzorno delo s področja domače poljudne historiografije.

Na str. 8 rabi avtor ime Helada le za srednjo Grčijo, medtem ko mu pozneje (n. pr. na str. 101) služi za oznako vse Grčije. Pri opisu arheoloških izkopavanj na Hissarliku (str. 16 sll.) bi morda kazalo ob Schliemannu navesti tudi njegovega, za trojanske starine nič manj zaslužnega sodelavca W. Dörpfelda, kakor bi ne bilo nápak pri Etruskih (str. 50) omeniti, da imamo v Zagrebu na platnenem ovoju egiptovske mumije ohranjen najpomembnejši etrurski tekst. V istem odstavku je (str. 51) nekoliko prenagljeno formulirana trditev, da je fašizem etrurska zadeva; avtor je pač hotel le reči, da so fasces, ki so dali fašizmu ime, etrurskega izvora, medtem ko je seveda fašizem kot sistem vse prej kot etrurska »zadeva«.

Zanimivo je poglavje o mitu in verstvu, kjer sledi avtor pri razlagi animizma in postanka verovanja v dušo racionalistične Tylorjeve nazore, kakor jih je kratko posnel H. Lamer v svojem izbornem priročniku »Wörterbuch der Antike« (1933), ki ga je Sovrè večkrat s pridom uporabljal. Vprašanje je seveda, ali morejo te sicer logične razlage vsakogar zadovoljiti.

Glede današnjega stanja homerskega vprašanja (k str. 62 sll.) bi bilo pripomniti, da trenutno prevladuje unitarna smer (prim. E. Betheja informativni članek »Homerphilologie heute und künftige«, *Hermes* 1935, str. 46 sll.). Poglavju o epu je priključeno zanimivo nietzschejevsko razglabljanje o apoliničnosti in dionizičnosti, tej usodni notranji razklanosti helenskega človeka.

Pri opisu ustavnega razvoja v Atenah (str. 118 sll.), ki je podan kaj skopo, s kulturno-političnega razgleda brez dvoma preskopo, sta med drugim izpadla grška termina za svetovalstvo in narodni zbor: bulé — ekklesia.

Čeprav pripisuje Sovrè pretežni del odgovornosti za peloponeško vojsko Perikleju (str. 210 sll.), ne da bi pri tem sledil tendenčna poročila komikov Kratina in Aristofana ter nekritične očitke zgodovinarja Efora, bi vendar kazalo v uvodu obširneje omeniti Tukidi-

dovo epohalno distinkcijo med vzrokom vojske in nje povodom, kajti kljub Nissenu in drugim modernim kritikom Tukidida bo ostalo njegovo zgodovinsko delo slej ko prej k τ ema es aei.

Zanimivo — bralcu se zdi, da ne vedno sine ira et studio — je predstavljen Demosten v svoji neenaki borbi z obema velikima Makedoncema (str. 384 sl.). Sovretu je Demosten vedno drugim: »vse prej ko tankočutni demagog in eden najkratkovidnejših grških državnikov« (str. 387), ki »iz njega škili poleg spreminjaste lažnivosti tudi politična kratkovidnost« (str. 398), »nespravljiv demagog« (str. 407), »perzijski agent« (str. 411) in »kratkovidni komediant« (str. 423). Značilno je, da tako ostro in rezko pisane odklonilne sodbe o človeku in politiku Demostenu kmalu ne najdemo pri kakem njegovem kritiku, pa najsi listamo po Belochu, Drerupu ali Wilckenu. Zdi se, da je Sovrè pri oceni Demostena in njegovega dela padel v nasprotni ekstrem ko klasicistični filologi in zgodovinarji, ki so videli v njem zgolj vzvišen zgled prave, nesebične domovinske ljubezni. Resnica pa utegne biti v sredini. Kakor je napačno uporabljati za Filipa Makedonskega atensko merilo, tako ni nič manj krivo Sovretovo načelno stališče, da je namreč treba Filipa kot kralja Makedonije soditi samo z makedonskega razgleda (prim. str. 387), pa čeprav se je dobesedno ista trditev zapisala tudi U. Wilckenu (prim. str. 155 njegove Griechische Geschichte im Rahmen der Altertums-geschichte 1926, ki jo Sovrè sledi na tem, pa tudi na mnogih drugih mestih). Ako namreč velja za presojo Filipovega političnega dela relativno (makedonsko) stališče, potem seveda tudi »nedolžnim ovčicam«, kakor Sovrè podsmehljivo imenuje Demostenove zagovornike (prim. str. 461), ne smemo zameriti, da mutatis mutandis sodijo Demostena kot atenskega politika z atenskega gledišča. Poslednje pa niti ni potrebno; marsikateri Sovretov očitek bo namreč odpadel, če vzamemo za kriterij obeh objektivno merilo, ki — kakor se zdi — manjka temu poglavju Starih Grkov.

Mislím, da se ne pregreši zoper resnicoljubnost, kdor ne odreka idealnih nagibov Demostenovi strastni borbi za obstoj in ohranitev kulturne demokratske republike, ki jo je ogrožal barbar s severa: »samostojen monarh, od nikogar odvisen in nikomur odgovoren, vojskovodja in finančni minister v eni osebi« (str. 389), pa čeprav borba ni uspela, saj vietrix causa ni vedno že sama po sebi lepa in vzvišena. Težko si je zamisliti prijateljsko sožitje med svobodno, slavne zgodovinske preteklosti polno grško polis in ekspanzivno makedonsko vojaško monarhijo, zlasti še, ko sta bila Filip in Aleksander kljub svoji grški izobrazbi premalo Grka, da bi ju le-ti lahko šteli za svoja.

Naj še tu opozorim na odlično Clochéjevo monografijo (Paul C., Démosthène et la fin de la démocratie athénienne, Paris 1937), ki predstavlja zadnjo besedo o Demostenu, zlasti na njeno zaključno poglavje (str. 306—21), kjer beremo zanimivo ugotovitev, da se pristaši avtokratske vladavine dosledno odločajo za Filipa proti Demostenu, medtem ko se pristaši svobodne demokratije izrekajo za Demostena proti Filipu. Pod tem razgledom, kakor pripominja Cloché, ne bo mogoče nikoli priti do nepristranske in soglasne sodbe o Demostenu.

H koncu še besedo o Sovretovi pisavi lastnih imen! Ne vem, če še kje pri nas na kakem področju vlada tolikšna zmeda in samovoljnost, da o nedoslednosti sploh ne govorim, ko v pisavi staroklasičnih imen; zlasti bi bilo poučno v tem oziru pretresti šolske knjige, ki so v rabi in pisavi teh imen vse prej ko enotne in dosledne. Žal tega problema tudi Sovrè v svojih Starih Grkih ni zadovoljivo rešil, akoprav bi bil ravno on v prvi vrsti poklican, da to vprašanje dokončno reši. Predaleč bi vodilo, ko bi hotel naštetí vso dolgo vrsto nedoslednosti v pisavi in deklinaciji lastnih imen, kakor sem si jih ob branju izpisal. Tudi o načelnem gledišču, ki služi Sovretu za izhodišče pri pisavi teh imen, bi se dalo razpravljati.

Toda vse to, da še enkrat poudarim, so le malenkosti v primeri z velikim pozitivnim delom, ki ga je Sovrè s svojimi Starimi Grki opravil za našo poljudno historiografijo. Težko bo najti med našimi zgodovinskimi publikacijami delo, ki bi bilo tako izvirno pa skoz in skoz osebno poudarjeno in pisano v tako originalnem, tu in tam arhaično pobarvanem ter do zadnjih stilističnih podrobnosti dognanem jeziku, kot so Sovretovi Stari Grki.

KOS MILKO, URBARJI SALZBURŠKE NADŠKOFIJE. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. 1939. 4°. XXIV + 167 str. in 2 zemljevida. (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga prva. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek prvi.)

Hvalevredna je zamisel filozofsko-filološko-historičnega razreda naše novo ustanovljene Akademije, da izda vire za zgodovino Slovencev. Sicer je v tem oziru pri nas ledina deloma že zorana. Saj je že pred desetletji začel izdajati v založbi Leonove družbe Fr. Kos Gradivo za zgodovino Slovencev, ki ga je vzorno publiciral, upoštevajoč do l. 1246. ves material, ki prihaja za našo preteklost v pošte. Od srede 13. stoletja dalje je pa tak način objavljanja skoraj nemogoč, ker od te dobe naprej gradivo silno narašča. Zato je bilo nujno potrebno poiskati drug način: treba se je bilo specializirati. Tako se je odločila Akademija, izdajati najprej srednjeveške urbarje, ker so ti pač eden najvažnejših virov za spoznavanje naše preteklosti. V pričujočem prvem zvezku, ki ga je objavil član Akademije Milko Kos, je naveden seznam vseh urbarjev, ki prihajajo v pošte za bodoče izdaje. Iz seznama je razvidno, kako obsežno je to gradivo, ki je le deloma že objavljeno — mestoma v zastarelih izdajah, ki jih ni več na knjižnem trgu; ostalo gradivo pa je na razpolago samo v arhivih in je v veliki meri upoštevano v naši znanstveni literaturi le še malo, deloma pa še sploh nič.

K izdanim tekstom salzburskih urbarjev (urbar za Brežice in Sevnico 1309, fevdi gospodov iz Podsrede 1320, urbar za Ptuj 1322, za Sevnico in Brežice 1322, za Sevnico 1448) je napisal profesor Kos obširen uvod, ki nam plastično približa srednjeveško življenje na slovenskih salzburskih posestvih, katera so se razprostirala v štajerskem Podravju in Posavju.

V Podravju je obsegalo sklenjeno salzbursko gospostvo ozemlje med Dravo od Vurberga do Središča ter razvodij v Slovenskih goricah; na desni strani Drave je spadal v ta kompleks le teritorij okoli Ptuja (Hajdina, Breg). Vzhodna meja zaradi ogrskih vpadov dolgo ni bila stalna. V borbi z Ogrji se je salzburska posest na tej strani večala. To ozemlje označujejo stanovniška krajevna imena, ki se končujejo na -ci oziroma -ovci. Nastala so ta imena pač po osebi, ki je bila s krajem v tesni povezanosti (ustanovitelj, prvi naseljenec in podobno), in so mlajšega izvora; kajti kraji s takimi imeni se v Slov. goricah ne pojavljajo pred 13. stol. Le majhen del podravske posesti je bil v neposredni upravi salzburske nadškofije. Ostalo so imeli v fevdu razni plemiči (zlasti Ptujski gospodje); s tem so bili poplačani za usluge, ki so jih nudili v protimadžarski borbi. Tudi strelce, ki so pustili ponekod sledove v krajevnih imenih, je treba šteti v to vrsto. Proti koncu srednjega veka pa prehajajo fevdi vedno bolj na meščane.

Posavska posest, ki jo je omejevala na jugu Sava od Sevnice pa tja do Sotle, je segala na severu skoraj do razvodnice proti Pilstanju in Podsredi. Proti vzhodu je bila tudi tu meja dolgo odprta. Šele z nastopom mirnejših časov v drugi polovici 12. in 13. stol. je bila dana možnost intenzivne kolonizacije. V kolonizatoričnem oziru je to ozemlje prav zanimivo. Starejši kolonist se je držal hribovitega sveta; vzhodno od črte Videm-Pišcece-Bizeljsko naletimo na pretežno mlajšo kolonizacijo, ki jo označujejo imena -vas, -selo; tudi upravno središče in kolonizatorično izhodišče za to ozemlje — Brežice — se pojavi zelo pozno. V posavskem ozemlju je imela salzburska cerkev sicer dosti več posesti v neposredni oblasti, a vendar so fevdi tudi tu prav številni. V rokah jih imajo najrazličnejše rodbine, ki jih je zemljiški gospod na tak način pritegnil k obrambi proti sosedom. Kakšna je v tem oziru razlika med salzbursko posestjo in freisinškim ozemljem v Poljanski in Selški dolini, kjer fevdov tako rekoč ni!

V poglavju, ki obravnava upravo, je avtor obdelal vprašanje županov — vprašanje, o katerem se je pisalo že toliko in ki je povzročilo znani dvoboj med Peiskerjem in Dopschom. Slika je sedaj menda povsem jasna in vprašanje je končno rešeno. Če imajo župani splošno v užitku po dve hubi, ni nič izrednega: po eno so uživali kot plačilo za svoj trud — primer, ki ga dobimo povsod, kjer naletimo na župane; od druge so pa itak plačevali. Če dobimo v nekaterih vaseh le po dve kmetiji, ki sta pa obe v županovih rokah, ni prav tako nič

posebnega: na take primere naletimo v opustelih vaseh, kjer naj župan poskrbi, da se gospodarski položaj izboljša. V nekaterih vaseh ima župan samo eno kmetijo, plačuje pa od nje polno dajatev; izgleda, da je ta kmetija toliko vredna kot drugje dve. L. 1309. sta le dva primera, kjer je omenjenih več županov v eni vasi. Pa tudi ta pojav se da razložiti. Člani iste rodbine so na dveh županovih kmetijah (župi); kdor je na župi, je »župan«. V takem primeru je torej le navidezno več županov v eni vasi. V drugi vasi pa že 1322 sploh ni župana — pojav, ki ga dobimo sicer v glavnem v vaseh, ki so bile dane v fevd ali so bile šele ustanovljene. Če dobimo v urbarju 1448, ki je ohranjen za Posavje kot prvi po onem iz 1322, neprimerno več županov, ni nič posebnega. Naziv župan je pač prešel na kmete, ki uživajo staro župo, a med številnimi »župani« v vasi plačuje le eden župnico (supprecht) v taki višini, ki je značilna za župana; vas ima torej le enega župana. Nekateri pozneje pridobljeni kraji niti tega ne premorejo. Dvojna županova kmetija se je pa navadno strnila v enotno posestvo, kar je dejansko itak že bila. Iz posavskega urbarja 1528 je razvidno, da se je v zadnjih desetletjih število županov močno zmanjšalo in da ni z županovim dostojanstvom več združen ugodnejši materialni položaj.

Urbarji pa nam nudijo dragocene podatke tudi za prebivalstvo. Večina kmetov je bila pač popolnoma v rokah zemljiškega gospoda, ki je imel pravico »proste saje«. Večjih socialnih in gospodarskih razlik ni. Pač pa se začno v 15. stol. širiti kajzarji, ki so prav čisto istočasno tudi obrtniki. Medtem ko je prebivalstvo n. pr. v Sevnici stalno, kaže rekonstrukcija, ki jo je avtor izvedel za sevniški urad, naravnost porazno sliko. Saj se je skrčilo število prebivalstva v kratkem razdobju 1448—1528 na polovico. A že prej ni bila slika rožnata. Tako je bilo 1322 v sevnškem uradu 32°/_o, v brežiškem pa celo 70°/_o vseh kmetij opustelih, medtem ko je ta odstotek v Podravju znašal 15. Pri tem je pa zanimiva ugotovitev, da se manjše vasi in zaselki v goratih predelih, ki so v glavnem plod starejše kolonizacije, še drže — propadajo pa velike vasi v ravnini. Kolonizacija 12. in 13. stol. je bila torej v takem obsegu prenegljena in ker je bila izdelana le preveč umetno, po načrtu, ni vzdržala. Prav zanimivo je primerjati s tem ozemljem razmere na freisinskih gorenjskih tleh, kjer je bila kolonizacija neprimerno bolj preudarna, saj se je tu število kmetij od 14. pa do 19. stol. le malenkostno zmanjšalo. V zvezi z narodnostnim vprašanjem je avtor pregledal priimke in krajevna imena. Priimki so — kot drugje — v 15. stol. šele v nastajanju. Nemško ime še ne označuje, da je bil nosilec takega imena Nemec; saj so bila n. pr. imena, ki izvirajo iz naziva po obrti, pri nas skoraj brez izjeme nemška. Podobno je treba biti previden tudi pri urbarialnih krajevnih imenih, ki jih je Slovencem tuj zapisovalec prikrojil navadno pač po svoje. Prebivalstvo na naših salzburških posestvih je bilo v ogromni večini slovenske narodnosti.

Dajateve posameznih kmetov so bile prvotno močno izenačene. Plačujejo v blagu — zlasti v žitu — in denarju. Medtem ko so bile dajateve 1309 oz. 1322 še precej raznovrstne, kaže urbar 1448 večjo strnjenost: žitni davek je še ostal, druge dajateve so pa združene v župnico, ki jo odrajujejo v denarju, vendar neenotno. Tlaka je bila zelo majhna (kriva palica!). Pri tem poglavju bi bila zelo dobrodošla preglednica, ki bi nam še bolj približala socialni položaj salzburškega podložnika; pri opisu denarja pa je pomotoma izostala enota ferto, ki šteje 40 denarjev (prim. stvarni imenik 158).

Na koncu uvođa se bavi avtor s postankom salzburških urbarjev iz 14. stol. Urbarje so priklicali v svet politični in gospodarski razlogi. Salzburški nadškof se je bal habsburške ekspanzije, obenem ga je pa skrbelo vzhodna meja, ki je bila odprta za ogrske in hrvatske čete, ko so pomagale Habsburžanu Frideriku proti Wittelsbachovcu Ludoviku. Na drugi strani je bilo treba zaustaviti propadanje kmetij, ki je bilo prav takrat katastrofalno. Treba je bilo torej imeti nad posestvom točen pregled.

Pri tekstih je imel avtor ogromno dela z lokalizacijo posameznih krajev. Ta posel je tem težji pri salzburških urbarjih, ki zaznamujejo toliko propadlih krajev, kateri se niso več obnovili, in je zato najvažnejša sled izgubljena. Zato ni čudno, da so nekatera imena

ostala nelokalizirana. Mogoče bi se ta ali druga nejasnost le še odpravila, če bi avtor ne upošteval samo onih ledinskih imen, ki so — često zelo pomanjkljivo — zbrana v katastralnih zapiskih, marveč bi jih poiskal na terenu; seveda je tako delo od sile zamudno. Naj mi bo dovoljeno zaustaviti se le pri lokalizaciji dveh, treh imen. Kraj »In Prielok« 1309, »Prilüg« 1322 = pri Loki s tremi opustelimi hubami stavlja avtor z rezervo v okolico kraja Loke pri Vojskem, obč. Podsreda (str. 72), ki je pa že izven salzburške posesti. Po mojem mnenju bi prišle v poštev ali Lokve, obč. Rajhenburg, ali Loke, obč. Videm, ker sta ta dva kraja v ozemlju, o katerem je govor pred to notico (naselja Anže, Brezje, Gorica). Lokve odpadejo, ker jih urbar 1309 še ne omenja in spadajo 1322 v sevniški urad, naš »In Prielok« je pa v brežiškem uradu. Treba se je torej odločiti za Loke, obč. Videm. — »Sowoschendorf«, vas s petimi hubami (76), je morala biti v neposredni bližini Brežic, ker so jo obdelovali brežiški meščani. — Zanimiv primer nudi kraj »Obraern« (93, 1317 Oberaren, 1322 Obrern, 1392 Obrärn). Vas s takim imenom dobimo namreč tudi na loških freisinških tleh (1291 Oberarn, 1500 Obrarn, 1560 Obrern). Zraven freisinških vasi je 1291 omenjen kraj »In Erinrich« (1560 Ermern = današnje Virmaše). Po mojem mnenju je treba to ime spravljati v zvezo z onim: Ermern, Ob-ermern = Obrern, t. j. vas nad Virmaši. Ali ne bi tudi v salzburškem primeru lahko ime Obraern spravili v zvezo s krajem Formin (1271 Virmein, 1320 Firmei)?

Izdaji so dodani imeniki (i. krajev in oseb, stvarni i.) in dva zemljevida (ptujski in ormoški, brežiški in sevniški okraj), ki sta zelo pregledna. Škoda je le, da so mnoga imena pisana neenotno: v tekstu drugače kot v zemljevidu: Vurberk (str. 10): Vurberg (v zemljevidu), Drebetinci (10): Drbetinci, Sv. Jurij ob Ščavnici (13): Št. Jurij, Ščipek (28): Špiček, Libna (29): Libno, Črete (33): Čret, Jablanca (33): Jablance, Loke (72): Lokve, Gaberska gorica (75): G. gorca, Dolnje Stržišče (81): Sp. S., Zagradec (83): Gradec, Pršetinci (87): Peršetinci, Muretinci (88): Meretinci, Šardinje (90): Šardinja, Slančja vas (90): Slanča vas, Sv. Ožbalt (91): Št. Ožbalt, Dobrava (94): Dobrova, Vukomarje (97): Vukomorje, Gabrnik (102): Gabernik, Zalmanci (103): Zamanjci. — Vas Brezje, obč. Rajhenburg je pomotoma zarisana v sevniškem uradu, v resnici je bila v brežiškem. —

Želimo, da bi prvi zvezek Virov za zgodovino Slovencev dal krepko pobudo za nadaljnje delo v tej smeri. Vzorna, temeljita izdaja salzburških urbarjev postavlja za to prepotrebno delo trdno osnovo.

Pavle Blaznik.

STELÈ FRANCE, MONUMENTA ARTIS SLOVENICAE. II. del: slikarstvo baroka in romantike. Akademsko založba v Ljubljani. 1938. 2°. 36 str. in 95 slik na tablah.

Z vzglednim trudom avtorjev in nemajhnimi žrtvami založnikovimi je bil dotiskan pred letom dni drugi del publikacije o naših umetnostnih spomenikih, drobnejši po obsegu, toda nič manj tehten od prvega. Njegova oprema je morda še bolj dognana ko v prvem zvezku, posebno pa je reprodukcijski material na taki tehnični višini, kakršno smo pri prvem zvezku deloma pogrešali. V reprodukciji res vsaka slika vpliva z vsemi svojimi črnobelimi kvaliteta in služi študiju do visoke mere. Za razumevanje posameznih objavljenih del je avtor napisal uvod, ki pa ni le strokovno pojasnilo slik, ampak stremi za umetnostnozgodovinsko sintezo.

Da bi svojo nalogo čim popolnejše izvršil, je avtor izbral v glavnem kronološki sistem, ki je za topografsko publikacijo o naših umetnostnih spomenikih najbolj prikladen, ker kaže z zaporedno vrsto spomenikov tudi nastajanje novih stilov v izbranih primerih domačega razvoja. Toda avtor se ni strogo držal svojega sistema, ampak je razdelil tekst na poglavja, okoli katerih je mogel zbrati vsaj zunanje soroden material: po splošnem poglavju o slikarstvu XVII. stol. pride poglavje o vlogi tujih slikarjev, potem baročno oltarno slikarstvo, iluzionistično slikarstvo, zaključen pa je drugi del »Monumentov« s poglavjem o klasicizmu in romantiki. Obširno področje umetnosti je tako razdeljeno na stilska razdobja, prebogati barok pa še na oddelke, ki jim narekujejo naslove pripadnost slikarjev ter motivično in

tehnično stališče. Vzlic temu pa je vidno organsko nastajanje slovenskega slikarstva po srednjem veku, čeprav ga v topografski publikaciji ni bilo mogoče jasno obeležiti z besedo, ki naj bi služila v prvi vrsti razumevanju spomenikov samih in njihovem postanku.

Obseg baročnega slikarstva je avtor razširil tudi na nekatera dela XVI. stol., pri tujih slikarjih pa je segel celo do osamele »Hoške madone« Gianfrancesca da Rimini iz l. 1460. in nekaterih visokorenesančnih umetnikov, katerih dela so še danes v cerkvah Slovenije. Časovna in stilistična meja je torej bolj pravilno potegnjena napram prejšnji, obširno obdelani srednjeveški, skupini, kot pa na začetku baroka. Pa to, kakor rečeno, pri publikaciji brez izrazitega stilsko-razvojnega programa ni nedostatek. Baročno skupino je avtor označil kot produkt raznih vplivov, ki pa slednjič vendar koreninijo v italijanski umetnosti in njenih propagatorjih v Srednji Evropi. Sprva so zveze s severom kar tradicionalne, kasneje pa se v dolgem seznamu tujih slikarjev vrstijo tudi nizozemska in flamska, zlasti pa italijanska imena. Posebno graški umetniški krog, ki ga Attemsi uporabljajo pri delih na svojih graščinah, posreduje močnejše vplive italijanskega baroka, kajti sestavljajo ga Italijani ali pa v Italiji šolani Nemci. Vendar bi vsi ti gostje malo pomenili, če ne bi bil barok pri nas pripravljen kulturno in duhovno. In tu avtor posebno poudarja ustanovitev jezuitskega kolegija, kasneje pa Akademije operozov, ki sta obe značilni ustanovi novega duha. Valvasorjev umetniški krog je sicer že ves baročen, toda naslanja se po večini na grafične sodelavce iz Nemčije in iz germanskega zapada. Zato ni mnogo pomenil za glavno baročno stilsko reformo, ki prinaša novo umetniško življenje prav v monumentalno področje freske in oljne slike.

Najbližje slikarsko središče v Italiji so bile Benetke, ki so s šolo svojega znamenitega mojstra Tintoretta najbolj vplivale na slikarstvo v slovenskih deželah. Kasnejši mojstri, Nemci in Flamci, so bili že večinoma italijanski učenci, močan pa je tudi vpliv Giulia Quaglia v oljnem slikarstvu. Posamezna dela imajo v začetku dobe pomen importov, kasnejši tuji pa se popolnoma vživijo v domače umetnostno ustvarjanje, ki posebno v XVIII. stol. dobi svoje središče v Ljubljani. J. M. Schmidt iz Kremsa pripada sicer zelo izraziti avstrijski koloristični struji, pa vendar ni tujec med slovenskimi barokisti in se s svojimi nasledniki organsko uvršča v razvoj.

Posebno enotno se kaže monumentalno stensko slikarstvo, katero nam je kot slikarski iluzionizem iz Italije prinesel G. Quaglio. Toda udomačil in razvil se je šele v delih njegovih slovenskih učencev in naslednikov, med katerimi je treba imenovati Franca in Andreja Jelovška ter Franca Jamška. Posebno številni so mojstri iluzionističnih fresk na Štajerskem, vzlic temu pa pogrešamo pri njih obeležja prave šole. Vendar je stensko slikarstvo na Slovenskem le dopolnilo zelo razviti šoli domačih slikarjev oltarnih podob, ki šteje med svoja najboljša imena Berganta, Cebeja, Jelovška in Metzingerja; zadnji se je v mladosti priselil iz Lorene. Zastopnika lokalne šole v Slovenjgradu sta F. M. Strauss in njegov sin Janez Andrej. Njihovih manj pomembnih sodobnikov in naslednikov je precejšnje število, ki vsi skupaj ustvarijo generacijo raznovrstnih umetniških kvalitet in zaposlijo tudi mnoge tuje umetnike ter obrtnike. Kultura slovenskega baročnega slikarstva traja daleč v XIX. stol., ki mu šele klasicistično nazarenstvo napravi konec.

Na pragu novega stoletja ne stoji na Slovenskem revolucionarna umetnost, pač pa regularna šola, ki je odsev akademskega študija na Dunaju. In prav tu imamo Slovenci odličnega mojstra, Goričana Fr. Kavčiča, čigar delo daleč presega vse klasicistične izdelke njegovih sodobnikov. V njegovem delu in v njegovi šoli je ključ do klasicističnih portretistov Langusa in Tominca; v njihovem delu pa se pojavlja poleg akademskega idealizma že tendenca prilagoditve meščanskim kulturnim zahtevam in tako se naš klasicizem hitro sprevrže v lokalnejši bidermajer. Njegova kvaliteta s tem ni izgubila, slikarstvo pa je tako postalo zrcalo tedanjega meščanskega človeka. Slovenski meščanski portret ima odlične slikarske mojstre, njihovo delo pa ni še v celoti znano, še manj preiskano. Ko bo to delo opravljeno, bo spopolnjena podoba dobe, ki je prvič združila vse slovensko kulturno življenje v zaokroženo stilsko celoto.

Razen meščanskega portreta, ki se stilsko giblje v mejah klasicizma, je avtor omenil tudi nova slikarska področja, ki postajajo osnoven del našega slikarstva: to je v prvi vrsti krajina, ki vsebuje ves delež romantike, kolikor ga je v našem slikarstvu, ter vodi v izraziti realizem druge polovice XIX. stol. Z imeni njegovih najčistejših zastopnikov, Janeza in Jurija Šubica, konča uvod »Monumentov«, ki nas je tako privedel na prag polpreteklosti.

V zbirki slik je avtor objavil mnogo zanimivega in tudi umetnostno učinkovitega materiala prvič ali pa v taki obliki, da šele sedaj učinkuje po svoji pravi vrednosti. Posebno sestava naših bolj redkih renesančnih del je poudarka vredna, pa tudi dela tujih umetnikov, med katerimi srečamo imena Jacopa Tintoretta, mlajšega Palme, Quaglia in H. A. Weissenkircherja, nam odkrijejo kulturni pomen slovenskih dežel za časa začetnega in razvitega baroka. Kasneje srečujemo znana imena iz Italije in Avstrije, toda posebno nas pritegne pogled na odlična dela domačih baročnih mojstrov, ki bi kazalo njihovo zbirko kvalitetno celo razširiti, če ne bi bil okvir te publikacije tako trden. Dekoracije baročnih notranjščin, posebno po gradovih, so posebno srečno izbrane in prinašajo freske v bogati štukovi ornamentaciji iz Brežic, Štatenberga, Ormoža, Dornave i. t. d. Nič manj bogate niso dekoracije cerkvenih notranjščin, toda karakterističnih primerov bi bilo mogoče najti še mnogo več, ko jih pa »Monumenta« omogočajo. Z vrsto baročnih portretov je ta doba zaključena. Na čelu klasicistov stoji odlična dela Fr. Kavčiča, potem pa se vrste skromne krajine in že omenjena razvita portretna delavnost meščanskih klasicistov Tominca, Herrleina, Potočnika, Langusa, Stroja, Künla in Karingerja, ki pa s svojimi pomembnimi krajinami že načenja novo dobo romantičnega realizma. Ob njem raste še več krajinarjev, toda samostojnejši pomen ima le koroški rojak Marko Pernhart. Žal ni zastopan Janez Wolf, čigar cerkvene freske presegajo vse, kar nam je nazarenstvo podarilo. Tudi njegova učenca Janez in Jurij Šubic sta med reprodukcijami izostala. Tako je prav drugi del XIX. stol. ostal v »Monumentih« bolj nepopoln ko ostale dobe. Realizem, ki zaključil razvojni proces evropskega umetniškega stremjenja, ni več zastopan in ostaja v programu za obravnavo naše novejši umetnosti.

Stoletovo delo, ki ima omenjene manjše nepopolnosti, je prvi poizkus obširnejše publikacije naših izbranih in pomembnih umetnostnih spomenikov, ki po avtorjevi izbiri sestavljajo podobo našega posebnega umetnostnega razvoja. Z drugim delom je zaključeno vse slovensko slikarstvo in ob ponovnem pregledu mnogoštevilnih ilustracij nam ostane posebno učinkovita podoba o kvaliteti in stilski pomembnosti slovenskega materiala. V raznih dobah sicer niso dela enako pomembna, tudi njihovo število je zelo neenakomerno, toda za vse to so zgodovinski in kulturni vzroki, ki dajejo slovenskemu slikarstvu njegovo razvojno posebnost. Doslej je opravljeno veliko delo z odkrivanjem, ohranjanjem in klasificiranjem naše umetnostne preteklosti; največji del tega nabora je opravil F. Stelè sam. Vseh nas naloga pa je, da to delo povsod nadaljujemo in da pripomoremo do popolne slike naših umetnostnih spomenikov, kajti s to kulturno nalogo homo izpolnili velik del dolžnosti, ki jih imamo kot sinovi malega, toda živega naroda.

F. M e s e s n e l.

БУЧАР ВЕКОСЛАВ, ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА СЛОВЕНАЧКЕ. Београд 1939. 8°. 118 (+ 1) str. (Библиотека Политике.)

Podati srbskemu čitatelju pregled slovenske politične zgodovine je potrebna in važna, toda tudi zelo težka naloga. Težka predvsem zaradi tega, ker bi se moral pisatelj temeljito živeti v miselnost srbskega čitatelja, da mu na pičlih 116 straneh besedila prikaže vsaj kolikor toliko jasno sliko slovenske politične zgodovine, ki se je že od vsega začetka razvijala pod popolnoma drugačnimi pogoji kakor srbska. Za V. Bučarja je bila naloga očitno pretežka in se je zato omejil na čisto zunanje naštevanje važnejših dejstev slovenske politične zgodovine. Razumljivo in v načelu tudi pravilno je, da pisatelj upošteva predvsem novejšo dobo. Vendar kaže pomanjkanje čuta za skladnost in notranjo povezanost obdelane snovi, da je odpravil vso starejšo politično zgodovino Slovencev pred l. 1848. na devetih straneh. Karan-

tanskim slovenskim knezom je posvetil cela dva stavka. Navzlic temu ne manjka dvomljivih trditev in celo stvarnih napak, kakor n. pr. pri označitvi letnice prve slovenske knjige. Opis politične zgodovine po l. 1848. je obilnejši in boljši. Precej dobro so prikazani vsi idejni tokovi in stremljenja, ki so privedla do zbližanja in končno do zedinjenja s Hrvati in Srbi. Politične zgodovine nobenega naroda, najmanj pa slovenskega, ni mogoče opisati, ne da bi se vsaj nakazala povezanost z njegovo gospodarsko in socialno zgodovino. Tega se je pisatelj premalo zavedal in jedva se da zaslediti kak poskus v tej smeri. Prav slab in prazen je pregled slovenske politične zgodovine po svetovni vojni. Omejuje se skoro izključno na naštevanje strankarskih programov in volilnih rezultatov. Pisatelj n. pr. niti ne poskuša, da bi pojasnil srbskemu čitatelju, zakaj se javlja zahteva po avtonomiji Slovenije, čeprav bi bila to ne samo hvaležna, temveč tudi potrebna naloga. Zaključuje se knjiga z opisom povojne usode koroških in primorskih Slovencev.

Bogomir Stupán.

FILIĆ KREŠIMIR, VJENČANJE TOME ERDÖDIJA S MARIJOM UNGNADOVOM. (Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu. VIII. 1939, 42—6.)

Vodja varaždinskega muzeja je v pričujočem poročilu določil dan poroke, ki je bil radi skoro istočasne uvedbe gregorijanskega koledarja sporen, z 22. januarjem 1583 ter ugotovil motive, ki so dovedli do abdikacije bana Krištofa Ungnada in obenem s tem do poroke Erdödijs z Ungnadovo edinko Ano Marijo. Bila je to na eni strani težnja nadvojvode Karla, da poveže Erdödijsce čim močneje na Notranjo Avstrijo in Habsburžane, na drugi pa, da zagotovi v novem banu osebnost izrazito katoliškega mišljenja ter tako istočasno z Notranjo Avstrijo pripravi teren za protireformacijo tudi na Hrvaškem.

Franjo Baš.

DEUTSCH-ÖSTERREICHISCHE LITERATURGESCHICHTE. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn. Unter Mitwirkung hervorragender Fachgenossen nach dem Tode von J. W. Nagl und J. Zeidler hg. v. Ed. Castle. Wien, C. Fromme. I. Von der Colonisation bis Kaiserin Maria Theresia. (1899.) 836 str. — II. Von 1750—1848. (1914.) 1118 str. — III. Von 1848—1890. (1930.) 1112 str. — IV. Von 1890—1918. (1937.) Str. 1113—2388.

Nad štirideset let — res je bila vmes svetovna vojna s svojimi, prav za Avstroogrsko tako usodnimi posledicami — je delo v posameznih zvezkih izhajalo in naraslo nad štiri tisoč strani velike osmerke, toda tudi v normalnem poteku razmer bi početniki tega dela bili o njegovem razvoju in koncu presenečeni, če bi ga bili doživeli. Delo je nastalo iz nekakšne zagrenjenosti, ki jo je avstrijski Nемеc vedno čutil, če se je njegov severni rojak iz »Reicha« zdel vzvišenega nad njim in mu je to bolj ali manj očitno tudi pokazal. Sledovi tega občutka se dajo opazovati že v XVIII. stol., vedno več povoda za to pa je bilo od dobe, ko se je pod Napoleonovimi udarci sesulo staro rimsko cesarstvo »deutscher Nation« (1806) in ko je po zmagah nad Napoleonom Berlin, povrh še z ustanovitvijo univerze (1809) — akademijo je imel že od 1700, dočim jo je Dunaj dobil šele 1847 — postal poleg političnega tudi znanstveni simbol nadmoči severnega, pruskega nemštva nad južnim, habsburškim. Dejstvo, da je pruski kralj povabilo Habsburžana Franca Jožefa na nemški »Fürstentag« v Frankfurtu ob M. (1863) kratkomalo ignoriral, je bilo za vse to dovolj jasen, za vsakogar razumljiv znak. Versko nasprotje med protestantskim nemškim severom in katoliškim jugom tudi ni bilo brez pomena; dovolj značilno je, da se vsi trije glavni uredniki tega dela omenjajo tudi v posebnem poglavju o katoliški nemški literaturi v nekdanji Avstroogrski.

Globlje pa tiče razlike, ki izhajajo iz pokrajinskih lastnosti južnega nemštva, iz značaja, ki izhaja iz njihovega rodu, okolja, v katerem so živeli, in zgodovine, ki jih je oblikovala. Kljub tej razliki od severnega nemštva pa so v skupno nemško duševnost, kolikor se kaže v književnosti, prinesli svojevrstne prvine, ki jih druge nemške pokrajine nimajo, ki pa so vsemu nemštvu v čast in ponos. Po mnenju urednikov (I, str. XIII) izhajajo iz b a j u v a r-

skega plemena, ki je stržen in osnova bistva avstrijskega plemena. Njegova duševnost, ki je nekoliko konservativna, je asimilirala druga nemška plemena monarhije, ne da bi podlegla njihovem vplivu. S svojo mirno kolonizacijo — tako pravijo uredniki — je asimilirala tudi drugorodce v monarhiji, saj ji je pri tem pomagala nje umerjenost in čut za pravičnost do drugih. Zavest, da literatura ne izhaja samo iz knjig, ampak da korenini v domačih tleh, iz katerih je izšla in ki so ji dala posebni izraz lica, značilne poteze duha in načina, kako reagira na vtise zunanjega sveta, je povzročila, da se delo zelo na široko peča z narečji, pesmimi in narodnimi običaji raznih pokrajin ter tako poleg literarne podaja tudi kulturno zgodovino, zajeto ne samo zelo na široko, ampak tudi prav v podrobnosti.

Kako različno so vidni reprezentanti južnega nemštva v Avstriji, večkrat celo ob istem času, kazali svoje razmerje do severnega nemštva, čigar vidni simbol je kmalu postal Bismarck in njegov sistem, se vidi na dveh klasičnih pričah: v Bartschevem romanu »Zwölf aus der Steiermark«, v katerem je pisatelj »prusaštvo« jasno odklonil (IV, 1531), in v navdušenju mladega Bahra, »avstrijskega iredentista«, ki bi naj kot guvernir Bismarcku izročil čestitke nemškonacionalnega avstrijskega dijaštva, pa ga »železni kancler« ni sprejel, pač pa mu po svojem tajniku sporočil par treznih naukov (IV, 1657). Sotrudniki dela samega pa lahko danes doživljajo poseben konflikt v svoji duši: prišli so v sistem, ki sicer »regionalizem« v vseh njegovih pojavih favorizira in mu laska, na drugi strani pa duševnost sistematično uniformira in nivelizira. Res je, da se Nemci danes resno trudijo, da bi znanstveno dognali in spoznali razliko med severnim in južnim nemštvom, kar je za njih sožitje naravnost življenjskega pomena. Eno takih formul je pred nedavnim podal L. F. Clauß pod naslovom »Rassische Wurzeln des Südostdeutschtums« (Dichtung und Volkstum XI, 1). On pravi: »Der nordwestdeutsche Mensch ist wesentlich zielgerichtet, und diese einseitige Ausrichtung zu einem sachlichen Ziele kann unter gewissen geschichtlichen Voraussetzungen sich so versteifen, daß sie »stur« (trd; trdoglav, trdovraten; tog) wird, sich verkrampft und alle anderen und zumal die tiefen seelischen Möglichkeiten dieses Menschentumes gleichsam auffrißt. Das Wort »stur« selbst ist dem nordwestdeutschen Sprachschatz entnommen und eignet sich gut, um diese für andere Menschen so seltsame Willensverkrampfung, die dann leicht zu einer Verengung und Verödung des Menschlichen wird, zu bezeichnen. Diese Gefahr ist dem südostdeutschen Menschen fremd. Sein Wesen ist nie der bloßen Vernunft, der einseitigen Pflege des planenden Willens verfallen, sondern gönnte sich die Freude am eigenen seelischen Reichtum. Ihm lag die andere Gefahr weit näher, die — von nordwestdeutscher Sturheit aus gesehen — am anderen Ende der menschlichen Möglichkeiten liegt: die Gefahr, sich in Einzelheiten, in Nebensachen, in der Pflege menschlicher Niedlichkeiten so zu verzetteln, daß vor wuchernder Vielfalt jene Ballung des Willens ausblieb, ohne die kein geschichtlich bedeutsames Werk entsteht.« To nasprotje med severnjaškim »intelektom« in južnjaškim »sentimentom« — da formulo skrajšamo — nahajamo tudi na nešteti mestih te knjige, kjer gre za označbo duševnih tokov ali posameznikov, ki so prav zaradi teh svojevrstnih južnjaških potez severnjakom nerazumljivi, tuji.

Toda to je problem, o katerem je dovolj, da vemo, da je uganka za Nemce, ki pa jo naj rešujejo sami. Nekaj drugega je, kar nam to obširno zgodovino dela pomembno in važno. Ona je zgodovina šole, v katero smo hodili vsa stoletja našega narodnega življenja, vse od onih početkov, ki jih komaj slutimo. V naši duševnosti je zapustila neizbrisne sledove. Kdor ne veruje, jih lahko še danes študira v katalogih naših večjih knjižnic in nekaterih naših založništev. Obilica zanesljivo podanih dejstev, ogromna literatura, skrbno, trezno in stvarno pisani pregledi političnih in kulturnih razmer posameznih dob nekdanje Avstrije, vse to tvori iz tega dela ogromno knjižnico, brez katere ni mogoče napisati zanesljive podobe katere koli dobe iz zgodovine naše politike in duševnosti. Samo par primerov. Našega Barage ni mogoče razumeti brez Hofbauerja-Dvořáka, našega Jerana ne brez Seb. Brunnerja — o vseh teh pa imamo v tem delu obširna poglavja, kakor sploh o katoliškem gibanju v Avstriji, ki so ga — ne šele od časov Rauscherja —

vedno vodili Nemci. In naša »moderna«! Njeni bojevniki so jo prejeli iz rok spretnega posredovalca B a h r a, ne naravnost od Francozov. Isto velja za našo žurnalistiko, ki je bila vedno veren in zvest učenec dunajske, za ideologije naših političnih strank itd.

Sicer pa govori knjiga tudi naravnost o nas, ne samo mimogredé tu in tam, ampak v celih odstavkih, kjer opisuje nemško književnost na našem ozemlju, posebno na Kranjskem. A prav tukaj se kaže njena značilna hiba. Pozabila je, ali se ni zavedela, da je bila ena največjih značilnosti nekdanje Avstroogrške njena dvojezičnost, ki je marsikje prehajala že v mnogojezičnost. Pospeševale so jo jezikovne meje, ki jih je imela nekaj stotin kilometrov, pri izobražencih jo je pospeševala šola, v širokih masah pa vojaška služba, po večini v tujejezičnih garnizijah, vedno pod komando armadnega jezika, nemščine. Tako se je z ene strani na drugo prelivala narodna pesem, ali sama po sebi ali pa kot nositeljica in spremljevalka narodnih običajev. Uredniki in sodruidniki pa so bili po večini pač trdi Nemci, zato vsega tega niso videli. Knjiga sicer na široko opisuje latinsko (jezuitsko) šolsko dramo in italijansko opero, o slovanskih rečeh pa je bolj skopih besed. Najbolj jo še zanimajo osebe, ki omahujejo med dvema narodnostima, n. pr. češko in nemško, kakor R. G l a s e r, ki se vse svoje življenje ni mogel odločiti (II, 986), ali L e g i s - G l ü c k s e l i g, ki se je nazadnje odločil za nemško (II, 970). Ekskurz o razmerju Nemcev do drugih narodnosti, kakor se kaže v njihovi književnosti (IV, 1532—4), je boren in kratek, zanimiva paralela in medsebojni vpliv med hebrejsko in nemško književnostjo v Galiciji, ki bi lahko služila naravnost kot metodični vzorec, pa je popolnoma osamljena (II, 411—20). Zato pa se prav na široko opisuje tragični produkt nadvlade nemštva po naših krajih, ki je ustvaril posebnost XX. stol., imenovano »österreichisch-deutsch-kroatischer Kulturtypus« (IV, 1479). Marsikje izhaja to napačno razmerje do slovanstva tudi iz neznanja dosedanjih stikov med Nemci in Slovani. Sotruidnik citira (II, 975) iz Kollárjeve »Wechselseitigkeit« (str. 43) njegove besede o zgodovinskem poslanstvu slovanstva in jih imenuje »anmaßende Worte«. Brez dvoma bi bil v svoji sodbi nekoliko previdnejši, če bi bil vedel, da te besede niso nič drugega ko gola parafraza stavkov, ki jih je zapisal — Herder.

Razmerje Nemcev do Slovanov v Avstriji je prav jasno formuliralo uredništvo (III, str. X uvoda): »Toda prav kmalu je nemška izobrazba postala že tudi orožje proti Nemcu samemu. Zanimivi narodi, ki jih je bil pravkar odkril in jim pripomogel do narodne znanosti in umetnosti, do duševne svobode, in jim zopet zbudil samozavest, so se kmalu začutili šoli odrastle, naveličali so se učitelja in so kot politično odrastli zahtevali samostojnost.« Tukaj zveni še ostanek nazorov iz patrimonialne dobe pred l. 1848.: Nemci so nekak prosvetljen, dober, očetovski graščak, ki kot gospod in oče skrbi za Slovane, svoje tlačane, ki pa so vendarle otroci, ki nikoli ne morejo odrasti, kaj šele, da bi smeli.

Isto stališče se kaže — bolj ali manj prikrito — tudi v onih partijah, ki zadevajo naravnost Slovence, torej v partijah, v katerih se govori o nemški literaturi na Kranjskem (II, 398—401, 947—51; III, 446—50; IV, 1255—67). Pisal jih je naš znani R a d i c s, kakor je pač vedno pisal; na tem ne spremeni prav nič presenetljivo dejstvo, da najdemo v tej zvezi in okolici dvakrat njegov poklon cesarskemu svetniku Ivanu M u r n i k u, predsedniku kranjske kmetijske družbe. Pomenljivo opozarja na velika, nemško pisana dela Valvasorja in Hacqueta, toda čeprav je zaradi Valvasorja potoval celo v London, se ni nikoli zamislil nad tem, zakaj stojijo v Valvasorjevem delu slovanska posvetila na prvem mestu, in v Hacquetu je prezrl s l o v e n s k o pisano posvetilo, da je njegovo delo nastalo »iz ljubezni do ene dežele najmogočnejšega in najbolj razširjenega ljudstva starega sveta«, s čimer niso bili menjeni Nemci. In če teh reči že ni poznal ali razumel, pa je brez dvoma dobil kdaj pred oči Zoisovo pismo Vodniku, ki je nemško pisano, toda v njem odklanja pisec domnevo, da bi ga kdo imel za Nemca. Zanimivo je, da se Prešeren omenja samo kot Auerspergov učitelj, prijatelj in pomočnik pri njegovi zbirki »Volkslieder«, nikjer pa ni besede o tem, da je pisal tudi nemške verzé — pri Radicsu, ki se je na ta način pač hotel izogniti primer-

janju, kakšni so nemški verzi Prešerna v primeri z ostalimi kranjskimi nemškimi pesniki, ne izvzemši Grüna.

Šele pri njegovem nasledniku beremo (IV, 1258) v zvezku, ki obravnava dobo od 1890 do 1918, da je Prešeren, prav kakor L. Pesjakova, pisal verze v obeh deželnih jezikih. Ko je namreč Radics 1912 umrl, je njegovo delo nadaljevala njegova žena Hedvika, po njeni smrti (1919) pa ga je na podlagi njunega gradiva zaokrožil A. O. Puschsig, nekdanji profesor v Ljubljani. On je tudi glede razmerja med Nemci in Slovenci podal še bolj zaostreno formulo ko uredništvo (gl. zg.). Pravi namreč (IV, 1266): »V tem zaključenem razvoju (nemštva na Kranjskem) se bolj jasno ko kjer koli drugje kaže, kako so Nemci v Avstriji svoje zgodovinsko poslanstvo umevali in vršili: celih enajst stoletij je kranjsko nemštvo oplajalo slovanski narod, ga približalo zapadni kulturi in ga počasi dovedlo do lastne samostojnosti. Naveličan vzgojitelja je odrastli gojenec učitelja postavil pred vrata.« Mnogo bi se dalo in moralo povedati tako o celotni koncepciji kakor tudi o podrobnostih, ki se omenjajo med Radicsevimi začetkom in Puschsigovim koncem, ki sega preko okvira knjige še v leto 1930. Tukaj naj zadostuje samo malenkost. Hrenov »Libellus poematum«, čigar tisk se v knjigi (I, 488) napoveduje, je med tem izšel (Zgodovinski zbornik X [1897], 609—70. — Ms. UB Ljubljana, 84. 8°). Tako se lahko vsakdo prepriča, koliko je vredna Radicseva sodba, ali so te šolske igračke komaj nekaj nad dvajset let starega dijaka po svoji spretni obliki in globoki vsebini res take, da »an Jakob Balde gemahnen und es lebhaft bedauern lassen, daß Chrön später durch seine Berufsthätigkeit auf politischem und kirchlichem Kampfgebiete von den Musen völlig abgezogen worden ist«.

Najboljša ocena tega dela bo pač samostojna, obširna in temeljito podprta razprava o tujejezični, predvsem nemški književnosti pri nas, med nami in o nas. Ta obračun s tako pomembnim faktorjem v zgodovini našega duševnega razvoja nam je nujno potreben. Za to pa potrebujemo najprej popolnejšo in točnejšo bibliografijo našega tiska, nego je dosedanja. M. Jevnikarja »Krištof Schmid v slovenskih prevodih« (Slovenski jezik II, 188—212) je v tem pogledu prav dobrodošel donesek.

J. Glonar.

ANTON MARTIN SLOMŠEK. Knjiga njegovih misli in življenja. (Zbral in uredil dr. Tine Debeljak. Risbe v lesu izrezal Elko Justin. Opremo in ostale risbe izvršil Stanko Gladnik. V Ljubljani 1939. Založba »Tabor«.) V. 8°. 96 str.

Kakor kaže že podnaslov, vsebuje knjiga izbor misli iz Slomškovih del, predstavlja torej neke vrste antologijo, nekak zgoščen izveček najznačilnejšega in najtehtnejšega, kar nam pisatelj ima povedati, rekel bi: Slomškov brevir; torej nekaj, kar je v drugih literaturah zelo razširjeno, pri nas pa je redkost, skorajda novost. Omembe vredno se mi zdi, da je prvi pisatelj, iz katerega smo dobili tak izbor (in sicer že ponovno), prav Slomšek: že za prvi letnik Popotnika (1880) je T. Brezovnik priredil zbirko Slomškovih izrekov o pouku in vzgoji, podobno je l. 1887. njegove misli o vzgoji, šoli, učiteljih, domoljubju, maternem jeziku in petju ter razen tega še posebej 115 aforizmov objavil Fr. Jamšek v svojih »Šolskih drobtinicah«, l. 1900. pa zbirko 226 misli in izrekov dr. A. Medved v monografiji o Slomšku; z Debeljakovo publikacijo smo končno dobili obsežen izbor tudi v samostojni knjižni izdaji. Mislim, da vse to ni slučaj. Že po vsebini nudi Slomšek kot izrazit vzgojitelj zbiratelju in iskalcu življenjske modrosti obilico hvaležnega gradiva, morda več ko kdor koli med našimi pisatelji. Še bolj pa ga dela mikavnega svojevrstna, slikovita, pogosto naravnost aforistično učinkujoča oblika, v katero je znal odevati svoje misli in svoje nauke.

Kar se tiče vsebinske strani knjige, izbora njenega gradiva, je Debeljak kot urednik opravil svoje delo na splošno spretno, z razumevanjem in zadovoljivo. Upošteval je ne samo skoraj vsa pomembnejša dela, ki so izšla v tisku (med temi tudi manj znane tekste, n. pr. pastirske liste, članke v časopisih, šolske knjige in celo en molitvenik), ampak tudi Slomškove rokopise. Da se ni oziral na eno glavnih Slomškovih knjig, na »Blažeta in Nežico«, je storil namenoma, ker se pripravlja baje celotna nova izdaja tega dela in ker »so ista načela podana

tudi v drugih pedagoških člankih« (str. 94); v tem zadnjem razlogu nam je iskati morda tudi krivdo, da je n. pr. za poglavje o pesmi in petju (str. 43—5) ostalo neizrabljeno tako značilno mesto, kakor je uvod v »Šoli veseli lepega petja«. Vendar na splošno lahko rečemo, da kaj posebno bistvenega uredniku ni ušlo in da nam njegov izbor predstavlja Slomška dokaj vsestransko, plastično in v pravilni luči. Poleg gradiva samega prispeva k temu deloma tudi ureditev, ki na osnovi glavnih sestavin Slomškovega mišljenja in udejstvovanja povezuje snov v organsko zaokroženo celoto, z jasno simetrično razporedbo: kot okvir so dane knjigi Slomškove misli osebnega značaja, za uvod spomini na mlada leta (Rojstvo in rast), za konec slovo od življenja (Smrt) — vmes med tem biografskim okvirom pa nam glavni del knjige prikazuje Slomškovo duhovno podobo, kakor se nam kaže iz njegovih misli in smernic glede na razna področja, na katerih se je udejeval (Duhovnik, Domoljub, Pesnik in basničar, Učitelj naroda, Solnik, Škof). Ni tu mesto, da bi se spuščal v oceno Slomška kot misleca, vzgojitelja in pisatelja, porabljam pa to priliko, da vsaj mimogrede opozorim nanj kot stilista. Ni dvoma, da ima Slomšek svoj, osebni, samonikel slog in da mu v vrsti naših prozaikov pred Levstikom gre vidnejše mesto, ko mu ga naša literarna zgodovina priznava. Ob Debeljakovem izboru, ki nas tako rekoč v pospešenem tempu vodi skozi vse Slomškove spise, čutimo to posebno živo: naj so posamezni odlomki še tako različni med seboj po vsebini in še tako oddaljeni drug od drugega po svojem nastanku, iz vseh se jasno odraža pisateljeva osebnost in jih harmonično družijo v enoto. In to ne samo po vsebini, ampak tudi po obliki, ne samo idejno, ampak tudi slogovno. Poučno je v tem oziru, primerjati z ostalim besedilom odlomke, ki jih je Slomšek napisal nemški (za Theol. Kirchenzeitung), ki pa v naši knjigi niso objavljeni v njegovem izvorniku, ampak v prevodu (n. pr. na str. 59): čeprav so vsebinsko Slomškove misli gotovo posnete pravilno, nam zaradi tujega izraza vendar zvenijo skoraj, kakor da niso njegove. To nam nazorno kaže, kako živo je Slomšek pojmoval besedo kot izraz za misel, kako neposredno iz misli jo je oblikoval in kako organsko mu je rastla iz tega, kar je imel na srcu, da pove. Sicer pa nam za to ni treba dokazov ex contrario — priča nam o tem neposredno vse Slomškovo pisanje, kjer koli ga odpremo. Jasnost in logična razporedba misli, nazornost in slikovitost izraza, zlasti prispodob, vzetih vedno iz domačega, najrajši iz kmečkega okolja, zaokroženost in ritmika stavka, pogosto poudarjena s posebno stavno besedo, včasih tudi z rimo, pri vsem tem neka prisrčnost in toplina, izvirajoča iz pisateljeve lastne soprizadetosti in sploh iz vse njegove osebnosti — vse to daje Slomškovi besedi svojevrsten čar, lasten v tej meri samo njej, in jo kot prikupno posebnost uvršča med našo klasično prozo. Nekoliko nam je skrivnost svojega sloga odkril Slomšek sam v članku o cerkvenem govorništvu (1862), v katerem ima o jeziku in njegovem slogu toliko zanimivih misli, veljavnih ne samo za govornika, ampak tudi za pisatelja, da so njegovi nasveti glede tega (str. 34—6) še danes aktualni.

Toliko o vsebini.

Manj zadovoljliva je izdaja po svoji tehnično-uredniški strani. Da je podano besedilo načeloma v izvorni, prvotni obliki, z raznimi arhaizmi vred, se pri bibliofilski izdaji, ki naj bi bila čim intimnejša, da zagovarjati. A nujno bi obenem s tem morala biti ohranjena vernost tudi v podajanju besedila glede na njegovo notranjo strukturo — pa žal ni, ker je urednik pri daljših odlomkih posamezne stavke in odstavke razvrstil po nekod popolnoma po svoje. Če primerjamo n. pr. Debeljakov izvleček iz nagovorov, ki jih je imel Slomšek o slovenščini v celovškem bogoslovju (str. 12—4), z izvornim besedilom, kakor je objavljeno v ČZN 1922, 2—10, vidimo, da je jemal urednik posamezne misli iz izvornika v sledečem redu (citiram po straneh v ČZN): 2, 7, 4, 9, 7, 5, 6, 8, 5, 6, 10, 8. Četudi knjiga »noče biti čitanka s celotnimi (Slomškovimi) članki« (str. 91), vendar v toliki meri urednik pisateljeve miselne zgradbe ne bi bil smel rušiti — vsaj v takih primerih ne, kakor je navedeni, ko je sprejel v knjigo znaten del članka in je z naslovom »Isvoleni sbor flovenških bratov!« sprejetemu odlomku celo izrecno pustil značaj nagovora. Kako je tako postopanje kočljivo, se vidi drastično iz mesta, kjer je Debeljak od treh nasprotnikov slovenščine, ki jih Slomšek

v svojem govoru zavrača, prva dva enostavno izpustil, pri tem pa prezrl, da je s to okrnitvijo postalo bralcu neumljivo, od kod naenkrat »koker burja perdere ta treki« (str. 13).

Kakor bi si v tem oziru, ko gre za način pisateljevega mišljenja, torej vsekako za bistveno zadevo, želeli več pietete do Slomškovega dela, tako bi si bil obratno glede raznih nebitvenih zunanosti urednik lahko dovolil več svobode. Brez škode bi bil lahko izenačil razne nedoslednosti, ki so zgolj formalnega značaja in so samo posledica tega, ker so dotični odlomki nastajali v raznih dobah. Če bi bil n. pr. nadomestil »de« starejših sestavkov s poznejšim »da« ali bohoričico z gajico, bi s tem značaj Slomškove besede ne bil prav nič trpel, besedilo pa bi bilo postalo enotnejše. Če pa je že hotel biti diplomatsko točen, bi bil moral svoj namen tudi res izvesti, ne pa pustiti, da čitamo n. pr. v stavkih, ki so natisnjeni v bohoričici, take-le napake: rasfiral namesto rasfhiral (12), tajjih (!) namesto tajjih (13), drufbi namesto drushbi (14), deklife namesto deklize (44), perferzen namesto perferzhen (44).

Sicer pa korektura ni opravljena premalo skrbno samo pri tekstih v bohoričici, ampak na mnogih mestih tudi drugod. Pregledal sem točneje in primerjal z izvirnikom n. pr. poglavje o pesmi in petju (str. 43—5), pa sem na pičlih treh straneh našel več ko dvajset netočnosti. In vmes nekatere, ki prav občutno motijo: »Petje ima čudno moč za dobro, pa tudi v hudo, kakor obrneš« (pravilno, kakor ga obrneš); »pesmi (so) podorna čednosti« (pravilno: podporna = podpora); »Kdo Slovencev bi saj ene čednih napitnic ne znal, ino poštenu družini napiti vedel« (pravilno: ... napiti ne vedel). Itd.

Tudi navedbe v kazalu, kjer urednik navaja vire, iz katerih so posamezne misli zajete (kar je prav in hvalevredno), niso povsod zanesljive. Naletel sem na netočnosti na več mestih (n. pr. deloma v navedbah k strani 26) — posebno pomanjkljivo pa je mesto, ki se nanaša na že omenjeno poglavje o pesmi in petju. Glavni vir za to poglavje je citiran kot »ZD, 11—31«, kar je seveda brez praktične vrednosti, ker manjka letnica, pa tudi glede navedbe strani ne more biti v redu, ker je na prvi pogled očitno, da besedilo pičlih treh strani ne more obsegati v izvirnem natisu 20 strani; razen tega pa je v Zgodnji danici, v tedniku, ki je izhajal v številkah po 8 strani, sploh tehnično nemogoče, da bi 20 strani zdržema bilo posvečenih enemu članku. Navedba je enostavno napačna; pravilno bi bilo: ZD 1849, 11—13. Tudi drugi vir za isto poglavje je citiran deloma nepravilno. Namesto da bi se navedba vira za končni citat na str. 45, glasila: v. 22—24: Dr. 1847, 249, beremo: S. 24—26; Dr. 1849, 249, torej ne samo netočnost, ampak naravnost nesmisel, ko so iz vrst nastale strani, po vrhu pa še z napačnimi številkami.

Ni moja naloga, da bi zasledoval še ostale napake v knjigi, samo eno, ki je stvarnega značaja, naj še popravim: »Drobtinic« Slomšek ni pisal v Vuzenici, kakor pravi urednik na str. 91, ampak jih je ustanovil šele l. 1846., torej že dve leti po odhodu iz Vuzenice.

Gotovo gre mnogo od navedenih (in nenačelih) napak bolj na rovaš korektorja ko urednika. A z vidika bralca, ki mu je knjiga namenjena, ni to nikako opravičilo. Kajti to, da bodi knjiga vsaj brezhibno natisnjena, je pač najmanj, kar sme in mora bralec od nje zahtevati. Še v posebni meri pa je do take zahteve upravičen ob knjigi, kakor je naša, ko gre za izdajo, ki se nam predstavlja kot — bibliofilska!

V zvezi s tem še nekaj: ali bi ne bilo bolj primerno, zbirko Slomškovih misli poslati v svet ne kot paradno, zaradi pretirane cene le nekaterim posameznikom dosegljivo bibliofilsko izdajo, ampak kot pravo ljudsko knjigo? Vsekako bi bilo to koristnejše in mislim, da tudi bolj — v Slomškovem duhu.

Janko Glaser.

ŠKERL FRANCÉ, LJUBLJANA V PRVEM DESETLETJU USTAVNE DOBE 1860—1869. Inauguralna disertacija. V Ljubljani 1938. V. 8°. 139 str.

Knjiga podaja sliko političnozgodovinsko zaključene dobe na ljubljanski mestni občini z izčrpnim prikazom vseh panog občinskega delovanja. Po solidni izgradnji, jasnem podajanju vprašanj in dogodkov, suverenem obvladovanju gradiva, treznem presojanju dobe in njenih

predstavnikov — kjer je mogoče edino Costa pod vplivom sodobnikov cenjen prenizko — ter po tekočem slogu je Škerlovo delo ena najboljših naših modernih zgodovinskih razprav.

Delo obravnava vprašanja, ki so bila radi enotnega političnega razvoja v vseh naših mestih na dnevnem redu, in lahko služi kot vzor za obravnavanje teh vprašanj tudi zgodovinarju drugih mest. Kako podobni so si po večini bili problemi posameznih mest, kaže primerjanje Ljubljane 1860—9 z istodobnim Mariborom. Politični radikalizem l. 1848. se je umaknil konservativnemu ustavnemu liberalizmu (Ambrož-Tappeiner), v narodnem pogledu se formalno vzdržuje sloga v vsej Schmerlingovi in Belcredijevi dobi do Beusta, ko zavzameta obe narodnosti načelne bojne položaje (trinajsteri v Ljubljani, Dominkuševa demisija v Mariboru). Z železnico začetni razvoj obeh mest zahteva regulacijske načrte, katerega je v Mariboru izdelal okrajni gradbeni urad kot »načrt za razširjanje mesta«, tlakovanje ulic, modernizacijo javne razsvetljave (Ljubljana uvede plin, Maribor ga šele pripravlja), nova prometna sredstva (čevljarški most v Ljubljani, začetki studenske brvi v Mariboru), ureditev mestnih mej (Tivoli v Ljubljani, Krčevina v Mariboru), organizacijo požarne brambe, v Mariboru posebej uveljavljanje novega mestnega reda l. 1866. in razširitev pokopališča. Vodilni faktorji obeh mest vidijo glavne razvojne sile v garniziji in birokraciji, katere skušajo pritegniti v mesto; nato v industriji, pri čemer je Maribor uspešnejši, ko pridobi delavnice južne železnice na koroškem kolodvoru. Nove pridobitve zahtevajo urejevanje vodnjakov, tržnega nadzorstva in borbo proti draginji, ki se pojavlja v zvezi z razširjanjem mest. V kulturnem pogledu stoji povsod v ospredju šolstvo. Ljubljana doseže ustanovitev realke in šentjakobske šole ter uredi uršulinsko, Maribor ustanovi deklško šolo ter pripravi ustanovitev realke, sadjarske in vinarske šole. Šolstvo zahteva največje gmotne žrtve, ki vodijo v Mariboru radi naziranja, da imajo od novega šolstva korist prav vsi sloji, do novih posrednih davkov, le v manjši meri tudi do neposrednih, n. pr. do pasjega davka, ki ga je Maribor prevzel po Ljubljani. Pri reševanju raznih problemov se tako Ljubljana kakor Maribor ravnata po vzgledu drugih mest, kar vidimo n. pr. pri barakah za vojaške transporte l. 1866. v Ljubljani na Poljanah, v Mariboru pa na Teznem, v obeh mestih zgrajenih po vzoru severnoitalijanskih vojaških taborišč.

Poleg takih sorodnih in podobnih nalog, ki so prevladovali, pa je imelo vsako mesto seveda tudi še svoje posebne naloge, izvirajoče iz lokalnih razmer. Ljubljana kot deželno stolno mesto ni občutilo aktualnosti n. pr. bolnišnice v tisti meri kakor Maribor, ki jo je moral razširiti v lastnem delokrogu. Obstoj Kranjske hranilnice ni prisilil Ljubljane tako hitro do ustanovitve Mestne hranilnice, kakor je bilo to v Mariboru. V Ljubljani je vodil do prvega dolgoročnega posojila nakup Tivolija, v Mariboru gradnja realke. Najvažnejšemu ljubljanskemu davku, užitnini, stoji v Mariboru nasproti gostaščina, iz katere je Maribor v tej dobi tudi pokrtil izdatke za preselitev lavantinske škofije od Sv. Andraža. Neznano je bilo po Škerlu v Ljubljani vprašanje poljskih čuvajev, ki so Mariboru v pretežno agrarnih predelih graškega, koroškega in magdalenskega predmestja bili potrebni.

Doba, ki jo je proučil Škerl za Ljubljano, predstavlja začetke modernega mestnega razvoja in temelje, na katerih še danes rastejo vsa naša mesta. Zato Škerlovo delo nima pomena samo za Ljubljano, temveč je radi podobnega razvoja naših mest, kakor smo ga na kratko nakazali z opozoritvami na Maribor, pomembno tudi za vso našo moderno mestno komunalno zgodovino.

Franjo Baš.

ŠKAFAR I., DRUŽBA SV. MOHORJA IN SLOVENSKA KRAJINA. Celje 1937. V. 8°. 32 str.

Namen knjižice je podati za Prekmurje razširjenost in pomen mohorskih knjig ter obuditi spomin na duhovnike, ki so jih v Prekmurju uvajali (str. 6). Od 1868, ko se pojavi s Štefanom Zemljicem, kaplanom v Beltincih, prvi v Veržejū vpisani prekmurški mohorjan, so se širile mohorske knjige po Prekmurju do 1900 preko Radgone, kjer je bilo nekako prekmursko poverjenišvo, nato pa preko poverjenikov v posameznih prekmurskih župnijah

in dosegle najvišje predvojno število naročnikov (351) l. 1902. Od vseh do osvobojenja v Prekmurju naročenih mohorskih knjig je šlo 52,78% v dolnjelendavsko, 44,02% v mursko-soboško in 3,20% v monoštersko dekanijo; od posameznih župnij je stala na prvem mestu beltinška z 31,90%. Glede pridobivanja članov loči avtor dve dobi: Žižek-Borovnjakovo do 1892 in nato Ivanocijevo; za vsakega od teh treh propagatorjev podaja biografijo, pri Ivanociju navaja tudi vrsto njegovih sodelavcev. Delo zaključuje s pregledom prekmurskih mohorjanov v jugoslovanski dobi in s pismom Št. Kūharja Družbi sv. Mohorja 13. septembra 1913 kot dodatkom.

Glavno pozornost posveča avtor razširjenosti mohorskih knjig v Prekmurju in duhovnikom, ki so jih širili, v ozadju pa pušča pomen Družbe sv. Mohorja za Prekmurje. V zvezi s tem je potrebnih nekaj pripomb. Odnos Družbe sv. Mohorja do Prekmurja je verna ilustracija prekmurskih narodnih in kulturnih razmer novejšje dobe. Individualno rodoljubje označuje Žižka in Borovnjaka ter njuno dobo, medtem ko je Ivanoci že glasnik novega katoliškega gibanja. V borbi liberalnega madžarskega nacionalizma s katoliškim gibanjem se vrši tudi boj proti mohorskim knjigam in za nje, katerega bojuje baš Ivanoci. V tem boju se rodi ideja knjižne prekmurske bratovščine in posredno z njo sta začela izhajati Kalendar in Marijin list, kar je v knjigi omenjeno samo mimogrede (str. 22). Družba sv. Mohorja je postala s tem gonilna sila v organizaciji prekmurskega slovstva. Stanje mohorjanov v posameznih prekmurskih župnijah tekom desetletij nam jasno kaže, da je do tega časa temeljilo vse narodno in kulturno delo na posameznih osebnostih ter da še ni bilo organizirano. Najvišje stojijo Beltinci, kjer je bila podana kontinuiteta dela z osebnostmi mladega Košiča, Kutiča in nato Žižka, ki je razvil trajno razpoloženje za katoliško in narodno usmerjenost, katere nosilec je postal po njegovi smrti kmet. Ta kmet je marsikje nadomeščal manjkajočega zavednega duhovnika in učitelja, katerega narodnokulturni pomen za prekmursko življenje preneha kmalu po dualizmu. V prvi dobi pa je pri širjenju mohorskih knjig po Prekmurju deloval tudi učitelj, zlasti tisti, katerega je privedel na Prekmursko Bachov režim iz Slovenije tostran Mure. Tak je bil predvsem Franc Rozman (ne Rožman, kakor je v knjižici) v Črensovcih, ki je vztrajal kot narodnjak do konca (eden potomcev je duhovnik in zaveden Hrvat) in ki ga je v osemdesetih letih XIX. stoletja lendavski sodnik obdolžil pri ordinariatu v Sombotelju, da širi z mohorskimi knjigami med ljudstvo panslavistično in protiversko čtivo; somboteljski ordinariat pa je v svojem odgovoru mohorske knjige odobril. V ilustracijo težav Družbe sv. Mohorja v Prekmurju bi bilo gotovo na mestu, vzporedno z Ivanocijevimi težavami navesti tudi Rozmanove. Murkovič Janko, po rodu prav tako ko Rozman Prlek, je pred dualizmom v Beltincih uspešno deloval v prosep narodne slovenske misli kot pevec in glasbenik, a je postal nato v Dolnji Lendavi Madžar. Podobno je bilo z domačinom Štefanom Takačem, ki je bil pod vplivom Radgone in Borovnjaka 1872 mohorjan na Cankovi, ki pa je pozneje urejeval od 1885 krajšo dobo v M. Soboti izhajajoči list Mura-szombat és vidéké (prim. Fr. Kovačičeve Spomine na Prekmursko iz l. 1893.; rokopis v Študijski knjižnici v Mariboru). Sistem je strl učiteljstvu kmalu po dualizmu hrbtnico, da ni moglo slediti svojim zahodnim sosedom, in tako je ostal edini propagator Družbe sv. Mohorja duhovnik, v manjši meri tudi kmet. Kot primer takega kmetskega poverjenika navajamo M. Maučeca iz Lipovec, ki je vozil v predvojni dobi na vožnjah iz obmurskih mlinov tudi slovenske knjige, katere so prinašali tja Križevčani in katere so se iz Lipovec širile po beltinški okolici. Vrsta predvojnih kmetskih mohorjanov je igrala važno vlogo tudi pri osvobojenju Prekmurja.

Knjižica podaja predvsem prekmurske osebnosti, ki so delovale za Družbo sv. Mohorja v Prekmurju. Ne vemo, ali ni mogoče tudi odbor sam kaj pokrenil, da udomači družbo v Prekmurju, in to v večji meri, ko omenja pisatelj. Po družbinih objavah sodeč, katere pisatelj navaja, se je na odborovih sejah gotovo govorilo o Prekmurju, a kaj, žal ne izvemo. Da je imel odbor Prekmurje na srcu, kaže n. pr. v 66. zvezku Slov. večernic (1912) »Poto-

vanje na Njegovega Veličanstva ladji „Zenta“, katero je spisal M. Domjan, »priprost ogrski Slovenec«, v prekmurščini, pomešani s knjižno slovenščino.

Škoda, da ni izdelan Škafarjev spis s širšega vidika. Nimamo drugega vprašanja iz novejšje zgodovine Prekmurja, ki bi narodni in kulturni razvoj Prekmurja ilustriralo tako vsestransko kakor njegovi odnosi do Družbe sv. Mohorja. Zato bi razprava o tem zahtevala širšo osnovo, ko so statistika in osebni podatki vodilnih mohorjanov. Franjo Baš.

SLOVENSKO PLANINSKO DRUŠTVO, PODRUŽNICA RUŠE. Uredil ing. J. Teržan. Maribor 1937. 8°. 80 str.

MARIBORSKA PODRUŽNICA SPD OB DVAJSETLETNICI. (Planinski vestnik 1939, str. 273—313.)

Na prvem mestu navedena spomenica je izšla ob 30letnici Ruške kočje in skoraj istočasni 35letnici podravske podružnice, ki jo je ustanovil 1901 Davorin Lesjak, učitelj v Rušah, kot prvo podružnico SPD v Podravju in ki kot taka ni bila pomembna samo kot nova postojanka v organizaciji našega planinstva, ampak je vršila v predvojni dobi obenem tudi važno narodno-obrambno delo na naši severni meji. Lep vpogled v delo podružnice nam nudi izčrpna društvena kronika ing. J. Teržana, ki tvori jedro spomenice. Od ostalih prispevkov bodo zanimali zgodovinarja spomin ustanovitelja in dolgoletnega predsednika podružnice D. Lesjaka na Ruško kočjo l. 1914., Kovačičev članek (posnet po ČZN 1917) o cerkvi in kultu sv. Aneha na Pohorju in Baševa topografska skica Ruš, narodopisca pa zabavno kramljanje L. Robnika v smolniškem narečju o Žigertovem stolpu in Ruški koči. Opremljena je publikacija tudi s številnimi slikami, deloma krajevnimi, deloma društvenimi.

Dvajsetletnici mariborske podružnice SPD posvečena oktobrska številka Planinskega vestnika 1939 vsebuje serijo spominskih člankov, ki so jih prispevali bivši in sedanji odborniki in ki podajajo pregledno sliko o postanku in razvoju podružnice. Njeno kroniko je sestavil L. Zorzut, ki je delovanje podružnice razdelil v razdobja njenih štirih načelnikov in priključil opis njenih štirih planinskih postojank. Ostali članki obravnavajo posamezne faze in panoge podružničnega razvoja (J. Bergoč, Lj. Brencè, B. Rotter, J. Orožen, M. Lorger, I. Kravos) ter razmišljanje o posebnem pomenu podružnice za našo severno mejo (I. Rosina). V epilogu podaja J. Tominšek splošno karakteristiko mariborskega planinstva. Ilustracije prikazujejo vodilne odbornike in planinske postojanke.

H. Weiss.

KLEMENČIČ VLADO, IZ STARIH IN NOVIH ČASOV. Zgodovinska čitanka. Ilustriral Hinko Smrekar. Izdala Mladinska matica v Ljubljani. 1939. M. 8°. 96 str. (Knjižnica Mladinske matice. 44.)

Sodobni zgodovinski pouk je nemogoč brez primernih priročnikov, katerih Slovenci žal še nimamo. Kako pa jih potrebujemo, je pokazalo zanimanje, s katerim je šola sprejela Klemenčičevo delo, prvi poskus zgodovinske čitanke za slovensko dečo. Knjiga vsebuje v slovenskih zgodovinskih učbenikih običajno gradivo, sličice iz sive davnine, o Rimljanih, starih Slovanih, pripoveduje, kako smo živeli pod grajskim jarmom, kako je bilo v srednjeveškem samostanu, kako v srednjeveškem mestu, kako v časih Martina Luthra, kako so nekoč sodili itd. itd. Poudarek je predvsem na zgodovinskem okolju in šele v drugi vrsti na tem, kako se je v tem okolju naš človek uveljavljal.

Od zgodovinskega priročnika moramo zahtevati, da je izdelan mladinoslovno primerno, da je psihološko utemeljen in da je zgodovinsko točen. Mladinoslovno želi šolska deca slik o naši preteklosti v pripovedovalni obliki. V tem oziru je avtor bolj skromen in prinaša pretežno zgodovinske opise. Psihološko mora zgodovinska čitanka biti vir in pobuda za zanimanje in iskanje po naši preteklosti. Podajanje psihološko ustreza, kjer je naravno (n. pr. Selški župan zahteva slovenske uradovanje), ne pa, kjer je shematizirano (n. pr. Sodstvo pred stoletji). Naravno ali shematizirano podajanje pa je zvezano z bolj ali manj popolnim obvladovanjem gradiva. Knjiga dosega zgodovinsko točnost, kjer sledi zaokroženim

slikam poklicnih zgodovinarjev (n. pr. Malu pri Selškem županu ali Poljancu pri opisu lova na mamuta), brez zadostne vsebine in samo pri besedah pa ostaja, kjer avtor podobnih zaokroženih slik ni imel na razpolago (n. pr. Rimljani v naših krajih, Pod grajskim jarmom).

Z izdajo dela sta napravila avtor in založnica prvi korak do prepotrebnege zgodovinskega priručnika. Oblikovno in vsebinsko dovršene pomožne knjige za ljudskošolski zgodovinski pouk pa nam s tem še nista dala.

J. Kontler.

JANČIČ IVO, NAŠA ZGODOVINA V SLIKAH. I., II. in III. del. (I. Od početka sveta do preseljevanja narodov. II. Od preseljevanja narodov do odkritij. III. Od odkritij do današnjih dni.) Ljubljana 1939. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna. V. 8°. 8 str. + 3 mape s 30 + 52 + 40 listi.

Avtor je pripravil svojo knjigo za novo delovno šolo, ki je napovedala borbo intelektualizmu in ki hoče razvijati poleg razumske tudi čustveno stran, zlasti pa voljo učencev. V smislu te svoje težnje delovna šola ne more priznavati uporabnosti obrazovalnemu gradivu, če ne vpliva istočasno na razum, čustveni svet in voljo.

Obrazovalno gradivo, ki ga je podal I. Jančič, navedeni zahtevi ne ustreza, ker prinaša učencu preveč tuje učenosti, ki je izven otroške razumnosti in zdrave domišljije. Tudi izvedba je v mnogih primerih pomanjkljiva, zlasti v splošnih pregledih je podana snov mnogo preveč samo z besedami in zato premalo nazorno.

J. Kontler.

TOMŠIČ IVAN, NEKAJ MISLI GLEDE ZNANSTVENEGA DELA O INOZEMSKIH JUGOSLOVANIH. Ponatis iz Slov. Pravnika 1939. Ljubljana 1939. V. 8°. Str. 286—98.

Pisatelj je v svoji študiji nakazal glavne probleme jugoslovanskih izseljencev ter opozoril na potrebo, da se po vzgledu velikih narodov, ki jim je študij izseljencev že davno učni predmet na vseučiliščih, ustanovi na ljubljanski univerzi Interfakultetni zavod za inozemske Jugoslovane. Pri nas, ki se nam visok odstotek rojakov v inozemstvu odtuja, bi organizirana skrb za te rojake bila še posebno potrebna.

A. D.

SPLOŠNI PREGLED DRAVSKE BANOVINE. Priredil državni statistični urad v Zagrebu. Izdala kraljevska banska uprava dravske banovine. Ljubljana 1939. 4°. 256 str.

Knjiga je repertorij krajev po zadnjem jugoslovanskem ljudskem štetju 31. marca 1931. V splošnem delu podaja statistični pregled naše banovine s podatki o površini, upravni razdelitvi in prebivalstvu, nato upravno razdelitev po okrajih in občinah, statistiko površine in števila katastrskih občin, statistiko selišč, stanovanjskih hiš, gospodinjstev, prebivalstva po spolu, veroizpovedi in maternem jeziku ter odstotke analfabetov, starih nad 7 let. Posebno poglavje sestavljajo podatki o upravni razdelitvi banovine, pregled oddelkov banske uprave, okrajna načelstva in sodni okraji, položaj občin po političnih in sodnih okrajih, abecedni seznam občin ter mest in trgov. Sledijo stanovske samouprave, zbornice, javni zavodi in združenja, šole, ustanove zdravstvenega in skrbstvenega značaja s seznamom zdravstvenih občin, ustanove trgovskega, obrtnega in industrijskega značaja ter turistični kraji, nato orožništvo in vojaška oblastva, finančna in davčna uprava z razporedom finančnih kontrol, razdelitev okrožnih in okrajnih sodišč, seznam poštnih uradov, železniških postaj, državnih in banovinskih cest in avtobusnih prog ter končno cerkvenopolitična razdelitev banovine. Posebni del podaja sistematski pregled krajev z opisom mest po zakonu o mestnih občinah, razpored občin po okrajih v abecednem redu s površino, številom prebivalcev, pošto in železniško postajo, tipom selišča, razdelitvijo po katastrskih občinah ter navedbami, kam je občina, oziroma nje del vfaran in kam všolan.

Splošni pregled dravske banovine bo dobrodošel pripomoček tudi znanstveniku. Da pokažemo njegovo nujnost za podrobni študij naše zemlje, opozarjamo na nekatera dejstva, ki nam jih nudi delo na prvi pogled. Največje občine severne Slovenije so Črna (148.01 km²),

Luče (111.79 km²) in Solčava (102.36 km²), najmanjše Veržej (12.11 km²), Št. Ilj pri Velenju (9.82 km²), Hajdina (9.09 km²), Sv. Peter na Medvedovem selu (8.93 km²), Gomilsko (8.73 km²) in Studenci (2.56 km²), ki so sploh površinsko najmanjša občina v vsej banovini. Po prebivalstvu najmanjše občine severne banovine pa so Razbor (689), Št. Ilj pri Velenju (752), Solčava (843), Št. Andraž pri Velenju (873), Stoperce (931), Gomilsko (935) in Sromlje (947 prebivalcev). Gomilsko in Št. Ilj pri Velenju sta tako po površini kakor po prebivalcih med najmanjšimi slovenskimi občinami, medtem ko je površinsko ena največjih občin Solčava po prebivalstvu med najmanjšimi. Solčava z dobrimi 8 prebivalci na 1 km² je najredkeje naseljena severna slovenska občina, katere soseda v planinskem svetu Luče s 1580 prebivalci prežvlja na 1 km² že dobrih 14 ljudi. Proti tem najredkeje naseljenim planinskim občinam imamo v prekmurskih Odrancih s približno 185 prebivalci na 1 km² najgosteje naseljeno poljedelsko občino, medtem ko kažejo Črenšovci s približno 154 prebivalci na 1 km² povprečnik v poseljenosti agrarnega Murskega polja nad mokrimi tereni. Najgosteje naseljena industrijska občina so Studenci s 4335 prebivalci, katerih živi 1694 na 1 km², medtem ko jih živijo Trbovlje s 13.343 prebivalci kot naše največje industrijsko selišče na 1 km² samo približno 385. Podobno poučni so maksimi in minimi analfabetov v posameznih občinah. Muta z 18.73⁰/₀, Luče z 18.45⁰/₀, Razbor z 18.20⁰/₀, Ljubno v Savinjski dolini s 17.30⁰/₀, Črna s 16.54⁰/₀, Vitanje s 15.59⁰/₀ ali Mislinja s 15.21⁰/₀ označujejo na podoben način naše najbolj zaostale kraje, kakor kažejo Sv. Peter v Savinjski dolini z 0.99⁰/₀, Št. Andraž pri Velenju z 0.97⁰/₀, Gomilsko z 1.38⁰/₀, Žalec z 1.94⁰/₀, Sv. Bolfenk v Slov. goricah z 1.65⁰/₀, Negova z 2⁰/₀, Studenci z 2.17⁰/₀, Sv. Andraž v Slov. goricah z 2.27⁰/₀, Sv. Trojica v Slov. goricah z 2.30⁰/₀ ali Sv. Marko nižje Ptuja z 2.41⁰/₀ analfabetov najnaprednejše. Maribor ima 2.45⁰/₀, Ptuj 3.12⁰/₀, Celje 3.13⁰/₀ in Ljubljana 2.27⁰/₀ analfabetov. Že iz navedenih primerov je razvidno, kako je izdani statistični pregled bil potreben in kako je aktualen in v zvezi s tem izrekamo željo, da izide bodoči pregled o ljudskem štetju, ki je pred durmi, čimprej.

Če smo tako pokazali aktualnost pregleda za narodopisca in zlasti za bodočega zgodovinarja, moramo opozoriti tudi na nekatere njegove slabosti. Največje netočnosti vsebuje pregled v klasifikaciji selišč po vaseh, zaselkih ali raztresenih hišah in po naselbinah; pri tem ni nikjer podano, kaj vsebuje pojem naselbina, čeravno je naša antropogeografija baš v študiju selišč izvršila v jugoslovanski dobi njih podrobno klasifikacijo ter bi se statistični pregled mogel glede tega nasloniti n. pr. na Melikovo Slovenijo ali pa na (sicer nepopolni) Krajevni leksikon dravske banovine. Ker tega ni storil, je prišla v pregled klasifikacija krajev, ki je za znanstveno informacijo neuporabna skoro pri vseh seliščih v hribovitem ali planinskem svetu, ker se skoraj brez izjeme zamenjavajo zaselki ali selišča samotnih kmetij z vasmi. Prvemu priloženemu zemljevidu manjka vsaka cestna zveza Prekmurja s Slovenskimi goricami. Napačni so izviri rek Savinje, Boljske, Meže, Ledave in Pake, ki izvira pri Šoštanju in teče v Mislinjo! V pisavi krajevnih imen ni ustaljenosti; Pregled rabi Motvarjevci, Krajevni leksikon dravske banovine Motvarjevci; nepravilna je pisava Črenšovci namesto pravilnega Črensovci v Krajevni leksikonu. Če so te pogrške v pisavi razumljive iz že kar neodpustnega izpreminjanja prekmurskih krajevnih imen v zadnjih desetih letih, pa so kraji v Savinjski dolini Poljče (ki so isto kakor Poljče pri Begunjah), Parižlje in Topovlje namesto v tej ustaljeni obliki prišle v Pregled kot Polče, Parižle in Topolje po nekritičnem uporabljanju starega štajerskega repertorija občin. Pomanjkljivost je, da so navedene v abecednem kazalu krajev samo strani iz posebnega dela. V podrobnostih bi omenili, da pogršamo na strani 65 pri št. 118 »Libeliče« t (telefon); napaka je tudi na strani 51 pod št. 26, ker se nahaja davčna uprava že leto dni v Dravogradu in ne več na Prevaljah.

V primeri z objavami prvih jugoslovanskih statistik pomeni Splošni pregled dravske banovine velik korak naprej. Zamisel je pravilna in tudi izvršitev dovršena razen v klasifikaciji krajev ter v nekaterih podrobnostih, ki smo nanje opozorili. Vse te pomanjkljivosti pa se bodo mogle v prihodnji izdaji z lahkoto popraviti.

J. Mravljak.

GOSAR ANDREJ, BANOVIINA SLOVENIJA. Politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940. Založilo »Dejanje«. V. 8°. 40 str.

Brošura vsebuje štiri poglavja: I. Sporazum in Slovenci. II. Finančna in gospodarska stran vprašanja o slovenski banovini. III. Pripomba k vprašanju o novi ureditvi državnih in banovinskih financ. IV. Nekaj splošnih smernic za sestavo, organizacijo in delo banovinskega zbora Slovenije. Delce je donesek k reševanju problema naše notranje državne ureditve, ki je postal posebno pereč po ustanovitvi banovine Hrvatske (26. avg. 1939), in bo zgodovinarju, ki bo nekoč obravnaval ta problem, lahko služilo kot dobrodošel vir za proučevanje razmer v Jugoslaviji v prvih dveh desetletjih njenega obstanka. Ne da bi se spuščali v podrobnosti in v kritiko številčnih podatkov glede finančne obremenitve posameznih banovin, lahko ugotovimo, da je pisec zbral zanimivo finančno in gospodarskopolitično gradivo o gospodarski osnovi banovine Slovenije, proučeno deloma tudi od drugih avtorjev, in ga strnil v enotno znanstveno obdelavo. Na prvi pogled se zdi, da številčni podatki o tem, ali in v koliki meri je Slovenija za državo finančno aktivna, še niso dovolj prečiščeni in objektivno podprti. V bistvu pa je avtor pravilno nakazal pot raziskovanja in zasluži njegova aktualna razprava tudi pozornost zgodovinarja.

Dr. Andrej Veble.

KARLOVŠEK JOŽE, SLOVENSKI DOMOVI. Naslovno stran platnic in avtorjevo podobo narisal akademski slikar Božidar Jakac. V Ljubljani 1939. Izdala in založila Kleinmayr & Bamberg, d. z. o. z. 8°. 191 str. (63 str. besedila + 165 slik).

Lepo opremljena knjiga ima namen »orisati... zgodovinski razvoj, posamezne tipe kakor tudi tehnične in dekorativne podrobnosti slovenskih podeželskih domov ali hiš ter podati... nekoliko tudi različne poskuse, kako ustrezno prikrojiti sodobne stavbe slovenskemu slogu« (str. 14). Da bi to dosegel, je Karlovšek zbral obsežno ponazorilno gradivo ter ga opremil z uvodom, v katerem poizkuša razviti misli, kako bi mogli priti do »svojtvenega slovenskega sloga. Prvi del Karlovških izvajanj temelji v zgodovini in predzgodovini, v katerih išče avtor izvirne elemente slovenske hiše, ki je po njegovem mišljenju nadaljevanje staroslovanske. V drugem delu opisuje slovensko hišo po izvoru, notranjosti in zunanosti ter prihaja po tem, zlasti pa z estetskim pregledom naše hiše do ugotovitve, »da imamo Slovenci svoj izrazni slog, ki se bistveno razlikuje od drugih slogov« (str. 50). Nato tipizira slovensko hišo in selišča na Slovenskem ter zaključuje z opozorili na potrebe sodobnega stavbarstva, da ohranimo pri »kmečki hiši toplo domačnost, zunanjo estetiko in prostornost, ki so lastne našim starim domovom..., da... slabe zastarelosti domačih naprav opuščamo... in da posamezne reči zboljšujemo v sodobnem duhu« (str. 61).

Hiša je produkt splošnih kulturnih prilik dobe ter posebnih razvojnih prilik vasi in kmetije. Karlovšek obravnava najstarejšo, arheološko dobo do staroslovanske hiše samo s splošnih kulturnih vidikov, za katere pa ni pritegnil zadostnega in tudi ne povsem primerne gradiva; slovensko hišo pa razčlenjuje v njene sestavne dele, oziroma jo tipizira prvenstveno po tlorisu in gradbenem materialu, ne ozira pa se na splošne kulturne prilike, v katerih je nastajala, ter na selišče in položaj kmetije, ki sta jo rodila. S selišči Karlovšek hišo zaključí, namesto da bi iz selišč hišo razvijal. Podobno je metodično nedosleden, ko avtor smiselnost in praktičnost v sodobni hiši navaja za vodilo sodobnim projektantom, ni pa v razvoju hiše ugotovil, da so prav vse stavbe, ki jih navaja kot značilne za slovenski dom, zrastle iz smotrnih potreb kmetije ter iz kulturnega in gospodarskega standarda njenih prebivalcev.

Delo je izraz v današnjem razpoloženju časa široko javnost obvladujočih naziranj, katera je Karlovšek ponovno formuliral s pritegnitvijo zgodovinskega slovstva in narodopisnega gradiva. Oboje pa je nepopolno in obdelano brez potrebne analize in kontrole. Zgodovinska izvajanja podajajo drobce iz najstarejše kulture naše zemlje, iz katere se zgodovinsko stanje naše hiše dekretira (n. pr. razvoj slovenske hiše iz staroslovanske, razlikovanje slovenske hiše po peči in kuhinji, str. 29). Podobno je podano tudi narodopisno gradivo brez

potrebnega kritičnega vrednotenja (n. pr. kuhinja, str. 30; enotenje dimnice s sredozemsko kraško hišo, str. 33) in nepopolno. Vse Podravje in Pomurje je med 165 slikami ponazorjeno z devetimi. Od teh sta dve (Poštela in Forum v Poetoviju) brez nujne zveze z nalogo, katero si je avtor postavil, ena (sl. 112) je nesmotrna, ker ne kaže celotnega dvorca, in ena (sl. 140) je krivo pojasnjena, kajti prostor na središčni vasi je v severovzhodni Sloveniji redko zasajen z drevjem ali pa z lipo, pač pa je običajno rezervoar, mlaka za vodo ter je kot tak vplival na središčno izobliko vasi. Tako ostanejo kot gradivo za Podravje in Pomurje slika dvorca v ključu (sl. 117), viničarij (sl. 114), želarije (sl. 116) in dveh srednjih kmetij (sl. 111 in 118), v celoti pet primerov. Od teh sta vzeta dva primera z ravnice med Beltinci in Bogojino, trije pa iz ptujskega okoliša, tako da je vse ostalo Podravje in Pomurje od Podjune do goričkega Prekmurja ostalo v gradivu neupoštevano, medtem ko je v uvodu podano kulturnozgodovinsko netočno (n. pr. dimnice, str. 32 ss.) ali pa je ostalo neizrabljeno. V dokaz zadnjega navajam hišo v Prlekiji (sl. 111); to je stara šola s Kamenščaka pri Polenškaku iz začetka XIX. stoletja, ki lepo kaže, kako se je znal svojedobni graditelj vključiti v dano mu okolje, in ki je baš kot taka tudi dokaz, da se slogi ne ustvarjajo s shematiziranjem stavb, temveč z individualnim reševanjem kulturnih in gospodarskih potreb naročnikov na temelju njihovih socialnih in topografskih položajev. Edino s ponazoritvijo pozitivno rešenih primerov iz preteklosti bi mogel avtor nakazati pot za reševanje podobnih problemov sedanjosti in bodočnosti.

Mimo zgodovinskega in narodopisnega gradiva je zbral avtor tudi gradivo našega sodobnega domačijskega sloga, ki bi se nam naj prepričevalno predstavil v slikah 142 (tip novejše visokopritlične hiše z vodovodom na suhem kraju), 143 (načrt nove sodobne kmečke hiše), 144 (tip novejše delavske hiše brez kleti in vodovoda), 145 (tloris hiše z umivalnico in prho), 146 (tloris nove planinske kočice na Pokljuki), nadalje v slikah 149, 150, 151 in 152 (projekt doma Golfkluba na Leški planoti pri Bledu) ter v enajstih primerih posnetkov in risb zunanjščin.

Takoj v početku je potrebno omeniti, da se v svoji funkciji naslanjata le dva primerka (sl. 142 in 143) na kmečko hišo; pa še ta dva le delno, ker prav v ničemer ne upoštevata uvodoma obravnavane diferenciacije slovenske kmečke hiše (Posamezni hišni tipi, str. 51). Vse ostalo gradivo je, razen sl. 144 in 145, ki pa imata domačijski značaj edino po svoji skromnosti, zrastle iz potreb meščana, ki samo na zunaj posnema kmeta, pozablja pa, da so ljudski arhitektonski elementi organsko zrastle iz potrebe in predstavljajo po svoji obliki končni izraz vsebine, ki ima vso težo poudarka v načinu kmečkega gospodarstva in življenja.

Kolikor zasleduje knjiga težnje po ustvaritvi domačijske umetnosti, hoteč prenesti ustaljene oblike ljudske umetnosti na naše komplicirano, neustaljeno življenje, je v svojih osnovah zgrešena, o čemer nas prepričevalno potrjujejo brodolomi tovrstnih poizkusov romantike pri naših sosedih, ki so zapustili celó globoko v naših krajih spominke (Maribor, Ptuj, Celje, Brežice itd.), zametujoč pri vsem tako potrebni organični razvoj, daleč od šabloniziranja.

Kolikor pa vodi avtorja težnja, da pripomore k ozdravljenju slovenske kmečke domačije, ki se krha in vidno propada spričo vedno očitnejše nivelizacije, je njegovo hotenje sicer v osnovi pravilno, pa nezadostno izvedeno. Poiskati bi bilo treba značilne primere naše kmetije v obmorsko-kraškem, alpskem, dolensko-belokrajinsko-štajerskem vinorodnem in ravninskem območju, jih razčleniti geografsko-topografsko, gospodarsko, sanitarno, tehnično in na podlagi vsega tega vnesti popravke, ki izhajajo iz sodobnih tehničnih in sanitarnih pridobitev. Vsega tega knjiga ne upošteva; objavljeni so v nji sicer tehnični primeri izboljšanja vodnjakov, konstrukcij oken, sodobne konstrukcije lesene kladne stene in kmečke peči, ki so v redu, a vse to je brez prave zveze z ostalim.

Zgodovinsko, narodopisno in tehnično je knjiga kot priročnik slovenske hiše prenegljena, je pa boljša od nedavno izišlega Grebenčevega dela o pohištvo.

Franjo Baš in Marjan Mušič.

GRABER GEORG, DAS KÖSTENBERGER PASSIONSSPIEL. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. 24. u. 25. Jg. Klagenfurt 1936, str. 231—40.)

PASSIONSSPIEL AUS KÖSTENBERG. Das Leiden Christi. Ein Trauerspiel in 3 Aufzügen samt dem Kreuzzug und der Kreuzigung. Hg. von Dr. Georg Graber. Mit 41 Lichtbildern von der Aufführung des Spieles im Jahre 1936. Graz 1937. 8°. 170 + 2 str.

Učitelj Gregor Klemenjak na Kostanjah je l. 1936. uprizoril z domačini s Kostanj in sosednih krajev nemško pasijonsko igro, o kateri je napisal dr. Georg Graber najprej razpravo za gori omenjeni Archiv, nato je pa l. 1937. izdal tekst pasijonske igre in v tej knjigi doslovno ponatisnil razpravo kot uvod za knjigo. Nastala je ta kostanjska pasijonska igra po Graberjevih ugotovitvah v zadnji četrti 18. stoletja (str. 14, 16); redno dramatsko obliko ji je po ustnem izročilu dal baje neki župnik v Tiffenu.

Do sedaj smo vedeli samo, da so Kostanjčani pa tudi drugi koroški Slovenci uprizarjali Drabosnjakovo pasijonsko igro, ki jo je Andrej Schuster prevedel l. 1818. iz nemščine, v slovenskem jeziku. O uprizoritvah pasijonske igre v nemškem jeziku na Kostanjah v starih časih nam ni znanega nič in tudi Graber ne navaja nobenih letnic in nobenih dokumentov za to. Edini dokaz mu je obstoj nemškega teksta, ki so ga našli na Kostanjah. Dokler pa ta trditve ni podprta še z drugimi dokazi, ni povsem verodostojna. Indirektno se zaveda tega Graber sam, ko o nemških uprizoritvah ne navaja ničesar določnega, ampak se zadovoljuje s splošno trditvijo, da so na Kostanjah igrali pasijonsko igro v prejšnjem stoletju v razdobjih 4—5 let, »četudi češče v slovenskem jeziku«. Za slovenske uprizoritve pa imamo dosti dokazov (prim. DS 1912, 1913). Kostanjska gledališka družba je bila matica, iz katere sta se razvilii družbi v Štebnu-Maloščah in v Lipi nad Vrbo.

Upoštevatii je pa treba tudi, da Drabosnjakova pasijonska igra ni prevod nemške pasijonske igre, ki jo je izdal Graber, ampak prevod neke druge nemške koroške pasijonske igre, ki do sedaj še ni objavljena. Če bi bili igrali Kostanjčani pasijonsko igro res tudi v nemškem jeziku, bi pričakovali, da bo Drabosnjakov tekst prevod te igre — pa ni. Kje je izvirnik za njegov tekst, še vedno ne vemo — in treba bo nanj še čakati.

V odstavku o Drabosnjaku so nekatere napake, kakor jih v znanstveni publikaciji ne bi smelo biti.

Da bi bil Drabosnjak pasijonsko igro prevedel l. 1811., kakor trdi Graber, je netočno; zamenjal je Marijin pasijon, ki je l. 1811. izšel v knjigi, s pasijonsko igro, ki je znana samo v rokopisih. Marijin pasijon ni prepis Drabosnjakove pasijonske igre, ampak poseben tisk, ki je preveden iz Cochema. Za to ugotovitev Graberju ni bilo niti potrebno, da bi se oziral na slovenske spise, ki govorijo o Drabosnjaku, le »Beiträge zur Volksliteratur Kärntens« (program celovške gimnazije 1910) bi bil moral pazljivo prebrati.

Historija o lepi Mageloni ni ljudska igra, kakor beremo na str. 16, ampak je francoski roman iz srede 15. stoletja, ki je postal prava ljudska knjiga; Joh. Bolte (Die schöne Magelone, Weimar 1894) navaja 52 francoskih, 16 španskih, 2 katalonskih, 3 portugiške, 6 italijanskih, 1 suerselviško, 9 novogrških, 2 nizozemski, 62 visokonemških, 1 nizonemško, 25 danskih, 4 islandske, 1 švedsko, 8 čeških, 14 poljskih in 3 ruske rokopise in izdaje. Prva češka priredba je iz l. 1565., pri Poljakih se omenja l. 1591. »Historia o Magellone«. Ruski rokopisi so iz 17. stoletja. Čudno je, da smo jo Slovenci dobili šele v Drabosnjakovi priredbi. Če ne bi govoril za Drabosnjaka kot prireditelja psihološki moment — njegov oče se je imenoval Peter, mati pa Magdalena (po Singerju je bil naslov: Ena liepa historia od te liepe Magdalone in pa od ta Edelpetra v ani provinciji v Švajci) — bi skoraj trdili, da je bila že prej znana v slovenskem prevodu in da jo je Drabosnjak samo prepisal in priredil v svojem narečju.

Na koncu knjige (str. 165—70) je objavljena komedija o dobrem pastirju (Komodie. Der gute Hirt. In einem Aufzug. Personen zur Schäfererei: Der gute Hirt als Schäfer, Maria als Schüferin, Zwei Räuber). Na koncu rokopisa je opomba: Die Schäfererei wird vor dem zweiten Aufzug mit zwei Räubern vorgestellt. To je ista medigra, ki jo je objavil dr. A. Schlossar v svoji knjigi: Deutsche Volksschauspiele. In Steiermark gesammelt. Mit Anmer-

kungen und Erläuterungen nebst einem Anhang: Das Leiden Christi. Spiel aus dem Gurkthale in Kärnten. 2 zvezka. Halle 1891.

Predigro o dobrem pastirju imajo tudi prepisi Drabosnjakove pasijonske igre. Sprejel jo je tudi Niko Kuret v svojo knjigo: Andrej Šuster-Drabosnjak, Igra o Kristusovem trpljenju (iz leta 1818.), Ljudske igre, 17. zvezek. Ljubljana 1937. V našem Časopisu je bila l. 1922. na str. 89—96 objavljena in raztolmačena. Kakor v igri iz Krške doline tako manjka tudi v nemški kostanjski igri II. prizor, ki je objavljen v ČZN 1922, 91. Ta prizor je bržkone mlajši in mogoče Drabosnjakov izvirnik. Vsaj po jeziku in izrazih bi lahko tako sodili.

Graberjeva knjiga ima med tekstom 41 lepih slik z nemške predstave l. 1936., Kuretova izdaja pa ima 11 slik po Špicarjevih fotografijah s slovenske predstave l. 1932. Slike so zanimive in imajo narodopisno vrednost.

Fr. Kotnik.

Zapiski.

GRADIVO ZA ZGODOVINO PTUJSKIH SODARJEV. H koncu l. 1939. je prepustil zadnji načelnik ptujske sodarske zadruga g. Steudte Ivan ptujskemu vinarskemu muzeju ostanek arhiva nekdanjega sodarskega ceha z arhivsko oziroma blagajniško skrinjo. Skrinja, izdelana iz orehovega lesa, je dolga 61 cm, široka 42.5 cm in visoka 35.5 cm, se zapira z dvema ključema v eni ključavnici ter ima na prednji in zadnji stranici vdolan v intarzijah sod z letnico 1846. V njej se je shranjeval cehovski red ptujskih sodarjev z dne 20. maja 1611, novejša cehovska reda, potrjena 11. julija 1714 in 5. decembra 1744, knjiga sejnih zapisnikov iz let 1791—1846 ter razni zapiski, potrdila itd.

Kot zgodovinski vir za ptujsko sodarstvo prihaja v poštev predvsem najstarejši cehovski red, potrjen v izboljšani predelavi od sodnika in mestnega sveta v Ptuj 20. maja 1611 na podlagi dogovora z dne 28. marca 1579, medtem ko sta oba mlajša reda v glavnem samo novi potrdili prejšnjega. Red obsega 43 členov ter uravnava gospodarsko, kulturno in socialno življenje ptujskih sodarjev: vsebuje predpise o njihovih verskih dolžnostih, o ustroju ceha, o mojstrih, vajencih, pomočnikih in vdovah mojstrov, določa kazni za razne prestopke ter ugotavlja pravice, ki jih v nekaterih izjemnih slučajih imajo tuji mojstri. Obširneje je o vsebini poročala Mariborer Zeitung 31. januarja 1940, podrobno pa je prvih 39 členov objavil po dveh kopijah, ki jih hrani deželni arhiv v Gradcu, J. v. Zahn (Beiträge zur Kunde steierm. Geschichtsquellen 18, 1882, 47, 69—71), na kar s tem opozarjamo. Dostaviti pa moramo iz izvirnika še določbe členov 40—43, ki jih graški kopiji nimata, in zanimiv končni pripis.

Določa se v teh členih sledeče: Na podlagi odloka z dne 13. julija 1607 se ureja velikost sodov in sploh posod ter grozi kršilec z zaplembo in sodnim postopkom (čl. 40). Mojstri, ki so napravili meščanom slabo posodo, so dolžni, da jo v času od trgatve do sv. Martina brezplačno popravijo (čl. 41). Če bi se zgodilo, da bi domači sodarji ne zmogli pravočasno svojega dela in bi bili meščani oškodovani, so ti prosti vseh obveznosti ter si lahko nabavijo posodo kjer koli (čl. 42). Vsi ptujski sodarji imajo pravico, če bi kak zunanji mojster ali motilec kršil cehovski red ter delal v Ptuj in mestnem okolišu, da mu z vednostjo in pristankom sodnije nadaljnje delo preprečijo (čl. 43). Tako naj bi se ravnal vsak mojster in pomočnik, kakor se je sklenilo v nedeljo pred božičem, dne 19. decembra 1610.

Ob koncu je še pripis ptujskega magistrata, ki je vse člene pregledal ter si pridržuje pravico, da lahko s pristankom deželnega kneza vse člene sodarskega reda po svoji uvidev-

nosti, kakor se mu zdi prav, omeji, razširi ali popolnoma razveljavi in prekličje. Podpisal in pečatil ga je Casper Reiser, mestni pisar.

Od zunanjih znakov ptujskih sodarjev je ohranjen pečat iz l. 1590., rdeča svilena sodarska zastava iz l. 1842. z Beyerjevo sliko sv. Urbana in v stekleni omarici viseč, z grozdem in trtnim listjem opleten sodček iz l. 1835., znak sodarskih pomočnikov.

Vse to gradivo za zgodovino ptujskih sodarjev bo vključeno v novi ptujski vinarski muzej, ki poseduje razen tega tudi nekaj zanimivih primerov ptujskih sodarskih izdelkov, n. pr. sod bivših dominikancev iz druge polovice XVIII. stoletja z rezbarsko upodobitvijo Madone in Jezuščka, sod s podobo viteza sv. Jurija na konju in sod, ki nosi med izrezljanim grozdem in trtnim listjem napis »Oj, kumek Ti moj, pij ga z menoj!«

Anton Smodič.

SLOMŠEKIANA. Dva zanimiva doneska o Slomšku je objavil v svojem jubilejnem letniku (1939) Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. V članku »Slomšek saradnik u Gajevoj ‚Danici Ilirskoj‘« (str. 373—80) ugotavlja Viktor Novak na podlagi Slomškovega pisma Gaju 24. apr. 1838, da sta prispevka, ki sta l. 1838. izšla v Danici Ilirski pod psevdonomom Ljubomir Dolinski, Slomškova, ne pa Jarnikova, kakor se je mislilo doslej. Obenem s to ugotovitvijo, ki dopolnjuje naše znanje o Slomškovem razmerju do ilirizma, opozarja avtor na zanimivo dejstvo, da je Slomškov drugi članek v Danici Ilirski (s poročilom o nedeljskih šolah) vplival vzpodbudno na hrvatsko duhovščino, zlasti na mlajšo. Kako visoko je mlada hrvatska duhovščina cenila Slomška kot svojega vzornika pri delu za narod, kaže čestitka, ki so mu jo zagrebški bogoslovci poslali ob njegovem imenovanju za škofa in ki jo Novak objavlja kot dodatek k svojemu članku. Kot znak Slomškovih stikov z Zagrebom bodi tu še omenjeno, da sta se v njegovi ostalini (sedaj v Študijski knjižnici v Mariboru) ohranila prva dva letnika Danice Ilirske s sledečim posvetilom, ki ga je vpisal (kakor me je opozoril g. dr. J. Badalić) dr. Ljudevit Gaj lastnoročno: »Visoko častnomu gospodinu Antonu Slomšku (v prvem letniku: Slomšegu) velikomu rodoljubicu u znak počitanja Novinarna Ilirska«. — Drugi članek (»Slomškov ‚Vhogi otrok v faberkah‘ in njegova predloga« — str. 381—5), ki ga je napisal Silvo Kranjec, je zanimiv donesek k vprašanju o provenienci Slomškovih pesmi. Kakor razne druge pesmi je Slomšek tudi to posnel po nemškem izvirniku, in sicer po pesmi »Das arme Kind« švicarskega šolnika I. Th. Scherra. S svojo prepesnitvijo je — kakor ugotavlja Kranjec — prvi uvedel v našo poezijo problem industrijskega delavstva. Zanimivo je pri tem, da je njegova pesem kljub naslonitvi na tujo predlogo izraz aktualnega domačega problema: kakor je razvidno iz istočasnih Slomškovih pisem, so povod za pesem dale razmere v predilnici v Št. Pavlu pri Preboldu, ustanovljeni l. 1839.

Deloma se tiče Slomška tudi razprava Martina Jevnikarja »Krištof Schmid v slovenskih prevodih«, objavljena v Slovenskem jeziku (1939, 188—212): obdelani in ocenjeni so v njej — poleg drugega — prevodi, ki so jih na Slomškovo pobudo in pod njegovim vodstvom priredili iz Schmida celovski bogoslovci in ki jih je Slomšek izdal tudi v tisku, razne povestice v letih 1832—1838 v samostojnih knjižicah (str. 191—4), pesmi pa največ v Ahaclovi zbirki, deloma tudi drugod (206—7). V sicer skrbno sestavljenem pregledu preseneča, da je avtor prezrl tisto delo, v katerem se je tudi Slomšek sam naslonil na Schmida: mislim »Blažeta in Nežica«, ki je glede fabule in imen posneta v glavnem po Schmidovi povesti v pismih »Der gefundene Ring« (v poznejših izdajah »Der Diamantring«), kakor je — kot dopolnilo k Brunnovi disertaciji »Blaže in Nežica« — ugotovil Ciril Velušček v Jutru 19. maja 1936. Res da Slomškovo delo (razen 7. Mlinaričevega pisma) ni naravnost prevod, a naslanja se glede svojega epskega okvira vendar v toliki meri na Schmida, da bi bilo treba to vsaj omeniti. Da je Slomšek posegel po Schmidu, čeprav njegova dela z literarnega vidika nimajo posebne cene, utemeljuje in opravičuje Jevnikar s takratnimi razmerami (str. 194); ne vem pa, če je tako opravičilo pravilno in potrebno: po mojem mnenju je Slomšek Schmida resnično cenil, ker mu je bil soroden po svoji vzgojnosti in po vsej svoji miselnosti. Da v tem svojem naziranju ni bil osamljen, kaže splošno priznavanje,

ki ga je Schmid užival in ki ga omenja tudi Jevnikar, ko navaja prevode njegovih spisov v francoščino, angleščino, italijanščino in švedščino (str. 188—9), katerim bi iz nekoliko poznejše dobe (1858—1870) kot primer za slovanske jezike lahko dodali še celotni prevod v češčino, izdan v Pragi pod naslovom »Krištofa Šmida veškery spisy pro mládež a přátele její« vsaj v 58 zvezkih, kolikor morem ugotoviti po (žal nepopolnem) izvodu v Študijski knjižnici v Mariboru.

J. Glaser.

IZ ZGODOVINE MARIBORSKEGA ŠOLSTVA. Pod tem naslovom je objavil v Večerniku 15. jan. 1940 Anton Faganelli iz arhiva magdalenske deške ljudske šole nekaj zanimivih podatkov o tem, kako je bila svoj čas na šoli upoštevana slovenščina. Po vpisih učne snovi ugotavlja, da so se uporabljale v šestdesetih letih pretežno slovenske učne knjige (Mali katekizem, Abecednik, Malo berilo, Veliko berilo, Praktična gramatika, Ponovilo, Blaže in Nežica, Venec cerkvenih in šolskih pesem). Do 1869 je bila slovenščina na šoli učni predmet, že z naslednjim letom, torej takoj po preosnovi ljudskega šolstva na podlagi drž. šolskega zakona iz l. 1869., pa je izginila. Kako je šola odslej vedno bolj zavedno služila germanizaciji, kaže postopanje z ustanovo lekarnarja Nossa, ki jo je ustanovitelj izrecno namenil otrokom brez razlike narodnosti, pa se je od 1894 dalje kljub temu podeljevala samo nemškim otrokom.

Naj v dopolnitev teh arhivalnih navedb opozorim tu na kratko še na doneske, ki jih o istem vprašanju vsebuje takratno časopisje. Zanimiv vpogled nam v narodnostne razmere na mariborskih ljudskih šolah nudi poročilo o skušnji na koncu šolskega leta 1861/62., objavljeno v Correspondentiu für Untersteiermark (kakor se je prvotno imenovala sedanja Mariborer Zeitung) 11. sept. 1862. Na šoli slovenskega (graškega) predmestja je bilo takrat 275 otrok, od teh 168 slovenske in 107 nemške narodnosti. O tem, kako se je pri pouku soupoštevala slovenščina, zvemo iz poročila sledeče: »Wir freuen uns gegenüber den verschiedenen Gerüchten einer ausschließlichen Slovenisierung der Schulen aus eigener Überzeugung mit gutem Gewissen constatiren zu können, daß an der W[indischen]. Vorstadtschule dem nicht also der Fall, sondern beiden Nationalitäten in jeder Hinsicht vollkommen gleiche Rechnung getragen sei. Wir fanden die größtentheils trefflichen Schulbücher auf einer Seite mit deutschem und auf der anderen Seite mit slovenischem Texte gedruckt und hörten mit großem Vergnügen, wie deutsche Schüler das Slovenische und umgekehrt, die slovenischen das Deutsche mit ziemlicher Fertigkeit übersetzten.« Tudi med pesmimi, ki so jih otroci zapeli, sta bili dve slovenski: »Kde je veselje doma« in »Sanjač«. Enako so se vršile deklamacije v obeh jezikih. — Manj pohvalno se poroča o razmerah na magdalenski šoli. Omenja se, da je pri skušnji nižji oddelek (pod učiteljem Fr. Čehom) napravil sicer ugoden vtis, ni pa po pričevanju očitveca bil zadovoljiv uspeh v višjem oddelku (šola je bila dvorazrednica); »auch sei an der gedachten Schule der slovenische Vortrag prävalirend und das Deutsche nicht in dem Maße cultivirt, als dies in der W. Vorstadtschule angetroffen wurde.« To zadnje je bil najbrž tudi glavni vzrok, da poročevalec s šolo ni bil zadovoljen: bila mu je preveč slovenska.

Kako nekaterim to ni bilo prav in kako se je proti vsemu, kar je bilo na šoli slovenskega, vodila borba, nam značilno kaže afERICA, ki je na isti (magdalenski) šoli nastala pet let pozneje, l. 1867. Narodnostne razmere so se medtem na mariborskih šolah za Slovence že znatno poslabšale; istoletne Novice (1867, 297) nam jih slikajo tako-le: »O mariborski glavni šoli in šoli v magdalenskem predmestju nočemo, da govorimo. Tukaj slovenščina nima druga pokazati, kakor obligatne številke ur, ki so jej, vsaj na popirju še odmenjene. Še britkejša se ji v novo osnovani mestni dekliski šoli godi; kajti mestni očetje, ki so si učiteljsko osebstvo sami izvolili, sklenili so, da v Mariboru slovenskih otrok ni, da toraj tudi ni treba, sè slovenščino dragega časa tratiti, in da je že posve zadosti, ako se zavolj prostega ljuda okoli nemškega Maribora poduk v slovenskem jeziku v par prostih urah izvan reda proustvoljnemu požrtvovanju učiteljskemu prepusti.« Konkretno nam te razmere dobro označuje incident, ki je nastal istega leta (1867) na magdalenski šoli zaradi premijskih knjig in našel odmev tudi v takratnem časopisju ter se nam s tem ohranil.

28. avgusta je Marburger Zeitung poročala, da so na tej šoli pri skušnji, ki se je vršila štiri dni prej, nameravali kot darilo razdeliti učencem tudi nekaj ruskih slovnice, ki jih je v ta namen daroval deželni poslanec dr. Prelog; šolska oglednika Perko in Wretzl pa sta knjige poslala darovalcu nazaj. Pod naslovom »Nesramna laž« je na to ostro odgovoril naslednjega dne (29. avgusta) Prelogov Slov. gospodar, ki ugotavlja predvsem, da ni šlo za rusko slovnico, ampak za Razlagovo »Pesmarico« in da se knjige tudi niso vrnile dr. Prelogu, ampak so se razdelile; dostavlja še, da je urednik Mariborčanke »že dr. Preloga za božjo voljo prosil odpuščenja.« Očividno je ta grozil s tožbo, na kar namigava tudi besedilo v Slov. gospodarju. Res je Marburger Zeitung že kar v prihodnji številki (30. avgusta) svoje prvotno poročilo označila za zmotno in ga popravila ter zadevo pojasnila v sledečem smislu: Dr. Razlag, ki je 1863 izdal zbirko slovenskih, hrvaško-ilirskih in srbskih pesmi, je poslal pred kratkim večje število teh knjig dr. Prelogu, da jih brezplačno razdeli. Na Prelogovo tozadevno obvestilo se je oglasil pri njem tudi učitelj z magdalenske šole in prejel osem knjig, da jih porabi kot darila za učence; oba šolska oglednika pa sta knjige pridržala, »weil die Knaben den serbischen Druck nicht zu lesen verstünden«. Do poročila o ruskih slovnicaх je prišlo zaradi netočnih informacij, sopolvzročila pa ga je tudi graška Tagespost, ki je poročala, da je neki tukajšnji deželni poslanec naročil ruske slovnice, s čimer je po splošni sodbi bil mišljen dr. Prelog.

Kar se tiče inkriminirane knjige, bi v slučaju, če bi na prvotni trditvi Mariborčanke bilo kaj resnice, stvarno mogla priti v poštev Majarjeva Ruska slovnica za Slovence, ki je izšla prav v tistem času; Slov. gospodar je javil njen izid 15. avg. 1867. Mnogo verjetneje pa je, da je šlo res za Razlagovo »Pesmarico«. Razen popravka v Slov. gospodarju in v Mariborčanki govori za to tudi poročilo in poziv, ki ga je glede te knjige objavil dr. Prelog že poldrugi mesec poprej, v Slov. gospodarju 11. jul. 1867: »Velečastiti gosp. dr. Razlag J. je poslal 300 »Pesmaric«, ktere bi se naj razdelile med šolsko mladino Mariborske okolice. Vsem šolskim predstojnikom tedaj s tem naznanjamo, da dobijo te knjige pri vredništvu »Slov. Gospodarja« (t. j. pri dr. Prelogu). — G. Razlag je teh knjig tudi podaril 500 na Koroško, 300 za okolico Ptujsko, v Primorsko 200 in v mnoge druge kraje više 600. Hvala njemu!« Temu pozivu se je odzval pač tudi učitelj z magdalenske šole. Ali je bil to »šolski predstojnik« Anton Čeh (rojen 1. jan. 1824 pri Sv. Lenartu v Slov. goricah — ne identičen s Francem Čehom, ki je služboval na isti šoli l. 1862.) ali »podučitelj« Ivan Stipar (rojen 23. apr. 1842 pri Sv. Rupertu v Slov. goricah), iz poročil v časopisju ni razvidno.

Vidi pa se iz vsega, da je v tej dobi slovenščina na šoli sicer še imela nekaj pravice, vendar le toliko, kolikor ji je dajal učitelj, da pa je bila nedobrodošla in nekaterim celo povod za sumničenje — panslavizma; v primeri z razmerami, ki so nastale po preosnovi šolstva l. 1869., pa je bil njen položaj vendar še ugodnejši, ker se je vsaj do neke mere še upoštevalo dejansko narodnostno stanje prebivalstva.

Janko Glaser.

SLOVENIJA je predmet kratkega, a jasnega geopolitičnega očrta v l. snopiču Srpskega književnega glasnika 1940 (N. s. LIX, 46—8), v katerem S. Mihailo Radovanović ugotavlja važnost jezikovne tromeje v Kanalski dolini, geopolitični in etnični pomen Slovenije za Jugoslavijo ter resnično narodni značaj zemlje, ki jo poseljuje poleg 96.5% Jugoslovanov samo 3.2% (1939) narodnih manjšin.

Franjo Baš.

Društveni glasnik.

Zgodovinsko društvo v Mariboru l. 1939.

Redni letni občni zbor ZDM za leto 1939. se je vršil 14. januarja 1940 ob 10. uri v čitalnici Študijske knjižnice ob navzočnosti 32 članov.

Vodil ga je poslevedeči podpredsednik dr. Jos. Tomišek, ki je pri otvoritvi ugotovil, da je občni zbor pravilno sklican in sklepčen, pozdravil vse navzoče, posebej zastopnika lavantinskega knezoškofa dr. Al. Ostrca, zastopnika mariborskega župana dr. M. Senkoviča, velikega župana v pokoju dr. M. Ploja, predsednika Umetniškega kluba v Mariboru dr. M. Šnuderla ter predstavnico Slov. ženskega društva A. Ašičevo. V smislu gesla »mortuos plango« se je spomnil vseh v l. 1939. umrlih članov (dr. J. Debevec, ing. M. Jenčič, dr. Fr. Kovačič, dekan K. Presker in ravnatelj Jak. Zupančič), očrtal lik pokojnega predsednika Kovačiča kot človeka in člana ZDM ter ga z geslom »vivos voco« postavil za vzor vsem društvnikom danes in v bodoče. Društvo je ostalo zvesto smernicam svojega ustanovitelja, kar je izraženo predvsem v ČZN, ki je slika društvenega dela in ki je zlasti v prvi polovici 34. letnika posvečen Kovačičevemu spominu. Izdaja ČZN nam je bila omogočena po naklonjenosti podpornikov, katerim vsem bodi izrečena zahvala, posebej med njimi kr. banski upravi Dravske banovine in mestni občini mariborski. S spominom na umrle člane ter z zahvalo vsem, ki so kakor koli pomagali društvu v preteklem letu, je predsednik zaključil svoje poročilo ter prešel na nadaljnji dnevni red (poročila odbornikov, poročilo preglednikov računov, določitev članarine za l. 1940., izprememba pravil, volitve, slučajnosti).

Tajnik Fr. Baš je poročal, da je imel odbor v preteklem letu 6 odborovih sej; poleg odbora se je sestajalo predsedstvo, ki je skoro vsak teden na svojih sestankih obravnavalo tekoče zadeve. Došlih in odposlanih dopisov — izven uredništva in uprave ČZN — je bilo 657. Delo društva je teklo po smernicah, katere so bile iznešene na prejšnjih občnih zborih v stremljenju po čim ožjem sodelovanju vseh zgodovinarjev na Slovenskem, po čim ožji povezanosti društva z najširšo javnostjo in po čim racionalnejši zgodovinski in narodopisni literarni produkciji. Skupno z Muzejskim društvom za Slovenijo je bil organiziran 5. februarja 1939 sestanek zastopnikov zgodovinskih organizacij v Celju, ki je sprejel načelni sklep o rednih letnih zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, katerih prvo se je vršilo ob 100letnici Muzejskega društva za Slovenijo 16. decembra 1939 v Ljubljani, drugo pa se bo vršilo letos v septembru v Ptuj. Dostojen znanstveni nivo zborovanja in tovariško razpoloženje zborovalcev 16. decembra 1939 v Ljubljani so jamstvo, da spadajo sporadična in samo iz medsebojnega nerazumevanja ali neupoštevanja nastajajoča nasprotstva v odnosih med našimi zgodovinskimi organizacijami v preteklost ter da bo s smotrno organizacijo naših zgodovinskih ustanov mogoče v bodočnosti misliti na poživljeno in sistematično proučevanje naše preteklosti in izgrajevanje naših zgodovinskih ustanov. Kar se tiče stikov društva z javnostjo, moramo z zahvalo omeniti podporo kr. banske uprave Dravske banovine in mestne občine mariborske, pri čemer se moramo posebej zahvaliti podbanu dr. St. Majcenu in županu dr. Al. Juvanu, medtem ko glede stikov s članstvom naši uspehi niso zadovoljivi. A vzrok temu je izven odbora. Radi svetovnozgodovinskih dogodkov drugam usmerjeno zanimanje javnosti, pomanjkanje vnetih društvenih zaupnikov in zgodovinsko zainteresiranih javnih delavcev, zlasti med mlajšo generacijo, in končno nova organizacija muzeja, ki zaposluje skoraj vse naše sile, so povzročali, da se javnost ni zanimala v toliki meri, kakor bi bilo želeti, za društvo, ČZN, arhiv, knjižnico ter za varstvo pisanih in tiskanih zgodovinskih spomenikov. Mnogokje je tudi smrt našega predsednika omajala vero v bodočnost društva in tako ostaja bodočemu odboru naloga, da dvome razprši in javnost zopet tesneje poveže z društvom. V prvi vrsti se bo pri tem moral — in upamo, da tudi mogel — opreti na društveno glasilo, na ČZN. Izdali smo lani drugo polovico 33. in prvo polovico 34. letnika

ter se v obeh skušali po možnosti ozirati na razne pokrajine našega ozemlja (Gornjegrajsko, Dravska dolina, Slovenske gorice, Celje, Radgona, Maribor) in osvetliti njihovo preteklost z raznih vidikov (socialnega, političnega, literarnega). Premalo upoštevano pa je moralo ostati žal narodopisje, ker za to ni sotrudnikov, čeprav se zdi, da je ravno za narodopisna vprašanja razpoloženje naše dobe na splošno ugodno in mu naklonjeno. Vsekakor bo ena izmed nalog odbora in uredništva, da posvetita svojo pozornost v večji meri tudi narodopisju. Društveno delo je tako v preteklem letu rodilo uspehe v organizaciji sodelovanja s sorodnimi znanstvenimi ustanovami ter v gojitvi zgodovinskoliterarne produkcije. Bodočemu odboru pa ostane naloga, da utrdi stike društva z javnostjo ter organizira vzporedno z zgodovinskim znanstvenim raziskavanjem tudi narodopisno.

Blagajnik, upravnik N. I. Vrabl, je podal pregled računov za poslovno leto 1939. (od 7. februarja 1939 do 10. januarja 1940). Promet je znašal 137.627.13 din, in sicer 85.368.58 din prejemkov in 52.258.55 din izdatkov.

Kakor vsa prejšnja leta so bile tudi tokrat podpore najvišja postavka med prejemki v skupnem znesku 40.300.— din. Prejeli smo 30.000.— din od kralj. banske uprave v Ljubljani, 6.000.— din od mestne občine mariborske, 4.000.— din od Posojilnice Narodni dom v Mariboru, 200.— din od g. dr. Ploja Miroslava in še dva manjša zneska. V primeri s prejšnjim poslovnim letom so podpore padle za 20.840.— din.

Na članarini je bilo vplačano 10.925.— din, to je za 4.551.25 din manj nego lani. Plačalo je 218 članov, in sicer: 1 za 1930, 1 za 1931, 1 za 1933, 3 za 1934, 4 za 1935, 4 za 1936, 17 za 1937, 48 za 1938, 126 za 1939 in 13 za 1940. Če se pa upošteva tudi vsa v prejšnjih letih plačana članarina, je bila v celoti plačana članarina za 1934 od 377 članov, za 1935 od 324 članov, za 1936 od 304 članov, za 1937 od 277 članov, za 1938 od 221 članov in za 1939 od 137 članov, kar je za zadnja leta vsekakor premalo. Ker število redno plačujočih članov stalno pada, prosi blagajnik članstvo, naj članarino plačuje redneje. Saj ne krije članarina niti ene tretjine stroškov za Časopis!

Za star letnik Časopisa se je izkupilo 50.— din, za društveno knjižnico se je izdalo 1.146.60 din.

Za tisk in vezavo Časopisa se je izdalo 30.453.— din, za pisateljske nagrade 9.630.— din.

Poročilo o knjižnici je podal ravnatelj Janko Glasar. Vključeno bo v poročilo o Študijski knjižnici, ki izide v prihodnji številki Časopisa.

O arhivu je poročal arh. Fr. Baš. Glej: Banovinski arhiv v Mariboru.

V imenu preglednikov računov je poročal starešina drž. tožilstva v p. dr. Iv. Jančič, da so pregledniki pregledali vse blagajniške knjige in priloge ter našli kakor vedno vse v najlepšem redu, nakar je predlagal blagajniku razrešnico s pohvalo.

Občni zbor je soglasno odobril vsa poročila odbornikov in je predlog preglednikov računov soglasno sprejel.

Prav tako soglasno je bil sprejet odborov predlog, da ostane članarina za l. 1940. dosedanja v znesku 50.— din.

Pri prihodnji točki dnevnega reda — izprememba pravil — je poročal predsednik, da odbor predlaga izpremembo, da se tako prilagodijo pravila društvenemu razvoju od l. 1926. dalje, ko so bila sedanja pravila potrjena. Opozoril je na §§ 8 in 15 društvenih pravil, po katerih je za izpremembo pravil potrebna dvetretjinska večina, to je pri današnjih 32 udeležencih 21 glasov. Ko so se udeleženci z odborovim predlogom točno seznanili iz kopij, ki jih je tajnik razdelil po mizah, je predlagal dr. M. Šnuderl, da naj se mesto odborovega predloga § 3 glasi: V kritje stroškov služijo članarina, podpore, darila, volila in dohodki za izdane publikacije; § 4. lit. a): Častni član postane, kogar za posebne zasluge za društvo ali za zgodovinsko vedo sploh soglasno imenuje občni zbor na predlog odbora, § 19, zadnji odstavek: Proti razsodbi razsodišča je dopusten priziv na občni zbor. Predsednik je v imenu odbora sprejel od dr. M. Šnuderla predlagane izpremembe in ko se ni nihče več javil k besedi, dal odborov predlog z izpremembami dr. M. Šnuderla na glasovanje. Zanj so

glasovali vsi navzoči. Po ugotovitvi, da je s tem izprememba pravil pravilno sprejeta, je prešel predsednik na naslednjo točko dnevnega reda.

Pri volitvah je bil na predlog dr. A. Dolarja soglasno izvoljen za predsednika ban. arhivar Franjo Baš, kateremu je predal dr. Jos. Tominšek nadaljuje vodstvo občnega zbora z vznešenimi besedami in z željo, da bodi kot predsednik sustinens, abstinent in continens in po tradiciji pokojnega predsednika Kovačiča faber. Z zahvalo za zaupanje in s poudarkom, da se zaveda v polni meri odgovornosti, katero mu nalaga dediščina, ki jo prevzema, z zagotovilom, da bo posvetil vse svoje sile društvu, ter s prošnjo vsem članom za sodelovanje v smislu društvenega namena, ki je dolžnost nas vseh, je novi predsednik prevzel svoje mesto.

Nato je na predlog dr. Iv. Jančiča bil soglasno izvoljen naslednji odbor: dr. Anton Dolar, ravnatelj Janko Glaser, prof. Jože Košar, mag. pharm. Fr. Minařik, ravnatelj Jakob Richter, prof. Bogomir Stupan, dr. Fran Sušnik, prof. Jan Šedivý, dr. Jos. Tominšek in upravnik Niko I. Vrabl; za namestnike pa prof. Stanko Bunc, dr. Fr. Škerlj in dr. Vl. Travner.

Za preglednike računov so bili na predlog prof. St. Bunca soglasno izvoljeni: dr. Matko Heric, dr. Iv. Jančič in dr. Alojzij Trstenjak.

Pri slučajnostih je stolni kanonik dr. Ostrc izrekel v imenu knezoškofa dr. I. Tomažiča društvu zahvalo za njegovo delo, poudaril interes lavantinskega vladike za ZDM ter za zgodovinska proučavanja v lavantinski škofiji in želel društvu pri bodočem delu božjo pomoč. Dr. M. Senkovič je v imenu mariborskega župana dr. A. Juvana izrekel zahvalo za delo, izvršeno v preteklem letu, ki je bilo navzlic neugodnim časom uspešno, ter želel, da bi posvečalo društvo tudi v bodoče v dosedanji meri svoje delo preteklosti mesta Maribora, ki bo društvo v okviru možnosti vedno podpiralo. Dr. Fr. Toplak je opozoril novi odbor na nazadovanje članstva ter poudaril, da je eden vzrokov mogoče v tem, da odbor premalo gleda na to, da bi bil ČZN zanimiv tudi za široko javnost; priporočil je odboru, da naj o tem razmišlja. Predsednik je zagotovil govornika, da bo prvo delo novega odbora vprašanje, kako poživiti stike društva z javnostjo in dvigniti število članstva.

S tem je bil dnevni red občnega zbora izčrpan. Predsednik je zaključil zborovanje z zahvalo navzočim za sodelovanje in s pozivom vsem na delo za društvene cilje.

Po končanem občnem zboru se je vršila prva seja odbora, ki se je za bodočo triletno dobo konstituiral sledeče: podpredsednik dr. Jos. Tominšek; tajnik prof. J. Košar; blagajnik upr. N. I. Vrabl; knjižničar ravn. J. Glaser; arhivar prof. Fr. Baš; urednika ČZN Fr. Baš in J. Glaser; odborniki: dr. A. Dolar, mag. ph. Fr. Minařik, ravn. J. Richter, prof. B. Stupan, dr. Fr. Sušnik, prof. J. Šedivý; razen teh kot referent za jezikoslovje prof. St. Bunc.

Muzejsko društvo v Mariboru l. 1939.

Redni letni občni zbor MDM se je vršil 4. februarja 1940 v Študijski knjižnici v Mariboru. Navzočih 29 članov.

Poslevodeči podpredsednik dr. L. Poljanec je otvoril občni zbor ob 10. uri, poudaril, da je bil pravilno po pravilih sklican, in ugotovil, da ni zbrana za sklepčnost potrebna ena desetina vseh članov, ter napovedal čez pol ure občni zbor, ki je sklepčen pri vsaki udeležbi. Ob pol najsti uri je nato otvoril nov občni zbor, ugotovil njegovo sklepčnost ter posebej pozdravil zastopnike sorodnih organizacij in društvu naklonjenih ustanov: zastopnika mestnega župana magistratnega direktorja Fr. Rodoška, zastopnika lavantinskega knezoškofa stolnega kanonika dr. A. Ostrca, sreskega načelnika dr. J. Šiško, velikega župana v p. dr. M. Ploja, zastopnika Tujskoprometne zveze v Mariboru H. Weissa, zastopnika Slovenskega obrtnega društva kiparja I. Sojča, zastopnika ravnatelja drž. gozdarske šole v Mariboru in urednika Gozdarskega vestnika ing. St. Sotoška ter opravičil odsotnost zadržanega upravnika MP J. Stabeja in arh. ing. M. Mušiča. Z zahvalo se je spomnil vseh naših dobrotnikov in pod-

pornikov, obudil spomin na med letom umrle člane ter prešel na dnevni red (poročila odbornikov, poročila preglednikov računov, določitev članarine za 1940, volitve odbora in preglednikov, slučajnosti).

Tajniško poročilo je podal ban. arh. Fr. Baš. Odbor je imel v pretekli poslovni dobi 6 odborovih sej, došlih in odposlanih dopisov pa je bilo 206. Delo Pokrajinskega muzeja kot takega se je v pretekli poslovni dobi vršilo v štirih smereh: 1. Pripravljanje novih muzejskih prostorov. 2. Restavriranje in konserviranje muzealij. 3. Izpopolnjevanje muzejskih zbirk. 4. Organizacija stikov društva in muzeja z javnostjo.

1. Pripravljanje prostorov za novi muzej je vršila mestna občina mariborska, ki je v gradu restavriralala mednadstropje, grajsko dvorišče, uredila dohode iz mednadstropja v prvo nadstropje, gradbeno izdelala grajsko klet in viteško dvorano, v njej restavriralala freske in tempere — pri čemer je bil ugotovljen slikar tempera slik Lovro Lauriago iz druge polovice XVII. stoletja — ter večinoma restavriralala in konserviralala plastiko v grajskem rizalitu. Restavracija mariborskega gradu predstavlja v zgodovini Maribora in severne Jugoslavije največje delo na varstvu spomenikov, obenem s tem pa zibelko novega mariborskega muzeja. Vzporedno s temi pripravljalnimi deli mesta Maribora za novi muzej je društvo namestilo vrsto antičnih in novoveških kamenitih spomenikov in zasledovalo zgodovino gradu, ki je gradbeno določno podana s svojim severnim gotskim delom, z renesančno ložo in palacijem, ki je doživel v baroku in rokokoju svoje preoblike, katerih enotnost je v sedemdesetih letih XIX. stoletja razbila otvoritev Grajske ulice, ki je odločila od grajskega jedra obe krili ob Slovenski in Gregorčičevi ulici. Nadalje je društvo zasledovalo arhivsko gradivo o mariborskem gradu, ki naj v bližnji bodočnosti po končni ureditvi muzeja in arhiva poda vse okoliščine, v katerih se je grad razvijal, in ki krije tudi zanimive kulturno-zgodovinske podatke o novoveškem Mariboru. Podrobni študij tega gradiva bi pokazal, da je novoveški Mariborčan skozi stoletja nasprotoval gradu kot sedežu stanovsko od meščana ločenega plemstva, tako da postaja grad duhovna last Maribora šele danes, ko je prejel vzvišeno nalogo, da postane z muzejem in arhivom ogledalo mariborske kulture in kulture mariborskega zaledja.

2. V težnji, da mariborski muzej to postane, je društvo v preteklem letu s posebno paznjo stremelo za čim obsežnejšim in temeljitejšim restavriranjem in konserviranjem muzejskih eksponatov. Restavriranje muzealij je teklo deloma skupno z zaključevanjem že nameščene meščanske zbirke, predvsem pa kot priprava za zbirke, ki so v štadiju nameščanja. Za meščansko zbirko so bili konservirani v prvi vrsti kovinski predmeti od gostilniških znakov, novo nameščenih ključavnic, ograj, pečnic do kuhinjskega inventarja in prvega mariborskega bicikla. Konservirane so bile nadalje v precejšnji meri tkanine z evangelskega pokopališča na Betnavi, ki smo ga izkopavali v aprilu in maju 1939 in ki je dalo točno datirano in krajevno določeno sliko deloma plemiške deloma meščanske noše ter nakita iz konca XVI. in začetka XVII. stoletja (kosi ženske obleke, avba, ovratnik, manšete, gamaše, čevlji, kosi srebrnih verižic, pasov, zlati uhani, prstani in zapestnica, rapir, gort in ostroge) in končno pokopališki inventar z bronastimi krstami, ognjeno pozlačenimi napisnimi ploščami ter v bakreni krsti vloženo leseno krsto s slikanimi ornamentami (monogram Marije, rožni venec, trnjeva krona ter rekviziti za križanje Kristusa). Razen zadnje, ki je še v restavraciji, je bilo vse ostalo konservirano v lastni režiji po metodah Rathgensa, bavarskega spomeniškega urada v Münchenu in domačih empirično dognanih izkustev. V podobnem smislu konserviranja je naše društvo proučilo 14 grobov z novega predzgodovinskega pokopališča na posestvu g. Jugovca na Pobrežju, ki je po dosedanem našem poznanju revno na bronu, a bogato na keramiki, katera kaže prehodni značaj iz bronaste v hallstattsko dobo, ali kronoioško rečeno, ki izvira iz začetka prvega tisočletja pred Kristom. Več arheoloških del v terenu društvo ni moglo izvršiti, ker je bilo glavno društveno delo osredotočeno na pripravljanje zbirk, ki pridejo ali ki so prišle v nove adaptirane muzejske prostore. Pri tem delu smo sortirali in konservirali vse orožje, ga klasificirali po Demininu

ter namestili po naslednjih skupinah: 1. Lovska puška, 2. Vojaška puška, 3. Pistola in revolver, 4. Meč in sablja, 5. Šlem, 6. Svetovna vojna, 7. Prevrat 1918 in 8. Strelsko orožje divjega lovca. Sortirana, konservirana, deloma tudi restavrirana in v celoti klasificirana je bila vsa zbirka cerkvene umetnosti in klasificirane cerkvene umetnine razvrščene po sledečih skupinah, od katerih napolnjuje vsaka svojo dvorano: 1. Umetnost v kamnu v svojem kronološkem razvoju, 2. Pregled cerkvene umetnosti v lavantinski škofiji od gotike do empira, 3. Barok kot prvenstveni stil lavantinske cerkvene umetnosti s svojimi odtenki, 4. Narodopisna cerkvena umetnost, v prvi vrsti plastika, 5. Historični profil lavantinske škofije kot uvod v celotni cerkveni muzej; zadnja skupina je zaenkrat sicer samo še v načrtu, prepričani pa smo, da se bo izvedla. Kolikor restavracija cerkvenih umetnin še ni bila dokončana, predvsem slike, bo izvedena v letošnji pomladi po mojstru M. Sternenu. V celoti pa je bilo dovršeno konserviranje vse etnografske zbirke proti črvu, urejeni vsi okvirji slik na steklu, restavriran in konserviran inventar pomeščanjene kmetske sobe z žgano slikarijo (14 komadov), konservirana barvna ornamentika na šestih omarah in petih skrinjah ter konserviran in restavriran ves praktični hišni inventar patriarhalne kmetske hiše z alpskega in nižinskega kulturnega področja Podravja in Pomurja v vseh svojih izoblikah od kuhinjske posode pa do praktičnega orodja pri delu na polju, z živino, v gozdu itd. Točnega števila radi tekočega prehajanja konserviranih in restavriranih etnografskih eksponatov v delavnice in v skladišče ne moremo podati, v celoti pa jih bo med 850 in 900. Vzporedno s tem je bila v celoti izvršena restavracija rimskih keramičnih eksponatov, medtem ko se restavriranje predzgodovinske keramike polagoma bliža svojemu zaključku. Vse restavriranje in konserviranje je bilo izvršeno na dva načina: deloma v lastni muzejski režiji, deloma pa po mariborskih obrtnikih. V zvezi z deli v muzejski režiji se je pokazala potreba po lastni muzejski delavnici, zato smo v preteklem letu nabavili najpotrebnejše orodje, kar bomo morali v hodočem letu še izpopolniti. Na koncu poročila o konserviranju in restavriranju moramo še pripomniti, da ni bilo mogoče, kljub programu, v pretekli poslovni dobi izvesti konserviranja predzgodovinskega in antičnega bronu.

3. Konserviranju in restavriranju eksponatov je sledilo izpopolnjevanje muzejskih zbirk. S trenutkom, ko je mesto Maribor določilo grad za novi muzej, je društvo prevzelo na sebe nalogo, da v novem muzeju dostojno predstavi javnosti in znanosti kulturo naše pokrajine. Tozadevno smo v preteklem letu skrbeli za izpopolnitev etnografske zbirke. Kot najmlajšemu našemu pokrajinskemu muzeju se nam danes ni treba sramovati priznanja, da v času, ko je bila izrečena misel muzeja v gradu, dejansko — razen lepe zbirke peč — mariborski muzej etnografske zbirke sploh ni imel. Pred leti smo začeli s smotrnim zbiranjem slik na steklu, lani pa smo osredotočili svoje delo na zbiranje etnografskega gradiva ter uspeli tako, da smemo danes s ponosom izjaviti, da poseduje naš muzej smotrno in enotno zbrano etnografsko gradivo, mimo katerega ne bo mogel nikdo, kdor se bavi z narodopisjem Podravja in Pomurja. Postavili smo tudi temelj zbirki naših narodnih noš, ki pa pri nas danes ni več predmet muzejskega zbiranja, temveč znanstvenega študija in njemu sledeče rekonstrukcije. Delo, ki smo ga v tem pogledu izvršili v preteklem letu, bo mogel oceniti šele tisti, kdor bo za nami iskal in zbiral narodopisne spomenike po Podravju in Pomurju. Za izvršitev tega našega dela in v doseg tega našega cilja je bil proučen ves teren s patriarhalno kulturo na goričkem Prekmurju, v Prlekiji, po južnem Pohorju ter v teritoriju med Breznom in Črno. Rezultat našega proučavanja in zbiranja je novo etnografsko gradivo, ki obsega etnografske spomenike od zidu in klobučnjaka v dimnici, pasti za lov zverjadi, kuhinjskega inventarja do breguš in druge izvirne ljudske noše in ki podaja enotno in strnjeno sliko o primitivnem življenju na vsem teritoriju našega delovnega področja. Novo zbrano gradivo nam omogoča, da bomo prikazali našo narodopisno kulturo v štirih oddelkih, od katerih bo vsak nameščen v samostojnem prostoru: 1. Tipologija naše narodopisne kulture, 2. Patriarhalna alpska ali z mariborskega vidika bolje rečeno koroška kultura, 3. Nižinska ali po svoji osrednji pokrajini bolje rečeno prleška kultura in 4. Pomeščanjena narodopisna kultura.

Če smo se posvetili sedaj kmetski narodopisni kulturi, homo v bodoče morali imeti v evidenci tudi ostalo narodopisje. Izpopolnjevanje zbirk je vršilo društvo po odbornikih in zaupnikih, pri čemer so zaupniki imeli nalogo, opozarjati društvo na v poštev prihajajoče predmete, sodelovati pri njih transportu, skrbeti za njih pravilno nakladanje, prekladanje ali vskladiščenje, nakupe same pa je vršil izključno odbornik društva. Tudi danes na občnem zboru moramo z ozirom na zlorabe muzeja izjaviti, da nima društvo poleg odbornikov nobenega pooblaščenca, ki bi bil za muzejske nakupe legitimiran. Izven tega programatičnega kompletiranja etnografske zbirke je društvo pridobilo meščanski kolovrat in platno Josipine Sernčeve (dar Br. Rudolfa), za škofijski muzej gotski krstni kamen z Ojstrice nad Dravogradom, mariborsko nagrobno ploščo iz l. 1530. (dar trgovca A. Paš-a), dvoransko mizo iz posvetovalnice drž. klasične gimnazije v Mariboru (pridobljeno po posredovanju direktorja M. Mastnaka), tri ključavnice iz časa okoli 1700 (eno iz Negove, dve iz Dravograda), pribor Fr. Malgaja (dar M. Ferka, župnika v Cezanjevcih) ter dve pesarski majoliki. Prirodopisni zbirki pa je daroval A. Godec pri Limbušu ustreljeno belorepko (*saxicola oenanthe*). Radi izpopolnjevanja etnografske zbirke je moralo društvo pustiti z vidika delo na izpopolnjevanju ostalih zbirk, zlasti zasledovanje arheoloških postojank ter njih topografsko inventariziranje, razen kolikor je bilo to nujno. Tako je ugotovilo 2 novi neolitski sekiri (Boreča in Mali Dolenci), bronasto dleto iz Gornje Reke nad Hočami, verjetno rimsko postojanko za Veliko Nedeljo in prav tako verjetno rimsko postojanko pod Prihovo. Kakor se je društvo ravnalo v izpopolnjevanju zbirk po programu nameščanja novega muzeja ter posvečalo vso svojo pozornost zbirkam, katerih namestitve bo prišla v letošnjem letu na vrsto, podobno je pri izpopolnjevanju društvene knjižnice nabavljalo knjige, ki služijo v pomoč pri tekočih muzejskih delih, poleg nadaljevanja periodik. V celoti se je društvena knjižnica pomnožila z 2 darovanima knjigama (Muzejsko društvo za Slovenijo, Družba sv. Mohorja), 2 zamenama (Carinthia II, Prirodoslovne razprave) ter z nakupom 9 revij in 5 knjig.

Muzejsko delo je vodil odbor, muzejsko administracijo pa je vršil tajnik kot banovinski arhivar. Kr. banska uprava Dravske banovine mu je dodelila s 1. majem v pomoč Otona Aumanna, ki se je s prirojeno spretnostjo izkazal pri pripravljanju betnavskih izkopanin za muzej; s 1. oktobrom pa je odšel v Krško. Mestna občina mariborska je s 1. marcem iz pomožne akcije dodelila tajniku Fr. Kranjca, ki opravlja do danes posle sluge. Ista mestna občina mariborska je namestila s 1. januarjem 1940 grajskega hišnika v osebi Ivana Meznariča, ki izven svojih hišniških opravil sodeluje tudi pri muzejskih delih. V opremi muzeja je društvo nadaljevalo z nabavljanjem novega inventarja (podstavki in vitrine), položilo v meščansko zbirko preproge, obnovilo vitrine iz trdega lesa, kolikor so porabne, uredilo društveno pisarno in eno delavnico ter sodelovalo pri 14 vodstvih po muzeju.

4. Novi muzej, ki je bil z meščansko zbirko otvoren 18. decembra 1938, je bil glavna zveza med društvom in javnostjo in je bil javnosti odprt od 10. marca do 26. junija 1939 vsako nedeljo dopoldne in vsak četrtek popoldne. Obiskalo ga je 912 oseb, večinoma člani in dijaki. Ko so se pa v juniju začela dela za adaptacijo grajskega stopnišča, je bilo treba, ker je s temi deli bil vhod v muzej onemogočen, muzej za javnost zopet zapreti. Navzlic temu pa na zanimanje javnosti za grad in muzej ni padlo. Dnevni obiski gradu in simpatično spremljanje adaptacijskih del ter razvoja muzeja po Mariborčanih so dokaz vedno tesnejše povezanosti mariborske javnosti z muzejem, kateri se bo društvo poizkušalo oddolžiti s tem, da bo letos čimprej omogočilo zopetno otvoritev muzeja s čim več dokončno razstavljenimi zbirkami. Če je javnost, lahko rečemo, v celoti odobrila naše delo in naša stremjenja, pa so društvu njegovo delo omogočili predstavniki javnosti kot njeni glasniki. Omenjam med njimi na prvem mestu župana dr. A. Juvana, ki je poleg vsestranskega razumevanja za spomeniško vrednost gradu s svojo osebnostjo omogočil smotno reševanje muzejskih potreb, česar mu zgodovina ne bo nikdar pozabila; nadalje podbana Dravske banovine dr. St. Majcena, doma v Mariboru pa knezoškofa dr. Ivana Tomažiča, kateremu se imamo zahvaliti, da so proučavanja na Betnavi uspela. Tvrdba »Intra« na Pobrežju nam je z

naklonjenostjo pri betnavskih izkopavanjih izkazala dragoceno pomoč, dr. M. Šnuderl se je društvu žrtvoval s številnimi vožnjami po muzejske predmete in na zgodovinska proučavanja, M. Arko (na Remšniku) je organiziral remšniške šolarje za zbiranje muzealij in se zanj žrtvoval sam, Fr. Veit (sedaj pri Sv. Emi pri Rogaški Slatini), Singerjevi (Vel. Dolenci), Al. Knafeljc (Vel. Nedelja) in S. Košutnik (Št. Pavel o. B.) so bili društvu z nesebičnim sodelovanjem pri zbiranju gradiva vedno na razpolago. Posebej pa moramo izreči zahvalo vsem tistim, ki so bodisi kot sodelavci župana dr. A. Juvana, bodisi kot njegovi izvršilni organi pomagali društvu, da je moglo vršiti svoje delo za novi muzej v mariborskem gradu: ravnatelju in predsedniku mestnega finančnega odseka Fr. Hrastelju, upravniku MP in predsedniku mestnega gradbenega odbora Jož. Stabeju, šefu mestne finančne uprave Jož. Barletu, šefu mestnega gradbenega urada ing. Jož. Baranu, vodji restavracijskih del v gradu stavbeniku M. Končniku, ravnatelju mestnega električnega podjetja J. Uršiču in delovodji gradbenih del v gradu Jak. Cafniku. Bila bi predolga vrsta vseh, katerim bi se društvo moralo za moralno in gmotno pomoč zahvaliti. Mislimo, da lahko z gotovostjo rečemo, da je spremljal nas in naše delo dobrohotno ves kulturni Maribor, zato veljaj s tega mesta zahvala vsem tistim, ki so zagovarjali naša stremjenja, tistim, ki so nas moralno podpirali, med njimi zlasti vsem našim 427 članom. Čut hvaležnosti in spoštovanja pa nam nalaga, da se danes v duhu poklonimo v pretekli poslovni dobi umrlemu predsedniku prelatu dr. Fr. Kovačiču, ki nam je s svojo osebnostjo, s svojim delom in s svojimi zamislimi pripravil pot do uspehov in ki bo ostal naš vodnik tudi v bodoče.

Naše pregledno poročilo pa bi ne bilo popolno, ko bi ne poudarili še dveh dejstev, katerih se morajo zavedati vsi, ki jim je bodočnost mariborskega muzeja pri srcu. Muzejsko društvo v Mariboru je že daleč prerastlo položaj društva in njegovo delo predstavlja danes delo strokovnega instituta. Društva v našem javnem življenju sodelujejo s tekočimi vprašanji v smislu svojega programa ter podpirajo in uveljavljajo razvoj po svojih duševnih in gmotnih sposobnostih, kadar je to delo potrebno ali mogoče. Instituti pa so organizacije, ki upravljajo trajno delo, katero je postalo javnosti nujnost. Kolikor danes radi prehodnega stanja, v katerem se muzej radi preselitve in nameščanja nahaja, naše delo še ni delo instituta, pa se v tem pravcu že razvijamo. To nam narekuje dolžnost, da se moramo funkcije kot mariborskega kulturnozgodovinskega instituta zavedati ter po tem uravnavati svoje delo. Živimo v času, ko se ponazorila v vsem našem kulturnem življenju uveljavljajo vedno bolj in bolj. In naš muzej ni končno nič drugega ko ponazorilo naše kulturnozgodovinske preteklosti in prirodopisnih lastnosti in sestavin Podravja in Pomurja. Kakor približa človeku ilustracija opis posameznega predmeta, tako mora in bo moral naš muzej danes in v bodoče približevati s programatičnim in smotrnim delom preteklost in sedanjost naše severne Slovenije njenemu prebivalcu ter mu v zvezi z drugimi mariborskimi kulturnimi faktorji dati zavest, da je to, kar je, samo po delu in tvornosti rodov iz domače preteklosti ter po sestavinah, katere mu nudi za uveljavljanje lastna zemeljska skorja. Če pa kažemo s tem ambicijo po čim bolj izgrajenem programatičnem društvenem življenju v bodoče, pa se v tem našem stremljenju hočemo uveljavljati vzporedno z vsemi drugimi kulturnimi panogami mariborskega javnega življenja. Kolegialnost v kulturnem življenju je znak morale časa in višine duha, ki se naj uveljavlja v delovnem tekmovanju s produkcijo kvalitete, ki bo s trajnimi pridobitvami obogatila naše arhivske in muzejske zbirke. Ko prosimo na tem mestu mariborsko javnost, da nam ohrani svoje zaupanje tudi v naprej, apeliramo tudi na tiste redke glasnike protimuzejskega razpoloženja, da se nam približajo, pa da bomo skupno delovali, vzporedno kakor kosci v redih.

Po tajnikovem poročilu je na vprašanje predsednika občni zbor sklenil, da se vrši debata o vseh poročilih skupno.

Nato je poročal blagajnik Eg. Baumgartner o gospodarskem stanju MDM. Denarni promet v letu 1939. je znašal 167.065.68.— din. Dohodki so znašali 84.572.38.— din, izdatki 82.495.30.— din, tako da znaša prebitok 2.079.08.— din. Med dohodki so bile na

prvem mestu podpore. Največji podpornik društva je bila mestna občina mariborska z redno podporo 26.000 in izredno podporo 22.000 din, nato kr. banska uprava Dravske banovine s podporo 25.990 din. Zgodovinsko društvo je dovolilo Muzejskemu društvu posojilo 2500 din, članarina pa je znašala 6520 din. Med izdatki so na prvem mestu izdatki za nov muzejski inventar v znesku 34.756.— din, sledijo izdatki za restavriranje in konserviranje v znesku 17.239.— din, nato za izpopolnjevanje muzejskih zbirk v znesku 16.165.25 din, za izkopavanja v znesku 3348.50 din, transporti in potni stroški v znesku 2892.50 din. Za selitev v novi muzej smo izdali l. 1939. 4320.— din, za knjige in revije 1190.— din. Ostali izdatki so bili stroški za pisarno in poštnino, provizija za nabiranje članarine, zavarovalnina, počastitev spomina dr. Fr. Kovačiča in tiskovine.

Za blagajnikom je poročal v imenu preglednikov računov dr. A. Dolar ter ugotovil, da sta skupno z upravnikom N. I. Vrblom pregledala vse blagajniško poslovanje, primerjala vpise s prilogami ter našla vse v redu. Predlaga odboru razrešnico z zahvalo blagajniku in posebnim priznanjem tajniku. V debati, ki je sledila poročilom tajnika, blagajnika in preglednikov računov, je vprašal prof. J. Šedivý, kdaj bo muzej odprt za šole, in izrazil željo, da bi lahko vodja šolske ekskurzije javil muzejskemu tajništvu dva dni prej ekskurzijo ter da se ne bi vezale ekskurzije posameznih šol na določen dan v tednu. Tajnik je pojasnil interpelantu, da dobijo ob pričetku sezone vodstva vseh šol okrožnico, ki določa za vsak zavod eden dan v tednu, ki je za ekskurzije njegovih dijakov določen. Za slučaj pa, da ta zavod ne izrabi svojega časa, je možno drugemu zavodu uporabiti dotični dan, ako to javi dva dni prej. Ker se nikdo na to ni javil k besedi, je dal predsednik na glasovanje predlog preglednikov računov, katerega je občni zbor soglasno sprejel.

Po sprejemu predloga preglednikov je stolni kanonik dr. Ostrc pozdravil občni zbor v imenu knezoškofa dr. Ivana Tomažiča ter izrekel društvu zahvalo za sodelovanje. V daljših izvajanjih je pokazal uspešno sodelovanje društva in ordinariata v pogledu varstva spomenikov, se zavzel v podprtih izvajanjih za uzakonitev muzejskega zakona, ki bi napravilo to delo še bolj učinkovito, ter izrekel bodočemu odboru najboljše želje za uspešno delo v novi poslovni dobi. Magistratni direktor Fr. Rodošek je prinesel občnemu zboru pozdrave župana dr. A. Juvana ter čestital društvu k doseženim uspehom v preteklem letu. V nadaljnjih izvajanjih je očrtal ozke vezi, ki družijo Muzejsko društvo in mestno občino mariborsko in katerih nazorna slika je baš mariborski grad. Najožja povezanost društva z mestno občino je dokaz, kako potrebno je Mariboru društveno delo, katerega bo mestna občina mariborska podpirala tudi v naprej. Spomnil se je pokojnega predsednika Fr. Kovačiča, ki je postavil temelje društvenemu delu in mu pokazal smernice, po katerih deluje Muzejsko društvo danes in po katerih bo delovalo tudi v bodoče. S ponovnimi čestitkami k doseženim uspehom je zaključil z željo, da bi novi odbor v novem letu deloval enako kakor dosedanji. Predsednik se je obema govornikoma zahvalil za vzpodbudne besede in za društvu izrečeno zahvalo ter ju prosil, da izročita visokima društvenima podpornikoma zagotovilo, da bo Muzejsko društvo v Mariboru delovalo v smislu dosedanjih smernic tudi v bodoče.

Članarino za l. 1940. je določil občni zbor soglasno s 15.— din.

Pri volitvah je bil soglasno sprejet predlog prof. Iv. Kosa, po katerem je bil izvoljen naslednji odbor: Predsednik dr. Leopold Poljanec; odborniki: dr. Alojzij Ostrc, dr. Matko Heric, prof. Lojze Žužek, dr. Vladimir Travner, ing. Egon Baumgartner in ban. arh. Franjo Baš; preglednika računov: dr. Anton Dolar in upravnik Niko I. Vrbl.

Ker se pri slučajnostih nihče ni javil k besedi, je zaključil predsednik občni zbor ob 11. uri 25 minut.

Takoj po občnem zboru se je v smislu pravil vršila seja odbora, ki se je konstituiral sledeče: podpredsednik dr. A. Ostrc, tajnik Fr. Baš, blagajnik E. Baumgartner, odborniki: dr. M. Heric, prof. L. Žužek in dr. V. Travner. Za odbornike strokovnjake pa so na tajnikov predlog bili kooptirani gospodje: ravnatelj Janko Glaser (knjižnica), prof. Ivan Kos (slikarstvo), ing. arh. Marjan Mušič (arhitektura) in prof. Viktor Petkovšek (botanika).

Banovinski arhiv v Mariboru l. 1939.

Zbiranje arhivalij BAM je temeljilo l. 1939. na darovih in nakupih. Darovali so arhivalije mestna občina mariborska (W. Tegetthoffova pisma materi), H. Vidmar (plebiscitno gradivo s Koroškega), J. Mravljak (Monumenta archivi parochialis Slovenjgradec v prepisih), Vek. Spindler (kliše Jos. Šinka, korespondenco Jos. Šinka in korespondenco A. Božiča iz Radoslavca), N. I. Vrabl (osmrtnice, prepise prevratnih dokumentov in seznam osebja državne moške kaznilnice v Mariboru l. jan. 1939), I. Lapajne (risbo sv. Treh kraljev, zaščitnikov vode na Kobanskem), dr. Al. Trstenjak (gradivo o povojni Štrigovi), kr. banska uprava Dravske banovine (zapisnike kmetijske ankete l. 1938., poročilo gozdarskega oddelka za l. 1938., zapisnike banskega sveta l. 1939. in statistiko volitev narodnih poslancev 5. V. 1935). Največ je naklonil BAM z volilom svoje korespondence Zgodovinskemu društvu v Mariboru prelat dr. Fran Kovačič, katerega zapuščina se še urejuje in katera predstavlja važen vir za zgodovino znanstvenega Maribora v začetku XX. stoletja. Študijska knjižnica je prepustila BAM del Zgodovinskemu društvu v Mariboru zapuščene Kovačičeve knjižnice. Vsem darovalcem iskrena hvala! Nabavil je BAM nadaljevanje Archiva f. Geschichte d. Mittelalters, sejmsko listino trga Rogatec, izsledoval pri inventariziranju arhivalij na deželi podatke za zgodovino naših domačih obrti ter pridobil precej gradiva o tkalcih v Dravski dolini od druge polovice XVII. do druge polovice XIX. stoletja. To delo BAM gre vzporedno z delom Zgodovinskega društva in Pokrajinskega muzeja: BAM zbira pisane vire, muzej zbira izdelke materialne kulture, Zgodovinsko društvo pa povezuje delo obeh z objavami znanstvenih izsledkov v ČZN. To je vidik, pod katerim bo BAM skušal čim več storiti tudi v bodoče, kar pa bo odvisno od bolj ali manj uspele organizacije arhivskih in muzejskih zaupnikov po deželi.

Kar se tiče urejevanja arhivalij, je bila končana tehnična ureditev vseh korespondenc, obrtnih arhivalij in del mariborensij ter pregledana vsa zapuščina pokojnega dr. Fr. Kovačiča.

Radi pregleda krajevnih arhivalij je BAM navezal stike z vrsto krajev od Prekmurja do Posavja in Mežiške doline; pri tem se je pojavilo vprašanje načelne važnosti: ali more privatnik hraniti in imeti kot lastnino dokumente iz javnih registratur, ne da bi mogel odgovoriti, od kod in kako je do njih prišel? Navajam konkreten primer iz Dravograda. Pred leti se je v Dravogradu nahajal v privatnih rokah zapisnik sej trškega magistrata iz XVI. stoletja; ko je BAM letos izrazil željo, da dobi ponovno vpogled v omenjeni zapisnik in da se pridobi zapisnik na posodo znanstvenemu interesentu, zapisnika ni več bilo in njegov lastnik je izjavil, da mu je bil ukraden. Ker se tak zapisnik kot zgodovinski dokument ne more odtujiti iz javne ustanove brez dovoljenja višje oblasti in ker je vsak upravitelj urada samo upravitelj arhivalij, je to vprašanje načelne važnosti, o katerem bo moralo razpravljati bodoče zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Vso pozornost je posvečal BAM vprašanju franciscejskih zemljiških knjig, vendar brez vsakega uspeha. Verjetno je vzrok v tem, ker je arhiv banovinski in ne državni, kakor zemljiške knjige. V pripravah za pregled in pri inventarizaciji arhivalij po deželi so šli BAM posebno na roko gg. dr. L. Boštjančič, dr. R. Faninger, graščak P. Glančnik in ing. M. Lenarčič. Kolikor BAM še ni izkoristil njih naklonjenosti letos, bo to storil v prihodnjem letu, ko bo poizkusil posvetiti vso pozornost zbiranju gradiva za zgodovino pohorskega steklarstva. Isto zahvalo dolguje BAM predsednikom okrožnih sodišč v Celju in Mariboru, predstojnikom sreskih sodišč v Marenbergu, Šoštanju in M. Soboti, sreskim načelnikom Maribor (levi in desni breg) in Dravograd ter mestnemu poglavarstvu v Mariboru, ki so izkazovali BAM pri vsaki potrebi svojo naklonjenost.

Znanstveno pomoč je nudil BAM vsem interesentom razen v enem slučaju, ko je bilo to radi neodložljivih muzejskih del fizično nemogoče.

V upravne svrhe je BAM nabavil opremo sobe za pisarno ter naročil telefon.

Kr. banska uprava Dravske banovine je tudi v letu 1939. omogočila delo BAM s subvencijo 15.000 dinarjev, z dovoljenjem potovanja v svrhu inventarizacije krajevnih arhivov

ter z dodelitvijo profesorskega kandidata St. Čadeža, ki je vršil arhivsko prakso do 1. septembra 1939. Arhivarju je kr. banska uprava tudi l. 1939. dovolila, da posveča, dokler je potrebno, svoje delo predvsem nameščanju in urejevanju novega mariborskega muzeja, kar bi bilo brez tega zelo otežkočeno, če ne nemogoče; zato naj ji bo tudi za ta njen ukrep izrečena zahvala.

Prekmursko muzejsko društvo l. 1939.

Redni letni občni zbor PMD se je vršil 4. februarja 1940 v zbornici osnovne šole v M. Soboti. Poročilo o njegovem poteku in o društvenem delu l. 1939. je objavil Mladi Prekmurec 1940, 62—3.

Imenik članov Zgodovinskega društva.

I. Častni člani.

- † Bulić dr. h. c. Fran, ravnatelj arheološkega muzeja v p. v Splitu;
- † Kos dr. Fran, profesor v Ljubljani;
- † Kovačič dr. Fran, profesor bogoslovja v p. v Mariboru;
- Murko dr. Matija, vseučiliški profesor v p. v Pragi;
- † Turner dr. Pavel, veleposestnik v Mariboru.

II. Redni člani.

Beograd:

- Andrejka dr. Rudolf, načelnik ministrstva za notranje zadeve;
- Goršič dr. Fran, gen. inspektor notr. upr.;
- Koprivnik Vojko, inž., gen. direktor šum. v p.;
- Korošec dr. Anton, predsednik senata itd.;
- Tašner Joža, načelnik ministrstva pravde;
- Veble dr. Andrej, član državnega sveta;
- Znidaršič Jože, načelnik glavne kontrole.

Bočna, p. Gornji grad:

- Guzej Jurij, župnik.

Brezno:

- Zapečnik Ivan, postajni načelnik v p.

Brežice:

- Drnovšek dr. Janko, odvetnik;
- Krajšek Anton, sreski načelnik;
- Zdolšek dr. Josip, odvetnik.

Celje:

- Blaznik dr. Pavle, profesor;
- Dolničar dr. Josip, sodnik okrož. sodišča;
- Drž. dekliska meščanska šola;
- Drž. deška meščanska šola;
- Drž. realna gimnazija;

- Hrašovec dr. Juro, odvetnik;

- Jurak Peter, opat;
- Jurko Rado, šolski nadzornik v p.;
- Kalan dr. Ernest, odvetnik;
- Kardinar Josip, profesor v p.;
- Kotnik dr. Franc, ravn. Mohorjeve tiskarne;
- Kovačič Peter, gimnazijski katehet;
- Kožuh Josip, profesor v p.;
- Kralj Drago, bančni ravnatelj;
- Kukovec Janko, inž., tehnični višji svetnik;
- Mušič dr. Drago, zdravnik;
- Muzejsko društvo;
- Perc Martin, zasebnik;
- Skoberne dr. Georg, odvetnik;
- Stare Josip, višji davčni kontrolor;
- Strmšek dr. Pavel, profesor.

Čelákovice pri Pragi:

- Herič dr. Fran, svetnik univerzitetne biblioteke v p.

Dolnja Lendava:

- Drž. meščanska šola;
- Kokolj Miroslav, strokovni učitelj.

Dravograd:

- Kolenc Pavle, državni veterinar;
- Milač Ivan, sreski načelnik.

Fala:

Hauptman Ulrik, šolski upravitelj v p.

Gornja Ponikva, p. Žalec:

Gorišek Janez, župnik.

Gornja Radgona:

Boezio dr. Lenart, odvetnik;
Čremošnik dr. Vinko, zdravnik;
Drž. ljudska šola;
Mavrič Karol, šolski upravitelj v p.;
Požun Hinko, javni notar.

Gornji grad:

Mejak dr. Ervin, odvetnik.

Kamna gorica:

Zorko Franc, župnik.

Kamnica pri Mariboru:

Munda Vinko, župnik.

Kamnik:

Mlakar p. Bernardin, frančiškan.

Kapla:

Singer Štefan, župnik.

Konjice:

Kumer Karol, župnik;
Rudolf dr. Ivan, odvetnik;
Tovornik Franc, arhidiakon.

Kranj:

Novak Vilko, profesor;
Žontar dr. phil. et iur. Josip, profesor.

Krško:

Muzejsko društvo.

Laporje:

Ozimič Jože, dekan.

Laško:

Drnovšek dr. Dominik, odvetnik;
Pernat dr. Arnold, starešina sresk. sodišča.

Lesce pri Bledu:

Potočnik dr. Matko, ravnatelj učiteljskega v p.

Ljubljana:

Bezenšek Dominik, trgovec;
Brodar dr. Srečko, profesor;
Cirilsko društvo ljublj. bogoslovcev;

Dolenc dr. iur. et h. c. Metod, univ. profesor;

Drž. II. realna gimnazija;

Drž. učiteljske;

Frančiškanska knjižnica;

Grafenauer dr. Ivan, profesor;

Gruden Mirko, bančni ravnatelj v p.;

Historični institut;

Hribar Ivan, pokrajinski namestnik v p.;

Jakac Božidar, akademski slikar;

Kos dr. Milko, univ. profesor;

Kraujec Silvo, banski inspektor;

Lukman dr. Franc, univ. profesor;

Mal dr. Josip, ravnatelj Narodnega muzeja;

Manjšinski institut;

Melik dr. Anton, univ. profesor;

Mesesnel dr. France, konservator;

Mestna ženska realna gimnazija;

Ocvirk dr. Anton, univ. docent;

Orel Boris, bančni uradnik;

Pegan Žorža, profesorica;

Pirkmajer dr. Otmar, pomočnik bana v p.;

Pivec Rupert, pomorski nadkomisar v p.;

Pivec-Stelè dr. Melitta, bibliotekarka;

Pravno-zgodovinski seminar;

Rožman dr. Gregorij, škof;

Rupel dr. Mirko, profesor;

Saria dr. Balduin, univ. profesor;

Savnik dr. Roman, profesor;

Slavič dr. Matija, univ. profesor;

Sovrè Fran, železniški uradnik;

Stelè dr. France, univ. profesor;

Steska Viktor, referent za verstvo v p.;

Svet dr. Jakob, sodnik okrožnega sodišča;

Šašel dr. Josip, sodnik okrožnega sodišča;

Šentjakobska knjižnica;

Šlebinger dr. Janko, upravnik univerzitetne
biblioteke;

Štamcar Milan, inspektor;

Trdina dr. Silva, profesorica;

Trstenjak dr. Alojz, banski svetnik;

Trstenjak dr. Anton, univ. docent;

Turk dr. Josip, univ. profesor;

Vesel Fran, zasebnik;

Zwitter dr. Fran, univ. docent.

Ljutomer:

Čitalnica;

Drž. meščanska šola;

Kuharič Lovro, davčni inspektor v p.;

Poljanec Franc, ravnatelj mestne hranilnice;

Salberger dr. Adolf, odvetnik;

Stajnko dr. Marko, odvetnik;
Šnajder Franja, učiteljica;
Zacherl Franjo, učitelj v p.

Loka pri Zidanem mostu:

Šket Mihael, župnik.

Mala Nedelja:

Krajevni šolski odbor.

Maribor:

Ašič Ivan, javni notar;
Banovinska vinarska in sadjarska šola;
Banovinski arhiv;
Banovinski dečji dom;
Baš Franjo, banovinski arhivar;
Baumgartner Egon, inž.;
Boštjančič dr. Leopold, odvetnik;
Brenčič dr. Radovan, upravnik Narodnega gledališča;
Bunc Stanko, profesor;
Celestina Albina Zora, Mr. ph.;
Cizelj Miško, nadučitelj kaznilnice v p.;
Cukala dr. Fran, stolni dekan;
Černič dr. Mirko, primarij;
Dernovšek dr. Janko, primarij;
Dijaški dom;
Dolar dr. Anton, profesor v p.;
Drž. I. dekliška ljudska šola;
Drž. II. dekliška ljudska šola;
Drž. I. dekliška meščanska šola;
Drž. II. dekliška meščanska šola;
Drž. I. deška meščanska šola;
Drž. klasična gimnazija;
Drž. I. realna gimnazija;
Drž. II. realna gimnazija;
Drž. učiteljske;
Faninger dr. Rihard, odvetnik;
Fludernik dr. Ignac, profesor;
Francišškanski samostan;
Gasparin Filip, profesor v p.;
Glaser Janko, ravnatelj Študijske knjižnice;
Golob Franjo, akad. slikar;
Gozani dr. Leon, odvetnik;
Gruntar Viktor, profesor;
Heric dr. Matko, rav. I. realne gimnazije;
Hohnjec dr. Josip, profesor bogoslovja;
Hojnik dr. Fran, odvetnik;
Hribernik Stanko, prof. kandidat;
Hutter Josip, veleindustrijec;
Jakac Andrej, učitelj kaznilnice;
Jančič dr. Ivan, starešina drž. tožilstva v p.;
Janežič Rudolf, stolni kanonik;

Jeraj dr. Josip, profesor bogoslovja;
Juvan dr. Alojzij, odvetnik in župan;
Kac dr. Viktor, zobozdravnik;
Kartin dr. Franc, zobozdravnik;
Klasinc Tone, profesor;
Klavžar Zora, ravnateljica mešč. šole v p.;
Kn.-šk. bogoslovje;
Kn.-šk. dijaško semenišče;
Kociper dr. Janez Ev., profesor;
Kokošinek Janko, stolni kaplan;
Košar Josip, profesor;
Kotnik dr. Janko, profesor;
Kovačič Anton, profesor v p.;
Kožuh Karel, profesor;
Kronvogel dr. Josip, dvorni svetnik v p.;
Lapajne Ivo, urednik »Večernika«;
Leskovar dr. Josip, odvetnik;
Lešnik dr. Alojz, sodnik okrožnega sodišča;
Lipold Ivanka, odvetnikova soproga;
Loos Josip, ravnatelj »Putnika«;
Maister Borut, inž., mestni gradbeni nadkomisar;
Mastnak Martin, rav. klasične gimnazije;
Maučec Matija, profesor;
Mestno poglavarstvo;
Meško dr. Josip, profesor bogoslovja;
Milač Simon, profesor;
Minařik Franc, Mr. ph., lekarnar;
Mirt dr. Josip, stolni kanonik;
Močnik Anton, blagajnik kaznilnice;
Močnik dr. Vinko, profesor bogoslovja;
Mravljak Ivan, profesor;
Mušič Marijan, inž. arh., mestni arhitekt;
Osana dr. Ksenija, profesorica;
Oset Miloš, veletrgovec;
Ostre dr. Alojzij, stolni kanonik in ravnatelj bogoslovja;
Pirnat Franjo, veterinarski viš. svetnik v p.;
Ploj dr. Miroslav, veliki župan v p.;
Ploj Oton, notar v p.;
Posojilnica Narodni dom;
Poteko Pankracij, kaplan;
Povalej dr. Josip, finančni direktor v p.;
Rapotec dr. Vinko, odvetnik;
Reisman dr. Avguštin, odvetnik;
Richter Jakob, ravnatelj Spodnještajerske ljudske posojilnice;
Rojko dr. Maks, ravnatelj Mestne klavnice;
Rožman p. Viljem, prior benediktincev;
Rudolf Branko, profesor;
Slovanska čitalnica;
Sojč Ivan, kipar;

Spodnještajerska ljudska posojilnica;
 Stabej Jože, upravnik Mestnih podjetij;
 Stergar Anton, dekan;
 Strašnik Lojze, tiskarnar;
 Stupan Bogomir, profesor;
 Sušnik dr. Fran, ravnatelj II. realne gimnazije;
 Šedivý Jan, profesor;
 Škapin dr. Karol, odvetnik;
 Škerl dr. Fran, profesor;
 Šnuderl dr. Makso, odvetnik;
 Štor Franjo, mestni računski svetnik;
 Tomažič dr. Ivan, škof;
 Tominšek dr. Josip, gimnazijski ravn. v p.;
 Tomšič dr. Fran, odvetnik;
 Toplak dr. Fran, zdravnik;
 Toplak dr. Jakob, dvorni svetnik v p.;
 Trafenik Josip, posojilnični ravnatelj v p.;
 Umek Mihael, stolni kanonik in mestni župnik;
 Vauhnik dr. Miloš, odvetnik;
 Vraber dr. Maksimilijan, stolni prošt;
 Vrabl Niko, upravnik kaznilnice;
 Vreže Ivan, profesor v p.;
 Vodenik Jernej, zvanik dr. železnice;
 Zavaddal Pavel, kurat kaznilnice;
 Zgonik Mavricij, profesor;
 Žebot Franjo, zastopnik zavarovalnice;
 Žmavec dr. Jakob, profesor v p.

Murska Sobota:

Benko Josip, veleindustrijec;
 Drž. realna gimnazija;
 Močan Vladimir, profesor;
 Šumenjak dr. Slavko, starešina sreskega sodišča.

Negova, p. Ivanjci:

Drž. ljudska šola.

Novo mesto:

Dolencec Ivan, ravnatelj realne gimnazije;
 Drž. realna gimnazija.

Ojstrica, p. Dravograd:

Šmon Franc, provizor.

Ormož:

Hrovat dr. Anton, zdravnik;
 Sadravec Peter, industrijec.

Planina pri Rakeku:

Lešnik Fran, podpreglednik finančne kontrole.

Pobrežje pri Mariboru:

Drž. ljudska šola.

Polenšak:

Poplatnik Josip, župnik.

Prevalje:

Doberšek Drago, učitelj v p.

Ptuj:

Brenčič dr. Vinko, zdravnik;
 Drž. realna gimnazija;
 Gorup Josip, sreski šolski nadzornik v p.;
 Kolarič Anton, profesor v p.;
 Komljanec dr. Josip, gimnazijski ravn. v p.;
 Muzejsko društvo;
 Posojilnica;
 Smodič Anton, učitelj.

Rečica ob Savinji:

Krajevni šolski odbor.

Ribnica na Pohorju:

Drž. ljudska šola.

Rogaška Slatina:

Zdravilišče.

Ruše:

Krajevni šolski odbor;
 Podravska podružnica SPD;
 Pogačnik Hinko, veleindustrijec;
 Pšunder Ferdinand, župnik.

Slatina Radenci:

Hranilnica in posojilnica;
 Zdravilišče.

Slovenska Bistrica:

Drž. meščanska šola.

Slovenjgradec:

Grmovšek Miloš, sreski šolski nadzornik v p.;
 Soklič Jakob, mestni župnik;
 Terstenjak Ernest, vojni profesor v p.;
 Žižek Albin, strokovni učitelj.

Split:

Kenda Robert, profesor v p.

Spodnja Sv. Kungota, p. Pesnica:

Kraner Vinko, župnik.

Središče ob Dravi:

Krajevni šolski odbor.

Stari trg pri Slovenjgradu:

Horvat Štefan, župnik.

Stična:

Cistercijanski samostan.

Stogovci, p. Gornja Radgona:

Krajevni šolski odbor.

Sv. Anton na Pohorju:

Cafuta Anton, provizor.

Sv. Duh na Stari gori:

Drž. ljudska šola.

Sv. Jedert, p. Laško:

Lončarič Jožef, župnik.

Sv. Jurij pri Celju:

Banovinska kmetijska šola;
Marzidovšek Radoslav, voj. kurat v p.;
Svetina dr. Franjo, zdravnik.

Sv. Jurij ob Pesnici:

Šafarič Franjo, šolski upravitelj.

Sv. Jurij ob Taboru:

Škafar Ivan, kaplan.

Sv. Križ pri Ljutomeru:

Ašič Maks, kaplan;
Weixl Josip, dekan.

Sv. Lenart v Slov. goricah:

Gorišek dr. Milan, odvetnik;
Hlaunig dr. Ožbalt, starešina sreskega sodišča v p.;
Štupica dr. Marijan, odvetnik.

Sv. Martin pri Vurbergu:

Lajnsič Anton, župnik;
Zelko Ivan, kaplan.

Sv. Miklavž pri Ormožu:

Vargazon dr. Matija, posestnik;
Zajc Janez, kaplan.

Sv. Trojica pri Moravčah:

Markič Josip, župni upravitelj v p.

Šmarje pri Jelšah:

Hranilnica in posojilnica;

Kartin dr. Herbert, sreski načelnik;

Lorger dr. Viktor, zdravnik;

Menhart Maks, javni notar.

Šmartno ob Paki:

Časl Franc, župnik.

Šoštanj:

Drž. meščanska šola;
Kraigher Anton, javni notar.

Št. Andraž pri Velenju:

Potrc Alojz, župni upravitelj.

Št. Pavel pri Preboldu:

Krajevni šolski odbor.

Št. Vid nad Ljubljano:

Breznik dr. Anton, rav. škofijske gimnazije;
Miklavčič Maks, profesor.

Teharje pri Celju:

Majdič Josip, veleposestnik.

Trbovlje:

Žmave Jože, katehet.

Velenje:

Krajevni šolski odbor.

Veržej:

Marijanišče, salezijanski zavod.

Vuzenica:

Hranilnica in posojilnica;
Mravljak Josip, posestnik.

Zagorje ob Savi:

Hribovšek Ivan, dentist.

Zagreb:

Ilešić dr. Fran, univ. profesor;
Kugli Stjepan, knjigarnar;
Matković Martin, profesor.

Zemun:

Ferjančič Josip, združni uradnik.

Zibika:

Jelšnik Ivan, župnik.

Žižki, p. Črensovci:

Drž. ljudska šola.

Vprašanja in odgovori.

„Kelko kavračov sidí na veji?“

(Odgovor na vprašanje J. Glonarja v ČZN 1939, 144.)

Iz otroških let se spominjam sledeče podobne »igre« ali šale iz svoje rojstne vasi B o r a č o v e (ali je znana tudi v sosednjih vaseh Prekije, ne vem): če je otrok zatopljen (prvi »igralec«), se mu drug skrivaj približa od zadaj in mu hitro močno pritisne na glavo (»kêčko«) poljubno število (3—4—5) prstov ene ali obeh rok. Prsti so razkrceni in napeti v obliki krempljev. Drugi »igralec« vpraša: »Kelko kavračov sidí na veji?« Ker je koža na glavi dovolj topa, uganke ni lahko pogoditi; pritisk je včasih močan in neprijeten (napadeni tudi ne more obrniti glave), zato skuša prvi čimprej uganiti in se rešiti.

Mislím, da je jedro isto kakor v igri, opisani v vprašanju »Koliko rogov ima kozel?«, četudi je gornji motiv le enkratna »igra«, ki ni dogovorjena in se ne ponavlja.

Leopold Stanek.

Ljutomerski tabor.

Po sodobnih poročilih (SN, J. Vošnjak), ki pa so le približna, prevladuje na splošno mnenje, da se je ljutomerski tabor 1868 vršil v tako zvanem Sršenovem logu. Vendar obstajata v ljutomerski krajevni tradiciji o tem dve verziji, od katerih ena Sršenov log izključuje.

Zgodovinsko društvo v Mariboru hrani sodobno fotografijo ljutomerskega tabora, dar notarja O. Ploja, ki pa je žal tako obledela, da je po njej težko sklepati na kraj tabora kakor tudi na organizacijo in obliko prireditve.

Znano je, da je na ljutomerskem taboru sodelovala vsa Prekija. Ni pa nam znano, koliko je bilo na njem udeleženo tudi Prekmurje.

Ker viri na ta vprašanja ne dajejo točnih odgovorov, se obračamo z njimi na ustno izročilo in prosimo vse, ki vedo o tem kaj določnega, da poročajo na naslov: Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1. kje se je vršil ljutomerski tabor, 2. kdo ima fotografijo tega tabora in bi bil voljen posoditi jo za reprodukcijo in 3. iz katerih krajev so bili prekmurski udeleženci tabora. Pri prvem in tretjem odgovoru naj se navede ime udeleženca tabora, od katerega izjava izhaja, drugemu pa naj se po možnosti priloži določitev oseb na fotografiji.

Franjo Baš.

1. Lipovci, hiš. št. 85.

2. Stanjevci, hiš. št. 36.

3. Lipovci, hiš. št. 94.

4. Radmožanci, hiš. št. 44.

5. Gornji Lakoš, hiš. št. 97.

6. Čentiba, hiš. št. 14.

7. Krajna, nova hiša brez številke.

8. Odranci, hiš. št. 267.

9. Kobilje, hiš. št. 40.

10. Gaberje, hiš. št. 13.

11. Gaberje, hiš. št. 4.

12. Črensovci, hiš. št. 25.

13. Kapca, hiš. št. 26.

14. Dolga vas, hiš. št. 115.

15. Kamovci, hiš. št. 23.

16. Lipovci, hiš. št. 61.

17. Dokležovje, hiš. št. 34.

18. Domanjševci, hiš. št. 35.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

10.

9.

11.

Primeri keramike iz planega grobišča na Pobrežju.

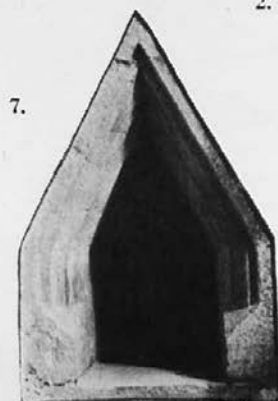
Višina žar: 1. 26 cm; 2. 20.5 cm; 3. 9 cm; 4. 22.5 cm; 5. 17.5 cm; 6. 49.5 cm; 7. 19 cm;
8. 17.5 cm; 9. 11 cm; 10. 52 cm; 11. 9.5 cm.

1.

2.

7.

3.

4.

6.

5.

V oceno in zameno doposlane tiskovine.

Od 16. decembra 1939 do 30. aprila 1940.

- Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani: Dela. Filozofsko-filološko-historični razred. 1. Filozofska sekcija. 1. Veber F., Vprašanje stvarnosti. 1939. — Korespondence pomembnih Slovencev. 1. Kidrič F., Zoisova korespondenca 1808—1809. 1939. — Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga 1. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zv. 1. Kos M., Urbarji salzburške nadškofije. 1939.
- Muzejsko društvo za Slovenijo v Ljubljani: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. XX. 1939. — Pivec-Stelè M., Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo 1891—1939. 1939.
- Družba sv. Mohorja v Celju: Mohorjeva knjižnica. 114. Stelè F., Slovenske Marije. 1940.
- Etnografski muzej u Beogradu: Glasnik Etnografskog muzeja. XIV. 1939. — Uputstva za prikupljanje građe o narodnim igrama. 1940.
- Srpski seminar, Universitet Beograd: Jugoslovenski filolog. XIV—XVI. 1935—1937. — Naš jezik. I—VI; VII, 1—5. 1932—1939.
- Slovanský ústav v Praze: Prameny k dějinám vzájemných styků slovanských. VI. Berkopec O., Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykopyt a národopis v Jugoslavii. 1940. Adler. II, 1—3. Wien 1940.
- Archaeologiai értesítő. LII. Budapest 1939.
- Archivum Europae Centro-orientalis. V, 1—4. Budapest 1939.
- Blätter für Heimatkunde. XVII, 5—6. Graz 1939.
- Bunc S., Imena za denar na Slovenskem. Lj. 1940.
- Carinthia. I. 129. Klagenfurt 1939.
- Čas. XXXIV, 3—7. Lj. 1939—1940.
- Časopis českých knihovníků. XVIII, 3—6; XIX, 1. Praha 1939—1940.
- Časopis Vlasteneckého spolku musejního. LIII, 1. Olomouc 1940.
- Dejanje. II, 10; III, 1—4. Lj. 1939—1940.
- Dom in svet. LI, 10; LII, 1—4. Lj. 1939—1940.
- Etnologija. I, 1. Skopje 1940.
- Gajret. XXI, 1—4. Sarajevo 1940.
- Germania. XXIV, 1. Berlin 1940.
- Goričar M., Doneski k postanku in pisavi rodbinskih priimkov in krajevnih imen med Slovenci. Lj. 1939.
- Gosar A., Banovina Slovenija. Lj. 1940.
- Chaura K., Čištění mincí a medailí. Praha 1940.
- Jeraj J., Slovenci in Jugoslavija. Maribor 1940.
- Slovenski jezik. II, 3—4. Lj. 1939.
- Kranjec S., Slomškov »Vbogi otrok v' faberkah« in njegova predloga. Lj. 1939.
- Lah I., Druga knjiga spominov. Lj. 1940.
- Letopis Matice Srpske. 352, 4—6; 353, 1—4. Novi Sad 1939—1940.
- Ljubljanski škofijski list. LXXVI, 11—12; LXXVII, 1—5. Lj. 1939—1940.
- Neues Lausitzisches Magazin. 115. Görlitz 1939.
- Matica rada. IV, 1—2. Beograd 1940.
- Mentor. XXVII, 5—8. Lj. 1940.
- Misel in delo. V, 11—12; VI, 1—4. Lj. 1939—1940.
- Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 79. Salzburg 1939.

Slovenska mladina. II, 1—5. Lj. 1939—1940.
Mravljak J., Kmetski upori na Slovenskem. Maribor 1940.
Napredak. XIV, 12; XV, 1—4. Sarajevo 1939—1940.
Pavičević M. M., O crnogorskom folkloru. Beograd 1940.
—, Srbijanci u pričama i anegdotama. Beograd 1940.
Popotnik. LXI, 3—6. Lj. 1939—1940.
Slovenski pravnik. LIV, 1—4. Lj. 1940.
Južni pregled. XIII, 12. Skoplje 1939.
Umetnički pregled. II, 9—10; III, 1—3. Beograd 1939—1940.
Mladi Prekmurec. IV, 1—4. Murska Sobota 1940.
Prosveta. IX, 1—2. Lj. 1940.
Razori. VIII, 4—8. Lj. 1939—1940.
Nova revija. XVIII, 5—6; XIX, 1. Makarska 1939—1940.
Scienza e tecnica. IV, 1—3. Roma 1940.
Slavia. XVII, 1—2. Praha 1939.
Sodobnost. VIII, 1—5. Lj. 1940.
Stimmen aus dem Südosten. III, 3—6. München 1940.
Dunántúli szemle. VII, 1—2. Sombathely 1940.
Tomšič I., Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih. Lj. 1939.
Slovenski učitelj. XLI, 1—4. Lj. 1940.
Bogoslovni vestnik. XIX, 2—4. Lj. 1939.
Geografski vestnik. XV. Lj. 1939.
Gozdarski vestnik. II, 10; III, 1—4. Maribor 1939—1940.
Planinski vestnik. XL, 1—4. Lj. 1940.
Ribiško-lovski vestnik. VII, 1—2. Lj. 1940.
Zdravniški vestnik. XI, 12; XII, 1—4. Lj. 1939—1940.
Franjevački vijesnik. XLVII, 1—5. Beograd 1940.
Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva. N. s. XVII. Zagreb 1936.
Wiener Zeitschrift für Volkskunde. XLV, 1—2. Wien 1940.
Numismatické zprávy. VI, 5. Praha 1939.
Ljubljanski zvon. LX, 1—4. Lj. 1940.
Žena in dom. XI, 1—4. Lj. 1940.

Za uredništvo ČZN in Zgodovinsko društvo v Mariboru odgovarja ravnatelj Janko Glaser.
Tisk Mariborske tiskarne d. d. v Mariboru, odgovarja ravnatelj Stanko Detela.